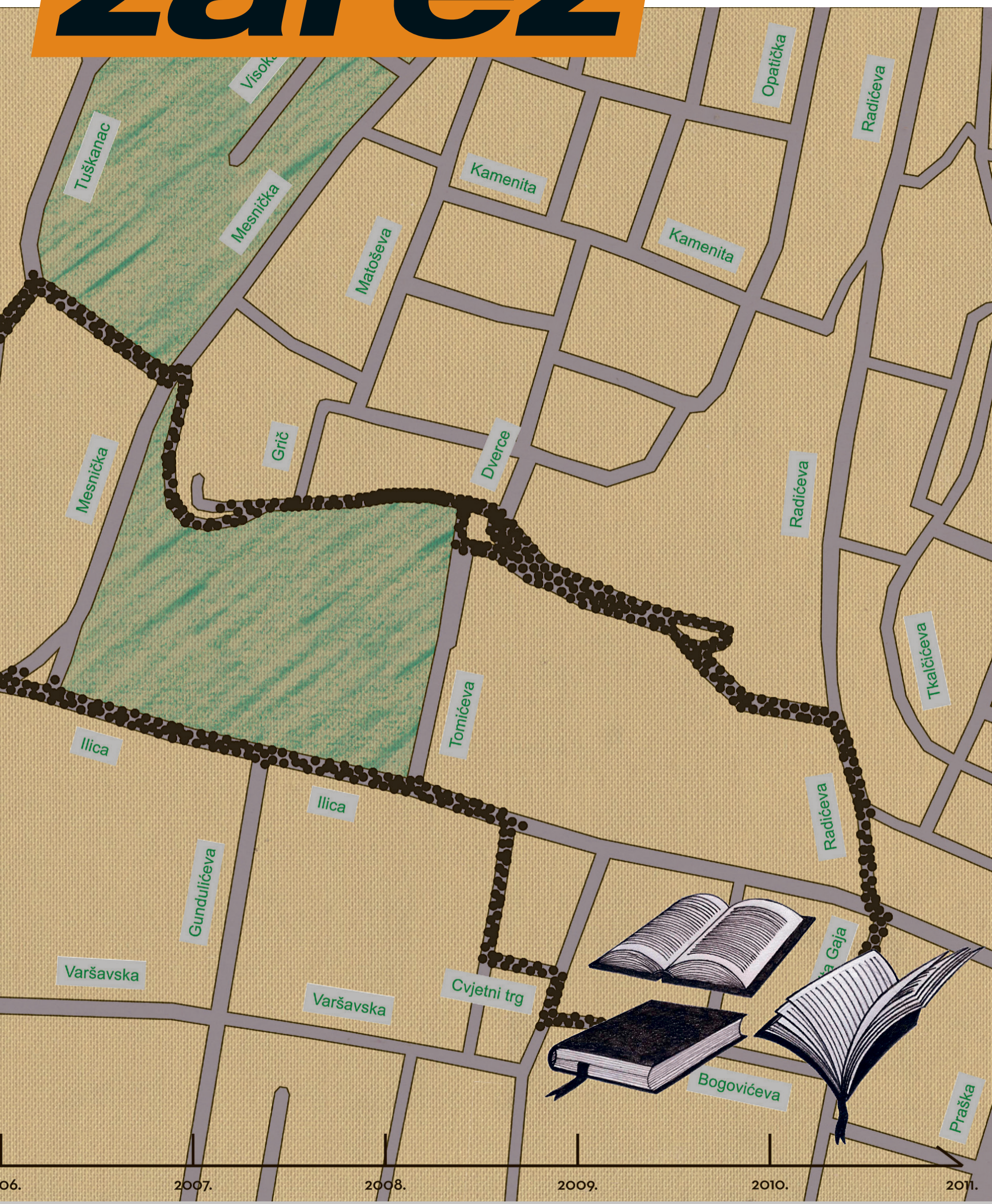

zarez

DVOTJEDNIK ZA KULTURNA

I DRUŠTVENA ZBIVANJA

Zagreb, 8. studenoga 2012., godište XIV, broj 345

N. SVILAR: OBITELJSKI PORTRET HRVATSKE KNJIGE

M. VOGRINEC: ODGOJ GRAĐANA

TEMAT: URBANO VRTLARENJE

12 kn (HR), 2,5 km (BIH), €1,6 (SLO)

ODJAVE

Boris Postnikov 2

DRUŠTVO

Obiteljski portret hrvatske knjige
Neven Švilar 3Blokadom za obrazovanje
Bojan Krištofić 4Stop privatizaciji visokog školstva
Akademska solidarnost i Anđelini 5Iz građanskog inkubatora
Marijan Vogrinec 6-7EU fondovi: savjeti i trikovi
Sonja Miličević 9SOCIJALNA I KULTURNA
ANTROPOLOGIJANa bregima, med vodami
Janja Kovač 10Iz sakralnog u profano
Sonja Miličević 11

FILM

Širenje područja roda Petra Belc 13

Lica austrijskog pakla
Višnja Pentić 14O Keniji, ali i o Balkanu
Tamara Kolaric 15

VIZUALNA KULTURA

Razgovor sa Željkom Kipkeom
Suzana Marjanić 16-17TEMA BROJA:
Urbano vrtlarstvoPriredili Tihana Rubić
i Saša ŠimpragaHrana, a ne beton
Gordana Dragičević 19Gradski mali vrtovi – urbane
heterotipije Valentina Gulin Zrnić 20Urbano vrtlarstvo i participacija kao
strategija Igor Toš 21(Društveno) vrt kao paradigma
terapijske situacije: kriči i šaputanja
Josip Dujmović 22

Vrtovi Havane Sonja Leboš 23-24

Tuga središnjih vrtova
Renata Jambrešić Kirin 25Zeleni krovovi, održivi gradovi
Antonija Komazlić 26Prehrambeni suverenitet u Hrvatskoj
Sunčana Pešak 27

Hrana je sloboda Sven Janovski 28

GLAZBA

Čipkaste štukature
Trpimir Matasović 29Postojana lavina zvuka
Karlo Rafaneli 29

KAZALIŠTE

Virtualna zona sna i eksperimenta
Nataša Govedić 30-31Umjetnost protiv svih vrsta robovanja
Suzana Marjanić 32-33

PUTOPIS

Mjesec svakog dobra
Juraj Bubalo 34-35

ANARHO SCENA

Razgovor s Aleksom Golijaninom
Suzana Marjanić 36-37

ESEJ

Intimni košmari
Darko Milošić 38-39Behemot: struktura i praksa
nacionalsocijalizma 1933.-1944.
Franz Neumann 42-43Oko Lenjina: tri protagonista
Darko Suvin 44

KNJIGE

Kontradikcije kralja reportera
Jerko Bakotin 40-41

NATJEČAJ

Od Vardara pa do Haaga (epizoda)
Igor Belež 45

Šibenski lakat Selma Kanazir 45

KOLUMNA

Nema zemlje za starce
Neven Jovanović 46

NAJAVE

Jelena Ostojić 47

GORAN RADMAN
GLAVNI
RAVNATELJ HRT-A

Najvažniji medij u zemlji napokon je, nakon dugotrajnih rasprava, prezentiranja i lobiranja, dobio novog glavnog ravnatelja. Kandidat kojeg se od početka smatralo favoritom naposljetku je i pobijedio: na sugestiju Odbora za informiranje Sabor je 26. listopada izglasao Gorana Radmana, nekadašnjeg direktora Televizije Zagreb (1987 – 1990) i, kasnije, predsjednika Microsofta za jugoistočnu Evropu. Izboru su se usprotivili zastupnici HDZ-a, iskoristivši, sasvim očekivano, priliku za još jedno politikantsko prepucavanje. Općenito, razina javne rasprave o vodstvu HRT-a bila je skoro pa niža od razine na koju je ta kuća uspjela srozati svoj ugled u posljednjih dvadesetak godina: pomalo je bizarno to što se brojni političari, novinari i komentatori smatraju pozvanima žestoko kritizirati javnu radioteleviziju i postavljati kriterije njezine uspješnosti, a da pritom barataju gotovo isključivo ofucanim figurama antikomunističke paranoje i neprovjerenim informacijama s tračerskih sesija. Jednim od ključnih događaja izbora postala je, tako, usputna Radmanova napomena kako će uzor tražiti u jednom od najuspješnijih razdoblja zagrebačke medijske kuće, onom s kraja šezdesetih i početka sedamdesetih, što je – u rasponu od političke desnice pa do navodne žurnalističke ljevice – shvaćeno uglavnom kao najava uspostave jednopartijskog komunističkog sistema na državnoj razini. Također, izbor je popraćen nizom konstrukcija o “stvarnim” novim vladarima Prisavlja, pa je Radman proglašen marionetom predsjednika Josipovića, ali i premijera Milanovića, tumačilo se kako ga je prvi nametnuo drugom u sklopu šire političke trgovine, ali i kako iza njega stoje interesi privatnih tvrtki u kojima je radio... Svim tim raznolikim scenarijima zajednički su bili jedino čelična uvjerenost u vlastitu istinitost i potpuni izostanak bilo kakvih dokaza.

U svom prvom nastupu na HRT-u Radman je podcrtao značaj javne funkcije radiotelevizije nauštrb njenih komercijalnih aspekata, pa se treba nadati da će u petogodišnjem mandatu nastaviti voditi kuću programskim smjerom koji

joj je zadala dosadašnja, iznimno uspješna v.d. postava na čelu s Domagojem Novokmetom.

IZBOR
INTENDANATA
HNK-OVA

Kazališno vijeće Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu predložilo je iznova Gradu Zagrebu i Ministarstvu kulture Anu Lederer za intendanticu kuće, s četiri glasa za, dva protiv i jednim sudržanim; odlučivali su Duško Ljuština i Matko Raguž u ime Grada, Vladimir Stojšavljević i Krešimir Seletković ispred Ministarstva te članovi Baleta, Drame i Opere HNK-a Mihaela Devald, Luka Dragić i Danijel Martinović.

Za odjavu jedne od zamornijih ovdašnjih kulturnih sapunica ipak je prerano, treba pričekati do kraja ovog mjeseca kako bismo vidjeli hoće li ministrica kulture Andrea Zlatar ponovno ovakvu odluku stopirati. Ono što pouzdano možemo odjaviti, međutim, kandidatura je Ledererčina oponenta Velimira Viskovića: “Ja nisam Ana

Lederer koja se iznova javila na natječaj za intendanticu HNK u Zagrebu nakon što ju je ministrica odbila. Ako me Ljuština odbija, ja se više neću javljati”, izjavio je T-portalu, predloživši da se Grad i Ministarstvo usuglase oko trećeg, kompromisnog kandidata. Aktualna intendantica odmah mu je replicirala: “Zakon o kazalištima jasno propisuje složenu demokratsku proceduru imenovanja intendanta HNK. Nakon prethodnog mišljenja Kazališnog vijeća od sedam članova i usuglašavanja ministrice kulture i gradonačelnika, zadnju riječ ima Vlada RH. Vjerujem u pravnu državu i nadam se da će se osnivati nakon tri poništena natječaja napokon usuglasiti te da će Vlada razriješiti ovu izmišljenu krizu u zagrebačkom HNK”.

U međuvremenu, riješeno je barem pitanje intendanta splitske nacionalne kazališne kuće, potvrdom imenovanja Tončija Bilića; nakon brojnih prolongiranja i višegodišnjeg vedeiziranog mandata Duška Mucala, Gradsko vijeće Splita izglasalo ga je 24. listopada, a Ministarstvo potom izbor potvrdilo.

IN MEMORIAM
JOŽA HORVAT

Otputovao je drug Joža: partizan i moreplovac, avanturist i anti-fašist, pisac i borac. U Zagrebu, 26. listopada, preminuo je na dva koraka do svoga drugog stoljeća; rođen je u medimurskoj Kotoribi 1915. Bibliografija mu već na samom početku bilježi cenzuru: prvi roman, *Sedmi be* (1939), pseudodnevnička kritika školskog sistema, odmah je po izlasku zabranjen. Nedugo potom, Horvat – tada apsolvant filozofije – odlazi

u partizane i postaje urednikom lista *Naprijed*, a uredničke angažmane preuzima i nakon rata, u *Kolu i Republici*. Nakon nekoliko uspješnih poratnih drama i radiodrama, nova zabrana: čuveni film Branka Marjanovića *Ciguli Miguli* (1952), za koji je napisao scenarij, bunkeriran je zbog otvorene kritike birokracije i drugih aspekata ondašnjeg partijskog sistema, a Horvat postaje *persona non grata*. Odlazi stoga u Pariz, tamo se zainteresira za jedrilicarstvo pa uskoro kreće na svoj prvi put oko svijeta, na legendarnoj jedrilici Besa; istoimeni brodski dnevnik, vjerojatno najpoznatije Horvatovo djelo, zabilježiti će 1973. događaje s njene palube. Globus je drugi put oplovio na Modroj lasti, sredinom sedamdesetih; na tom putovanju izgubio je mladeg sina, nedugo nakon što je, u prometnoj nesreći, poginuo i stariji.

Osim spomenutih naslova, Horvat je napisao i romane *Ni san, ni java* (1959) – također objavljen pod naslovom *Crvena lisica* (1985) – *Mačak pod šljemom* (1962), *Operacija Stonoga* (1982), *Waitapu* (1985), *Dupin Dirk i Lijena kobila* (1997), *Svjetionik* (2000), putopisno-esejističku prozu *Molitva prije plovidbe* (1995), autobiografiju *Svjedok prolaznosti* (2005) i dugi niz drugih proza, scenarija, drama, adaptacija... ▣

OBITELJSKI PORTRET HRVATSKE KNJIGE

Pred otvaranje najvećeg domaćeg sajma knjige, Interlibera, pojavili su se podaci o drastičnom padu prodaje knjiga u Hrvatskoj

Neven Svilar

Prije otprilike godinu dana, jedne tmurne jesenske subote u centru Zagreba slučajni je prolaznik mogao svjedočiti nadrealnoj sceni, prizoru čija je simbolička nabijenost bila toliko snažna da se probijala na područje opasne patetike. Naime, te je subote u Bogovićevoj ulici, onoj istoj koja se diči nečim što se zove špica, nastala ljudska zmija dugačka nekoliko stotina metara s glavom u prodavaonici Algoritma, a repom u Preobraženskoj ulici. Ljudi koji su tvorili tu zmiju opako su nervirali sve one koji su tog jutra izašli s namjerom da sjednu u jedan od kafića u Bogovićevoj, s nadom da će ekipa Red Carpeta možda snimiti upravo njih i njihovu odjevnu kombinaciju kojom iskazuju svoju jedinstvenost i modnu osviještenost. Ta organska tvorevina besprizornih likova bez ikakve svijesti o modnom trenutku polako je vijugala pored začuđenih šminkera i glamuroznih celeba (koji su se pitali nije li u Bogovićevoj otvorena nova pučka kuhinja i ako jest, zašto baš tu, a ne negdje malo dalje od lijepog centra), a sve kako bi došli do knjižare u kojoj je bila rasprodaja i gdje su se neki naslovi prodavali u cjenovnom rasponu od jedne do deset kuna. Iako su knjige koje su se tog dana nudile na sniženju bile uglavnom slabi fantasy romani i još slabiji krimići i špijunski trileri, činjenica da su ljudi bili spremni čekati sat ili dva na hladnoći da bi došli do knjige indikativna je. S jedne strane govorila nam je da su ljudi još uvijek voljni uložiti određeni napor kako bi došli do predmeta konzumacija kojeg će iziskivati određeni napor, ali nam je ukazivala i na to da je knjiga svedena na proizvod koji se ni po čemu ne razlikuje od, primjerice, Diesel tenisica, rasprodaja kojih također svakih nekoliko mjeseci u Zagrebu uzrokuje stvaranje istih takvih orijaških ljudskih zmija. No, redovi su prije svega odraz besparice. Stajanje u velikom redu nipošto nije jedna od omiljenih ljudskih aktivnosti, i ako je čovjek voljan stati u red, znači da mu je zaista stalo do onoga što ga čeka na kraju tog reda. Dakle, jasno je da usprkos tome što se danas čita manje nego ikad, kao što nam sugeriraju statistike, ljudi i dalje čitaju i žele čitati. Ili je to vrijedilo samo za situaciju od prije godinu dana. Jer, podaci nam govore, knjige se više ne kupuju.

RASPAD SISTEMA Katastrofični podaci o prodaji knjiga u Hrvatskoj u posljednjih godinu dana što su nedavno izašli u javnost, a koji ukazuju na pad prodaje knjiga od čak 50% (riječima - pedeset posto!), na prvi pogled čine se gotovo nadrealnima. No, samo na prvi pogled, i samo neupućenom promatraču. Situacija je takva da prodaja knjige u Hrvatskoj, čini se, iz godine u godinu pada za pedeset posto. Zato vijest o golemom padu prodaje knjiga jedva da je i bila vijest, i kao takva jedva da je percipirana kao nešto važno. To nije "vijest", nego puka fusnota. Problem prodaje knjiga u Hrvatskoj priziva u sjećanje paradokse Zenona kojeg su kasniji filozofi sasvim nepravedno stavili u ladicu zvanu "dovrtljivost", u kojoj se ovaj narednih dvije

i pol hiljade godina morao gurati stiješnjen s mnogobrojnim briljantnim sofistima. Naime, odmah nakon saznanja da je prodaja knjiga u Hrvatskoj pala za pedeset posto javlja se pitanje koliko prodaja knjiga u jednoj zemlji uopće može pasti da bi se došlo do nule. Pod uvjetom, dakako, da se do nule još uvijek nije došlo, a bit će da nije, s obzirom da se gdjekad još mogu vidjeti ljudi kako izlaze iz preostalih postojećih knjižara s vrećicama u rukama, čiji obrisi ukazuju da je u dućanu doista kupljena knjiga, a ne samo kakva rodendanska šalica, pernica ili magnet za frižider s duhovitim natpisom. Osim toga, postoje i ljudi koji kategorički tvrde da su kupili knjigu u posljednjih godinu dana, i njima se može vjerovati, jer zašto bi, pobogu, lagali. No, podaci o prodanim knjigama zaista govore da Hrvatska postaje mjesto iz komedije, zemlja u kojoj nikome ne pada na pamet da kupi knjigu, i gdje će se rijetki osobe njiaci koji će se odlučiti na anakroni pothvat kupnje knjige morati skrivati i ne čitati na javnom mjestu kako ih ne bi okružila masa zadirkivača koji prijeteći udaraju šakama u vlastite dlanove s komentarima tipa "looks like we got ourselves a reader!"

Interliber, kao najveća knjižarska manifestacija u Hrvatskoj, služi kao pumpanje prazne izdavačke mješine

IZDAVAČI KAO TRNORUŽICA Situacija zaista jest krajnje dramatična, budući da se u taj pedesetpostotan pad prodaje knjiga u posljednjih godinu dana mora uračunati činjenica da je prodaja knjige u godini prije toga također bila na zabrinjavajućoj razini. Naime, i prije otprilike godinu dana hrvatski nakladnici su objavili porazne podatke o prodaji knjiga u Hrvatskoj, s padom prodaje od četrdeset posto. Tada je broj objavljenih naslova drastično pao i neki su kvalitetni hrvatski izdavači najavili mogući kraj. Velika Profilova knjižara u već spomenutoj Bogovićevoj ulici, to Potemkinovo selo hrvatskog knjižarskog buma, najedanput je bila oblijepljena plakatima na kojima je stajalo "Totalna rasprodaja - knjige za 50 lipa!" Mogli bismo postepeno odlaziti u prošlost u jednogodišnjim odsječcima ne bismo li shvatili kako je potpuni kolaps kojem upravo svjedočimo zapravo proces koji traje najmanje proteklih deset godina. Ovo što se sada događa zapravo nije raspad kule od karata, nego prije kakav dugotrajni domino-efekt. Prvi u nizu drastičnih padova prodaje knjiga u knjižarama dogodio se prije devet godina s pojavom kioska izdavaštva, kada su se jeftine knjige novinskih izdavača pojavile na kioscima, benzinskim crpkama i supermarketima. Tada je prodaja beletristike u knjižarama

pala za golemih 70 posto. Dobrohotnom se promatraču možda i pričinilo da se u međuvremenu naše knjižarstvo oporavilo, no to je bio tek medijsko-izdavački konstrukt, kojem ćemo u njegovoj punoj raskoši imati prilike svjedočiti za nekoliko dana. Naime, Interliber, kao najveća knjižarska manifestacija u Hrvatskoj, u tom smislu služi kao pumpanje prazne izdavačke mješine. Mediji svake godine početkom studenog rado sudjeluju u okretanju ovog suludog kolovrata, s uvijek istim udaranjem u superlativni doboš. Izdavači čini se ne shvaćaju da su upravo oni Trnoružica koja bi se mogla ubosti i pasti u san iz kojeg će se teško uopće probuditi.

"Nikad veći broj izdavača", "rekordan broj štandova", "oboreni svi rekordi posjećenosti" i tako dalje. Takvim ćemo naslovima biti uveseljavani narednih dana, bez obzira što ove godine, uostalom baš kao ni prošle, neki odlični mali izdavači neće sudjelovati na Interliberu i neće biti dijelom nabijanja novih rekorda. Rekordni broj posjetitelja Interlibera ionako je baziran na hordama učenika iz čitave Hrvatske koji prvih nekoliko dana sajma bivaju iskrcani iz desetina autobusa pred Velesajam; potpuno nesvjesni gdje su i zašto, samo gledaju kako će šmugnuti razredniku ili razrednici i otići na partiju biljara u obližnji kafić u Novom Zagrebu. Oni koji ne uspiju u namumu bijega u sat, dva koje provedu na Interliberu vise između dva paviljona pušeći i čekajući kraj muke što im je nametnuta. Ali ono što zapravo čudi u ovoj bizarnoj priči jest to što ovakvo pomaknuto poimanje knjige i knjižarstva očito odgovara svim stranama pa i Ministarstvu kulture. Prije nekoliko dana, nakon upita o tome što učiniti sa zabrinjavajućim padom prodaje knjiga kod nas, savjetnik bivšeg ministra kulture Antuna Vujića, Branko Maleš, rekao je, "pojačajmo sajmove, ta galama pogodovala bi knjizi". Što točno znači "pojačati sajmove" Maleš nije pobliže objasnio, no ta galama koja bi pogodovala knjizi zasigurno će se dogoditi. A kako bi ta galama konkretno mogla pogodovati knjizi? To baš i nije jasno, ali nema veze. Na sajmu će se stvoriti graja što toliko pogoduje knjizi, iako će izdavači, posebno oni manji, na kraju balade zbrajati rezultate moleći se da će i ove godine dosegnuti tu toliko žudenu pozitivnu nulu. To na koncu Interliber i jest iz godine u godinu, zbrajanje pozitivnih nula uz veliku galamu, koja je dobra za tržište knjiga. A ono je ionako, baš kao i sve u Hrvatskoj - laž. Riječ je o začaranom krugu neplaćanja, gdje knjižara ne plaća distributeru, koji pak ne plaća izdavaču, koji zbog pomanjkanja sredstava odbija platiti tiskari. A o kašnjenju plaćanja drugim, manjim instancama kao što su prevoditelji, lektori, korektori, dizajneri da i ne govorimo. Uostalom, kod nas još uvijek postoji nešto što se zove komisiona prodaja, gdje nakladnik daje svoje knjige distributeru, uz rabat od 55 posto, nakon čega čeka novac od prodaje te iste knjige, i, ako ima sreće, dočeka ga nakon godinu dana. I zato se Interliber ukazuje kao uznemirujuća utvara, ili kao gigantski godišnji

Mediji svake godine rado sudjeluju u okretanju ovog suludog kolovrata, a izdavači čini se ne shvaćaju da su upravo oni Trnoružica koja bi se mogla ubosti i pasti u san iz kojeg će se teško uopće probuditi

obiteljski portret gdje svi inače posvađani članovi obitelji nastoje izvući što širi osmijeh za oko kamere. Predstojeći Interliber će nam pokazati i dokazati da izdavači još uvijek postoje, i da knjige još uvijek postoje. Neki će nas pokušati uvjeriti da je i gužva oko štandova knjiga dokaz da i kupci knjiga još uvijek postoje. U teoriji, oni i postoje. No to je mjehur koji se može održavati prije nego što pukne samo do određenog trenutka. A nakon toga? Ponosno i sa sjetom ćemo pričati o rekordima iz 2012. godine. ■

BLOKADOM ZA OBRAZOVANJE

Prosvjedi studenata Fakulteta likovnih umetnosti u Beogradu

Bojan Krištofić

Nedavno studijsko putovanje u Beograd, organizirano od 23. do 27. listopada poradi sudjelovanja u nekim regionalnim projektima i manifestacijama u kulturi, za potpisnika ovih redaka neočekivano je poprimilo znatno šire značenje. Zahvaljujući aktualnim događanjima koja su još jednom nepogrešivo pokazala kako dvije susjedne zemlje, Hrvatsku i Srbiju, muče vrlo slični problemi, zbog čega je komunikacija i sustavno međusobno informiranje između različitih skupina građana pogođenih ekonomskom krizom i lošim odlukama vladajućih svakako nužna, kao preduvjet nekim novim modelima zajedništva i suradnje na ovim prostorima.

USRED BLJEŠTAVILA - PROSVJED

Naime, u strogom centru grada, u blizini pješačke zone Knez Mihajlove ulice, napučenice blještavim dućanima, kafićima i uslužnim radnjama, ali i galerijama, knjižarama i antikvarijatima, na adresi Rajičeve ulice 10, studenti Fakulteta likovnih umetnosti započeli su kontinuirani prosvjed. Prosvjed je organiziran u obranu imanentnoga ljudskoga prava na svima dostupno i javno financirano visokoškolsko obrazovanje, zbog specifičnog načina na koji se to pravo na njihovom fakultetu krši, što ujedno simbolizira općenito stanje na beogradskim, odnosno srpskim fakultetima uslijed implementacije Bolonjske reforme, provedene podjednako površno kao i na hrvatskim sveučilištima. Dana 15. listopada, otprilike tjedan dana uoči upisa studenata na preddiplomski, odnosno diplomski studij FLU-a, prosvjednici su dekanatu uputili pet jasno formuliranih zahtjeva, s obvezom informiranja resornog ministarstva o istima, koje nažalost jedino ima političku moć da adekvatno i efikasno riješi probleme studenata. Na jasnu i trenutačnu reakciju studente je potakla nelogična i krajnje diskutabilna odredba prema kojoj student njihovog fakulteta, da bi narednu godinu preddiplomskog studija polazio o troškovima resornog ministarstva, to jest državnog budžeta i poreznih obveznika, mora ispuniti kvotu od 60 ECTS bodova (u Srbiji ESPB), što je ujedno i maksimalni broj bodova koji je po godini moguće ostvariti na Fakultetu likovnih umetnosti. Drugim riječima, o nekakvom prenošenju ispita iz jednog semestra u drugi ne može biti ni govora, budući i teorijski kolegiji (a stručni pogotovo) nose takav broj bodova da se prenošenjem bilo kojeg kolegija, makar jednog, automatski ispada iz igre za javno financirano studiranje. Osim što ovakva odredba podrazumijeva postupni prelazak svih studenata na potpunu participaciju u troškovima studiranja, koji na FLU dosežu nemalu, većini studenata teško isplativu cifru od 150 000 RSD godišnje (otprilike 10 000 naših kuna); ona također zameće po fakultet nezdravu i neprirodnu atmosferu neloyalne konkurencije i gotovo tržišnog nadmetanja za bolje mjesto na upisnim rang listama. To je bjelodano u suprotnosti s prioritetima slobodne razmjene znanja i vještina te kritičkog, znanstveno utemeljenog promatranja zbilje, koje bi trebalo biti u osnovi života akademske zajednice, bilo da se radi o tehničkim, prirodnoznastvenim ili humanističkim fakultetima, ili pak umjetničkim akademijama. K tome, ni ostvarenih 60 EPSB studentima ne garantira

apsolutno ništa, budući je maksimalni broj bodova, paradoksalno, ujedno i minimalni, stoga se rang lista upisa za svaku sljedeću akademsku godinu formira, logično, prema visini prosjeka studenata.

PET STUDENTSKIH ZAHTJEVA

Kao kiseli šlag na prepečenu tortu dolazi vrhunac licemjerja, vrlo dobro poznat i hrvatskim studentima. Naime, prema riječima Pavla Bugarskog, studenta slikarstva na drugoj godini preddiplomskog studija, ako student zbog navedenih odredbi bude prisiljen plaćati svoje školovanje, to još uvijek ne znači da će mu FLU moći osigurati prihvatljiv prostor za rad, pribor i ostale materijalne resurse nužne svakom studentu umjetničkog zvanja, što unedogled povećava svakodnevnne troškove studiranja. Jasno je, dakle, kako sustav sam sebi skače u usta, a postojeći model financiranja visokog školstva pokazuje se štetnim, krajnje neprihvatljivim i u konačnici opasnim za društvo u cjelini.

Stoga je pet zahtjeva studenata glasilo ovako – 1. promijeniti postojeći način obračuna EPSB-a, 2. osigurati da studenti prve i druge godine preddiplomskog studija s ostvarenih 60 EPSB automatski studiraju uz financijsku potporu resornog ministarstva, 3. “da studentima prve i druge godine preddiplomskog studija bude omogućeno prenošenje do dva teorijska ispita (ne stručna), u skladu s navedenim logičnijim obračunavanjem potrebnih EPSB, i da budu oslobođeni plaćanja školarine”, 4. da studenti prve i druge godine diplomskog studija bez iznimke budu upisani na državni budžet, te 5. “da se studentima druge i treće godine preddiplomskog studija 2011./2012. omogući upis u narednu školsku godinu bez naknade, i da se ispoštuje dogovor koji je postignut između studenata, rektora Univerziteta umetnosti, dekana FLU i Ministarstva prosvete.” Dokument u kojem su ovi zahtjevi navedeni kolektivno su potpisali studenti FLU.

Nakon slanja ovog dokumenta na sve relevantne adrese, studenti su prepoznali da je jedini ozbiljan i ustrajan način borbe za njihova prava privremena blokada fakulteta, zbog kritičnosti situacije i urgentnosti problema koje treba riješiti, ali i zbog toga što je postojala mogućnost da pojedinci ustraju na upisu u sljedeću godinu studiranja i po ovakvim, sasvim nepovoljnim kriterijima, što se svakako željelo izbjeći, kako bi studentska populacija ostala kompaktna i ujedinjena oko zajedničkog cilja. Također, studente su inspirirala događanja u Hrvatskoj tijekom protekle dvije-tri godine pa je blokada organizirana prema sličnom principu kao iste akcije diljem većih hrvatskih gradova – zauzimanje fakulteta, organizacija alternativne, izvanredne nastave s predavanjima posvećenima gorućim društvenim i političkim temama, osmišljavanje radionica za usvajanje specifičnih vještina karakterističnih za FLU, itd. Tijekom blokade bila je zabranjena bilo kakva konzumacija alkohola i drugih opojnih sredstava u prostorijama fakulteta i ispred njega, kako se cijela akcija ne bi pogrešno interpretirala i zloupotrijebila.

SVI U BLOKADU! U trenutku kada smo došli u Beograd, blokada je već trajala otprilike tjedan dana, a Bugarski nas je izvijestio kako je od ukupno 250 studenata

Blokada organizirana prema sličnom principu kao iste akcije diljem većih hrvatskih gradova - zauzimanje fakulteta, organizacija alternativne, izvanredne nastave s predavanjima posvećenima gorućim društvenim i političkim temama, osmišljavanje radionica za usvajanje specifičnih vještina karakterističnih za FLU...

koji studiraju na FLU, u blokadi svakodnevno sudjelovalo njih pedesetak, što je prosjek kojim su prosvjednici zadovoljni, pri čemu treba ubrojiti grupu studenata koja je svaku noć provodila na fakultetu kako bi se kontinuitet blokade održao. Dana 23. listopada, neposredno nakon našeg dolaska, studenti su ispred fakulteta organizirali prodajnu izložbu svojih radova, a zaradu su, naravno, uložili u održavanje blokade, tisak i distribuciju propagandnih materijala te osiguravanje hrane i pića za sve koji su na fakultetu provodili najveći dio vremena. Izložba je organizirana prema principu “daj što daš” te je u ionako živahnoj atmosferi beogradske pješačke zone, uz podršku uličnih glazbenika i različitih performera, postala zbivanje na kojem se moglo ležerno provesti nekoliko ugodnih sati, imajući na umu kako svrha svega toga ipak nije zabava, već vrlo konkretna politička akcija. Ipak, studenti su se složili kako je izložba bitno doprinijela poboljšanju atmosfere unutar i ispred fakulteta, a blokadi je donijela potreban pozitivni zamah i solidariziranje starijih građana, slučajnih prolaznika pa i turista poput nas sa studentskom borbom. Nadalje, kako su blokadu FLU-a podržali Filozofski i Filološki fakultet, Fakultet primenjenih umetnosti, Arhitektonski fakultet i još neke ustanove i udruge, u petak 26. listopada na istoj je lokaciji održan prosvjed više fakulteta, koji je svakako bio zamijećen i medijski popraćen, no dojam je kako je trebao biti žešći i masovniji. Zbog nepotrebne proceduralne pogreške (prosvjed nije unaprijed prijavljen policiji) i premalog odaziva (po

našoj neodređenoj procjeni, sudjelovalo je najviše dvjestotinjak studenata, vjerojatno i manje), izostao je najavljeni marš po Knez Mihajlovoj pa se miting koncentrirao na dijelu ulice u neposrednoj blizini FLU-a, i unatoč premalom broju prisutnih (ali i minimalnom policijskom osiguranju) predstavljao je dojmljiv prizor. Veliki transparenti s natpisima “Svi u blokadu!” i “Znanje nije roba!” kakve smo već vidali u nas, dominirali su prostorom, a zaglušna buka i privremena obustava pješačkog prometa vjerojatno je barem ponekog nagnala da stane, zamisli se, i potpiše jednu od peticija koje su kružile uokolo.

Za vrijeme našeg boravka u Beogradu, dekanat i ministarstvo studentima su uputili određene prijedloge i kompromise na koje oni tada još nisu bili pristali, ali su ih bili spremni razmotriti. U svakom slučaju, u vrijeme kada slične nedaće pogađaju i druge manje fakultete u Zagrebu, primjerice Akademiju dramskih umjetnosti, a veliki fakulteti poput Filozofskog muku muče s problemima koji su iscrpno predstavljeni u većini nezavisnih medija, čini se osobito potrebno čuti glasove i s druge strane, kako bi se podsjetili da unatoč političkoj i administrativnoj razdvojenosti još uvijek svi živimo u istom svijetu permanentnih ekonomskih, političkih i socijalnih problema. ■

STOP PRIVATIZACIJI VISOKOG ŠKOLSTVA

Akadska solidarnost, Visokoškolski sindikat Slovenije pri Filozofskom fakultetu u Ljubljani i Skupina Angažirani izašli su u javnost s Rezolucijom protiv privatizacije javnog visokoškolskog obrazovanja

Danas svjedočimo restrukturiranju i ekspanziji kapitalističkog sustava koji načine stvaranja i crpljenja bogatstva te odnose moći vraća na razinu od prije Drugog svjetskog rata. Cilj tih procesa je povratak apsolutne moći i bogatstva kapitalističkim vlasničkim elitama koje su – zbog stagnacije tradicionalnih načina proizvodnje i iscrpljenih mogućnosti za povećanje profita – u sedamdesetim godinama 20. stoljeća potražile nove načine akumulacije kapitala. Između ostalog i pomoću novog organiziranog napada na (već ionako okrnjena) ljudska i radnička prava te privatizacijom javnog dobra. Stoga umjesto o punoj socijalnoj državi blagostanja (koju je poznao socijalizam) i minimalnoj socijalnoj državi blagostanja (koju je dopustio zapadni kapitalizam u fazi zaključivanja privremenog i kontroliranog socijalnog mira), govorimo o korporativnoj državi blagostanja.

U tom kontekstu provodi se komercijalizacija i privatizacija javnog školstva. Pod utjecajem Organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD), industrijskih lobija i financijskih institucija kao što su Svjetska banka (WB) i Svjetska trgovinska organizacija (WTO) preoblikuje se ideja javnog školstva. Pritom posebnu ulogu imaju prijedlog General Agreement on Trade in Services (GATS) iz 1995. i Memorandum on Higher Education in the European Community iz 1991. U tim se dokumentima obrazovanje više ne shvaća kao ljudsko pravo. Ono nije više u domeni svima dostupnog javnog dobra, nego postaje usluga podređena tržišnim zakonitostima. Time je obrazovanje pretvoreno u vrstu proizvoda, što znači da je automatski isključeno iz javnog dobra i premješteno na rašireno tržište uslužnih djelatnosti gdje postaje jedno od oruđa akumulacije privatnog kapitala. Prepušteno je tržišnim zakonitostima ili akumulaciji privatne dobiti, što diskriminira većinu stanovništva, bez obzira na to što je školstvo još uvijek financirano iz javnog proračuna koji se većinom puni porezom od dohotka, a ne porezom na dobit. Kada obrazovanje postane tek usluga, korporativna država blagostanja sama sebe razrješuje odgovornosti koju ima prema svojem stanovništvu s obzirom na osiguravanje svima dostupnog i kvalitetnog obrazovanja. Time ona sebi prividno osigurava elegantan uzmak pred obavezom financiranja javnog obrazovnog sustava.

PRIVATIZACIJA "NA MALA VRATA" Financijska sredstva koja vlade Republike Hrvatske i Republike Slovenije namjenjuju javnom školstvu prelijeva se u privatne projekte (privatna učilišta) i spin-off poduzeća koja se danas uz njega vezuju, kao i u korist novouspostavljenog privatnog školskog sistema. Na taj način neoliberalna država namjerno reže i sustavno smanjuje sredstva javnim sveučilištima i stvara umjetnu krizu na području njihovog financiranja jer samo tako može prisiliti javna sveučilišta da se otvore i podrede interesima privatnog kapitala te da se i sama pretvore u komercijalne ustanove.

Radi se o tihoj privatizaciji javnih sveučilišta koja se manifestira kroz drastično

reduciranje javnih proračunskih sredstava. U tom kontekstu sveučilišta se prisiljavaju da izgubljena sredstva nadoknade:

1. uvođenjem školarina, čime se, između ostalog, stvara novo tržište za privatne banke;
2. sklapanjem "javno-privatnih partnerstava" s privatnim kapitalom, koja stavljaju javna sveučilišta u podređen položaj.

Svjedoci smo, dakle, komercijalizacije javnog dobra. Školarine ograničavaju dostupnost obrazovanja i pritom nerijetko radikalno transformiraju obrazovni i istraživački proces jer uvode ekonomsku logiku u prostor javnog dobra i u sferu stjecanja znanja. Javno-privatna partnerstva praktično djeluju u izričitu korist privatnih poduzeća jer ona, prijenosom zahtjevnijih i skupljih istraživačkih projekata na sveučilišna središta, više ne trebaju financirati vlastitu, sve skuplju, istraživačku infrastrukturu (kao što su, primjerice, razvojni laboratoriji) ni vlastitu radnu snagu. Budući da se privatna sveučilišta financiraju novcem poreznih obveznika, s kojim pokrivaju troškove održavanja infrastrukture i/ili skupih studijskih programa te eventualnih istraživačkih projekata – od školarina i drugih komercijalnih izvora ostaje im više čiste dobiti koju, naravno, ne vraćaju nazad u zajedničku državnu blagajnu.

Radi se o tipičnoj akumulaciji kapitala koja, dakle, parazitira na područjima javnih troškova i privatizaciji dobiti, pri čemu treba imati u vidu da privatna sveučilišta nisu nužno registrirana kao poduzeća s profitnom djelatnošću te su iz tog razloga također oslobođena plaćanja poreza kao što je porez na dobit. Pritom je potrebno uzeti u obzir činjenicu da većina novca potrebnog za djelovanje sveučilišta i istraživačkih programa još uvijek dolazi iz javnog proračuna. Zato možemo govoriti o područjima javnih troškova privatnih vlasnika kapitala na račun daljnega siromašenja i apropriacije javnog proračunskog novca.

Drugi se smjer invazije interesa privatnog sektora u javno obrazovanje (te iz toga proisteklo pretakanje javnog proračunskog novca u privatne džepove) manifestira prilikom implementacije novih obrazovnih programa koji se više ne temelje na prenošenju cjelovitog i produbljenog znanja, nego na vještinama i kompetencijama izrazito tehničkog karaktera. Na taj način privatni sektor troškove koje bi imao sa svakim usporednim osposobljavanjem vlastite radne snage (na fleksibilnim i iz tih razloga vrlo protočnim te tehnološki ubrzano mijenjajućim radnim mjestima) jednostavno – preko novih programa koji su nametnuti sveučilištima – prenosi na javni proračun, time ih podružljava, iz čega pak proistječe povećana akumulacija privatnog profita.

PODRIVANJE JAVNIH INSTITUCIJA Dakle, korporativna država blagostanja sve se više isključuje iz financiranja javnog sektora, proizvodi umjetne krize i potiče privatizira sveučilišta. Budući da javna proračunska sredstva koja otkida javnim sveučilištima preusmjerava u osnivanje i održavanje privatnih, ona ujedno stvara uvjete za razvoj privatnih i profitno usmjerenih sveučilišta. Neoliberalna država (Hrvatska i Slovenija također) na taj način podriva javne institucije

Neoliberalna država namjerno reže i sustavno smanjuje sredstva javnim sveučilištima i stvara umjetnu krizu na području njihovog financiranja

i prisiljava ih da se konfrontiraju s novonovanim privatnim institucijama. Država u prvom redu brine za širenje tržišta, a time i za akumulaciju privatnog kapitala na područjima gdje to do sada nije bilo moguće. Neoliberalna država ojačava interese privatnog kapitala i siromaši javno školstvo i na taj način da privatnim i profitno usmjerenim obrazovnim institucijama, prilikom njihova osnivanja, pruža za to potrebnu koncesijsku financijsku pomoć. Ona toj vrsti ustanova također pomaže prilikom kupovine objekata i održavanja pomoćne infrastrukture, što dovodi do daljnjeg pretakanja sredstava iz javnog proračuna u novostanovljeni privatni sektor. K tome se privatnim sveučilištima, usprkos njihovim izdašnim ili vjerojatnim izvorima privatnog financiranja, omogućuje sudjelovanje na natječajima za javna sredstva, čime ih se izjednačava s javnim sveučilištima po pitanju prava na crpljenje javnih proračunskih sredstava namijenjenih sufinanciranju istraživačkih i drugih stipendija, publikacija, istraživačkih programa i drugih projekata, uključujući i studentske aktivnosti.

Djelovanje neoliberalne države u korist uspostavljanja i osnaživanja privatnog sektora ideološki se podupire pozivima na racionalizaciju, pri čemu se, po mišljenju vladajućih struktura, radi samo o stvaranju i širenju mogućnosti izbora za populaciju koja se školuje. To je, naravno, zasljepljujući manevar jer ustvari se radi o sužavanju javnog sektora u korist širenja privatnog, a time i o raslojavanju i smanjenju dostupnosti obrazovanja za siromašnije segmente populacije.

Usporedno s podređivanjem i preoblikovanjem javnih sveučilišta u inkubatore osnovnih kompetencija i primjenjivih istraživanja te uvođenjem poduzetnički orijentiranih privatnih visokoškolskih institucija (koje su isključivo usmjerene prema tržišno najzanimljivijim i posljedično dekontekstualiziranim modularnim studijskim programima), dolazi do promjena kako u poimanju znanosti, tako i u poimanju značenja znanja. Trendovi komercijalizacije i privatizacije znanosti te visokog školstva, u kombinaciji s idealom kratkoročne korisnosti, vode potpunom brisanju sfere tzv. temeljnih istraživanja, budući da ona ne donose neposrednu financijsku korist. Akadska zajednica se bez takvih istraživanja marginalizira, postaje sve provincijalnija i sve manje relevantna, bez obzira na stupanj međunarodnog sudjelovanja pojedinaca.

Usmjeravanje prema stručno-tehničkom tipu obrazovanja također prijeti smanjivanjem udjela istraživačkog, a povećanjem udjela nastavnog rada. To sa sobom nosi

opasnost da se brojna sveučilišta degradiraju isključivo u nastavne institucije koje prenose informacije o znanju do kojeg se dolazi u drugim centrima. Konačan ishod tog procesa bio bi da sveučilišta ostanu sveučilišta samo po imenu, dok bi njihova supstancija nestala.

OBRAZOVANJE KAO JAVNO DOBRO Ono što se generacijama stvaralo na dobrobit svih, postat će privatno vlasništvo nekolicine. Kako bi se spriječili potencijalno vrlo štetni efekti, trebalo bi prije svega *zauzdati nekontrolirane procese daljnje privatizacije i komercijalizacije znanosti i visokog obrazovanja, kako u pogledu financiranja tako i u pogledu vlasništva*, a javni sektor obrazovanja sačuvati i financijski ojačan vratiti u stanje prije početka privatizacije i komercijalizacije. Dosadašnji procesi privatizacije ukazuju na potrebu za takvim rješenjima u svrhu očuvanja znanosti i visokog obrazovanja kao javnog dobra i društvenog resursa kojim zajednica mora znati raspolagati na dobrobit svih pripadnika, a ne uskog kruga privilegiranih pojedinaca. U protivnom prijeti realna opasnost da će pretvorba znanosti i obrazovanja u privatno vlasništvo, kao što smo to već vidjeli u drugim sferama (zdravstvo, javni prostori, prirodna dobra i dr.), uništiti pozitivne učinke javnog dobra.

Zato:

– *zahtijevamo* da se pedagoške i istraživačke djelatnosti privatnih znanstvenih i visokoškolskih institucija ne podupiru s javnim financijskim i materijalnim sredstvima, a na račun javnih sveučilišta i visokoškolskih ustanova;

– *zahtijevamo* da se precizno uredi odnosi između privatnih i javnih znanstvenih te visokoškolskih institucija; odnosno

– *zahtijevamo* da se zakonski onemogući da pedagoški radnici ili istraživači javnih sveučilišta i visokih škola djeluju u privatnim institucijama jer to otvara prostor – kao što se to pokazalo u drugim sferama, na primjer u zdravstvu – korupciji, sukobu interesa i pogodovanju koje vodi prikrivenim monopolima (u istraživanju i nastavi) pojedinaca i interesnih skupina;

– *zahtijevamo* također da se poslovanje javnih sveučilišta i instituta ne temelji na kontinuiranom "uvozu" usluga iz privatnog sektora (djelatnosti pomoćnih službi) kako se javnim sredstvima ne bi financirale tvrtke koje su u ime vlastitog profita ili opstanka na tržištu spremne žrtvovati temeljna radnička prava (pravo na plaću, pravo na plaćeni prekovremeni rad, pravo na ugovor o radu dulji od nekoliko mjeseci i dr.).

Sindikat visokog obrazovanja i znanosti Akadska solidarnost, Visokoškolski sindikat Slovenije pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Ljubljani i Skupina Angažirani zahtijevaju mobilizaciju svih potrebnih političkih, intelektualnih, materijalnih i drugih izvora koji su nužni za očuvanje i razvoj visokog obrazovanja, općeg obrazovanja i srodnih područja javnog dobra. ■

IZ GRAĐANSKOG INKUBATORA

Građanski odgoj, kako je zamišljeno, ima sve izgleda postati opterećujućim, docirajućim, mrskim školskim predmetom, kao što je i svaki drugi

Marijan Vogrinec

Smного službene pompe i ponešto naglašenije medijske pozornosti, od rujna je u dvanaest izabranih hrvatskih osnovnih i srednjih škola, mahom na područjima posebne državne skrbi, pokušano uveden novi nastavni predmet – građanski odgoj i obrazovanje. Mjesecima prije, javnost se žestoko posvadała i podijelila na pobornike i protivnike uvođenja ne samo građanskog, nego i zdravstvenog odgoja. No, vlast je vlast pa je njezina riječ ipak bila zadnja. Velika generalna proba nove građanske izobrazbe počela je u rujnu u osnovnim školama u Petrinji, Dugoj Resi, Vukovaru, Velikoj, Koprivnici i dvjema u Zagrebu te Ekonomskoj i turističkoj školi u Daruvaru, Srednjoj školi u Obrovcu, Gimnaziji Frana Galovića u Koprivnici i Srednjoj školi u Dugom Selu. Prvi dojmovi još su prilično magloviti, ali neki ravnatelji u čijim su školama otvoreni ti građanski inkubatori ipak su pohitali izvijestiti općinstvo o silnim preliminarnim uspjesima novouvedene nastave. To se čulo iz Obrovca, ali odjeknula je ocjena ravnateljice dugoreške Osnovne škole Ivana Gorana Kovačića prof. Sanje Ferkule: “Učenici su iznimno zainteresirani za građanski odgoj i obrazovanje te izražavaju želju za daljnjim učenjem i suradnjom. Dojmovi učiteljica koje sam poslala na trening (trodnevni na Sljemenu te u Tuheljskim Toplicama, op. a.) izvrsni su”.

Budući da su ravnatelji izravni predstavnici državne vlasti u školama, teško je od njih očekivati bilo kakvu suvisliju kritičku opasku, jer u građanskom inkubatoru upravo stasa naraštaj budućnosti. A nad njim bdiju upravo prosvjetne sile o čijoj volji ovisi njihova ravnateljska sudbina.

Većina učenika dolazi iz tradicionalnijih (“vjerničkih”) sredina s uvriježenim vrijednostima i pogledima na obitelj i društvo. Projekt građanskog obrazovanja pak donose vladajući “napredni” ljevičari

GURANJE U NEANDERTALSKU ŠPILJU Trebaju li Hrvatskoj građanski inkubatori u školama i je li nam mladež toliko civilizacijski nezrela za demokratski suživot u naprednom svijetu? Sramotni događaji na Euru 2012. u Poljskoj i učestalo zgražanje svijeta zbog ponašanja hrvatskih nogometnih huligana, u nas više nisu zapaženija medijska vijest. S političko-sportskih vrhova pomirljivo se i dalje gusla kako “neodgovorni pojedinci” i “male skupine vandala” nisu Hrvatska i ne predstavljaju desetke tisuća “dostojanstvenih hrvatskih navijača”. Sve to nije zanimljivo ni hrvatskoj policiji koja, što kaže iskusni sigurnosnjak Marijan Kraljević King, već najmanje 10 godina zna imena i prezimena tih huligana, ali ništa ne poduzima. Nema političke volje za ozbiljnije sankcioniranje, tvrdi King, a zaprepastili bismo se kad bismo čuli o čijim se obiteljskim uzdanicama radi. Nije li u tome kvaka što je još za Sanaderova vladanja Banskim dvorima bilo zabranjeno pokojnom Ivi Pukaniću objaviti u *Nacionalu* tristotinjak imena i prezimena najvatrenijih fanova guranja Hrvatske u neandertalsku špilju!?

Te i mnoge druge crne činjenice iz nacionalne zbilje alibi su državnoj vlasti za uvođenje građanskog (pre) odgoja već od malih nogu pa se, navodno, više ne bismo trebali dugo crvenjeti i osjećati nelagodno zbog sramote pred svijetom, a kamoli zbog prevelikih gužvi u policiji, na sudovima i u zatvorima. Građanski neodgojene će

se (pre)odgojiti, jer mnogi su još u školskim klupama, a budući hrvatski naraštaji bit će građanski tako izdrilani da ćemo i u tome postati lideri u regiji, i šire. Kao što smo u svemu drugom već lideri, kako si medijski volimo tepati. Zato će se građanski odgoj i obrazovanje u školskoj 2012./2013. godini predavati pokušno, a od sljedeće obvezno za sve dake.

Pa, da vidimo onda tko će za koju godinu među tih 87 posto mladih katolika, potkovanih vjeronaukom još otkad su im tete u jasicama počele mijenjati pelene, te šačicom inovjeraca i nevjernika naći ijednog koji mrzi sugrađanina (druge vjere, nacionalnosti, boje kože ili “bolesnih” rodnih sklonosti), koji u gustoj noćnoj tmini ispisuje rasističke grafite, klanja se ratnim zločincima mrtvim i živim... Toga više neće biti, tvrde uglas projektanti građanskog inkubatora, kao što više ne bi smjelo biti korupcije, nepotizma, stranačke isključivosti i političkog larpurlartizma, malograđanštine, nemorala... U građanskim će inkubatorima stasati besporočan i građansko-demokratski samosvjestan mladi čovjek po mjeri svijetle budućnosti koji će ovu opljačkanu i u moralni glib zatučenu Hrvatsku izvesti na obećane staze napretka i blagostanja. Konačno, odahnut će poštene narodne mase u čije se ime taj i slični projekti zapravo i primjenjuju. Pa, što košta – neka košta. Ako vrijedi!

Kurikulum građanskog odgoja i obrazovanja i program izobrazbe učitelja, nastavnika i stručnih suradnika, resorni ministar Željko Jovanović smatra “jednim od najvažnijih događaja u mandatu ovog ministarstva nakon što smo predstavili smjernice za izradu Strategije odgoja i obrazovanja, znanosti i tehnologije u Hrvatskoj”. Čvrsto je uvjeren u to da će se građanskim gradivom “unaprijediti poduzetnički duh, razviti u djece bolje shvaćanje samoga sebe, ali i društva, bolje korištenje zakona te će se djeca već od osnovne škole educirati za borbu protiv korupcije”. Opravdano ili ne, pokazat će vrijeme, ali iskustvo upućuje na potrebu mudrosti i opreza u tako krupnim očekivanjima. No...

DRUŠTVO BEZ KORUPCIJE “Djeca danas o korupciji znaju samo ono što su dobila iz medija”, naglašava ministar. “Upravo će građanski odgoj omogućiti da se uspješnije borimo protiv korupcije i da po završetku ciklusa ove generacije koja se školuje imamo zdravije društvo, društvo utemeljeno na znanju i društvo bez korupcije. Uvođenje građanskog odgoja bitno će unaprijediti kvalitetu školovanja, ali i stvoriti pretpostavke za aktivno sudjelovanje učenika po završetku škole u građanskom društvu.”

Građanski odgoj i obrazovanje predaje se u početnim razredima osmoljetke međupredmetno 35 sati godišnje u sklopu projekata škole i društvene zajednice, a u VII. i VIII. razredu kao izborni nastavni predmet. Srednjoškolicima će to u I. i II. razredu biti obvezni predmet, koji će se također obrađivati međupredmetno 35 sati godišnje u sklopu projekata škole i društvene zajednice. Ravnatelj Agencije za odgoj i obrazovanje Vinko Filipović, pak, svjestan je prosvjetnih i društvenih realnosti, na što upućuju i spoznaje iz niza anketa i istraživanja: mladež je velikim dijelom nezainteresirana čak i za najvažnija zbivanja u društvu. Filipović drži da će se upravo građanskom izobrazbom “eliminirati negativne pojavnosti u odnosu na uvažavanje različitosti i razvijati kod učenika samosvijest i odgovornost da budu odgovorni i aktivni sudionici društva”. Agencija je u 13 godina već educirala oko 10 000 prosvjetnih djelatnika o ključnim sadržajima građanskog odgajanja i izobrazbe pa su dobra postignuća, tvrde, ugrađena u sadašnji kurikulum, koji je nastao “u suradnji s nastavnicima i stručnjacima u tom području iz znanstvenog, Vladinog i nevladinog sektora iz zemlje i svijeta”. U pokušnu nastavu na područjima posebne državne skrbi uključena je i Mreža mladih Hrvatske s projektom

partnerima GONG-om, Centrom za mirovne studije i Centrom za ljudska prava, a novac za provedbu projekta namaknula je Europska unija u sklopu IPA projekta.

Nitko normalan ne bi trebao imati ništa protiv toga da nam djeca i mladež budu građanski osviješteni i primjerno odgojeni u demokratskom duhu, ali pogrešno je što to država kani ostvarivati na klasičan školski način (učitelj – predavanje – ocjena), koji djeca stoljećima mrze iz dna duše. Nikakvi građanski inkubatori ne pomažu u totalno nepovoljnom ozračju općeg siromaštva, gospodarski i moralno posrnulog društva u kojem se dnevno potvrđuje da čovjek čovjeku mora biti vuk, ako želi preživjeti. Kad su svojedobno novinari pitali starije školare o tome što je svrha demokracije, odgovorili su: “To da svatko gleda svoje interese”. Ta se gruba poruka dnevno opetuje ne samo na stadionima nego i na ulici, u obiteljskom domu pa i s crkvenih propovjedaonica... Doda li se masovna nezainteresiranost mladih za politiku i opće stanje u društvu, građanski odgoj i obrazovanje kao školski predmet nema većih izgleda. Podijelit će sudbinu osnova marksizma te teorije i prakse samoupravnog socijalizma iz kasne faze jugoslavenske reformske pedagogije.

Novi predmet dolazi na srednjoškolski teren kojim su školnički nepopularno vladali sociologija, filozofija, politika i gospodarstvo te vjeronauk/etika. U kurikularnom domu prva se rušila pločica politike i gospodarstva te ispala iz igre, ali sociologija, filozofija i vjeronauk/etika ostaju. Ipak, neizbježno je sudaranje pa i različito tumačenje istih ili sličnih sadržaja (predaju ih različiti nastavnici) u odnosu na građansko gradivo. To će zbuniti učenike, izazivajući njihov pasivan otpor i na koncu suprotan ishod učenja od programiranog. Drugi je veliki upitnik uspjeh novog predmeta u odnosu na motivaciju učenika i nastavnika, na njihovu stručnu i osobnu uvjerenost u ishod koji se od njih očekuje. Većina učenika dolazi iz tradicionalnijih (“vjerničkih”) sredina s uvriježenim vrijednostima i pogledima na obitelj i društvo. Projekt građanskog obrazovanja pak donose vladajući “napredni” ljevičari te snagom vlasti obavezuju i sve koji se zaklinju u “tradicionalni svjetonazor” i u tom duhu odgajaju djecu. Kako onda pomiriti “znanstvene” i “neznanstvene” formativne spoznaje? Recimo, nastava vjeronauka je programski i izvedbeno u nadležnosti Katoličke crkve i drugih većih vjerskih zajednica, koje otvoreno zagovaraju desnu “tradiciju i moralne vrijednosti” s uporištem u vjeri, a sad lijeva državna vlast najavljenom “reformskom olujom” kani još “poznanstveniti” nastavni plan i programe s uporištem u građanskim inkubatorima. Antropolog Sandi Blagošević spominje niz istraživanja iz kojih se zaključuje da su učenici vjeronauka manje tolerantni od ostalih vršnjaka, skloniji su konzervativnijim stajalištima o čovjeku, obitelji, nacionalnom, politici... Zapanjujući je podatak, kaže, da je među učenicima vjeronauka rašireno uvjerenje kako su za korupciju u Hrvatskoj krivi ateisti i da je homoseksualizam bolest! A, na vjeronauku je više od 90 posto učenika!

Iako prosvjetni stratezi tvrde suprotno, projektu građanskog odgoja i obrazovanja nije prethodila nikakva ozbiljnija ni anketa niti stručno istraživanje u relevantnoj stručnoj i široj javnosti. Zato s rezervom valja uzeti bombastične tvrdnje s visova prosvjetne vlasti kako će škola baš ovim projektom opskrbiti Hrvatsku građanima novog demokratskog kova, koji joj više neće biti na sprdnju u svijetu, nego na demokratski ponos za buduća stoljeća. Sve slične procjene i nakane u prošlosti propale su, neke kao puke ideološke ljuške, a neke i u krvi građanskih, rasnih ili vjerskih ratova. U dva desetljeća hrvatske države kobno se, vrtoglavo i nerazumno okreću stranački politički vrtuljci koji svako malo “reformiraju” i pristupe demokratskom i građanskom u školi i u društvu. Hrvati se, očito, više ne mogu dogovoriti ni o svojoj prošlosti niti o budućnosti, o tome hoće li i što sutra jesti, a kako bi se onda dogovorili o građanskom odgoju i obrazovanju?

Iako prosvjetni stratezi tvrde suprotno, projektu građanskog odgoja i obrazovanja nije prethodila nikakva ozbiljnija ni anketa niti stručno istraživanje u relevantnoj stručnoj i široj javnosti

ŠARENA VOJSKA NEZADOVOLJNIH U školama, suprotno tvrdnjama o tisućama educiranih prosvjetara, nema ni približno dovoljno nastavnika ni za korektnu pedagošku provedbu novog projekta, a kamoli za modernu, inovativnu i kritički utemeljenu nastavu kakva bi trebala biti. Brzinsko priučavanje nekakvim treninzima (sic!) nema smisla. Šarena vojska više ili manje stručno (ne) sposobnih, politički i vjerski podijeljenih, demokratski (ne)svjesnih i većinski nezadovoljnih i potplaćenih prosvjetara nije kritična masa ni za kakve reforme. Ministar Željko Jovanović ih je k tome nedavno još "motivirao" dodatnim kresanjem ionako sramotno niskih plaća! Neki su već otvoreno protiv novog nastavnog predmeta, a šutljiva većina drži figu u džepu, čeka ili uopće o tome ništa ne misli. Toga su očito svjesni i gorljivi pobornici građanskih inkubatora u školama, osobito dio nevladinih udruga, pa će obrambeno, unaprijed ustvrditi kako se novom gradivu protive samo "desne, rigidne snage u hrvatskom društvu". Time prozivaju Katoličku crkvu, neke druge vjerske zajednice, političke stranke i udruge s izrazitijim vjerskim i desnim nacionalnim predznakom te dio javnosti koja simpatizira desne svjetonazore i prakticira ta uvjerenja. Dio javnosti protivi se tome da djeca uče u školama o nekim važnim svjetonazorskim pitanjima po zamislama nove koalicijske vlasti. Nedjeljko Marković iz udruge Pragma tvrdi da je još rano za taj obrazovni pokus i da se mora čuti što roditelji misle o uvođenju građanskog odgoja i obrazovanja. Udruga predlaže da se nastavni predmet preimenuje u odgoj za ljudska prava i aktivno građanstvo.

"Građanski odgoj u svom nastanku ima totalitarne nakane, jer država treba supstituirati obitelj, sukladno Dantonovom programatskom uskliku. Takva laička država nije neutralna, ona se postavlja kao izvor morala, zamjenjujući tek jednu indoktrinaciju drugom. Jedan od otaca francuskog sekularizma, Ferdinand Buisson, 'građanski odgoj' i taj sustav vrijednosti slikovito je opisao: 'To je kršćanstvo bez dogmi, bez čuda i popova'. Drugim riječima, to je zamjenska, sekularna religija na čelu s poznatim bibličarem biskupom Zoranom Milanovićem i monsinjorom Željkom Jovanovićem, propovjednicima 'novog čovjeka', 'novog neba i nove zemlje'", smatra kolumnist *Glasa Slavonije* Ivica Šola.

Roditelji, istina, imaju što reći o školovanju svoje djece i o tome ih treba saslušati, ali iz stotinu razloga oni nisu uvijek prava adresa pa ni u odgoju vlastite djece. Zgrozit će se kad čuju da njihova obiteljska uzdanica mrzi sve što nije plavo ili bijelo, hrvatsko, katoličko, kad tuče slabije od sebe ili razbija po školi, žestoko će i nekritički napasti profesora i kada dijete teško pogriješi, a neće se sjetiti koliko su puta te njihove "ljubavi" loše učili u vlastitom domu, od susjeda, prijatelja, iz medija... Ne stasaju sami od sebe narkomani, rasisti, huligani, netolerantni mrzitelji svega i svakog... Djeca nam od malih nogu odrastaju u ludoj zemlji umišljenih veličina, sumnjivih bogataša i bahatih političara opijenih vladanjem i moći, koje narod – na svoju nesreću! – demokratski na demokratskim izborima zamjenjuje još gorima, u okruženju korupcije i kriminala, masovne nezaposlenosti i ismijavanja temeljnih ljudskih prava, gdje je pravna država više mislena imenica nego dnevna zbilja. I, mladi bi sad trebali učiti gradivo što su ga zamislili ljudi kojima je to masno plaćeni posao, a život će školarcima već po izlasku iz učionice na najgrublji način bubnuti u lice sasvim suprotne činjenice.

Demokracija i tolerantno građansko društvo s Čovjekom, a ne Novcem u prvom planu nisu stvar prosvjetnih dekreta po *ex cathedra* modelima iz pretprošlog stoljeća, nego učinkovit angažman misleće elite, demokratske logistike i htijenja aktivne građanske javnosti. Demokracija ima svoju evoluciju, krivudavi put i vrijeme sazrijevanja; ne da se dekretom cijepiti u dječje mozgove kako to zamišljaju državni reformatori i unaprijed obećavaju – izvršne ishode.

Kad je riječ o primjerenosti novoga gradiva učeničkoj dobi, gotovo se možemo kladiti na povećanu masovnu nezainteresiranost, nerazumijevanje, pa i odbojnost u školskim klupama, ma koliko se predavači trudili, a ravnatelj hvalospjevima istrčavali pred pedagoško rudo. Recimo, dijete po završetku IV. razreda osmoljetke mora znati najvažnije institucije lokalne vlasti i njihove ovlasti, što je potpuna glupost, jer je ta struktura podložna čestim zakonskim promjenama. To sad ne znaju ni mnogi njihovi učitelji niti je potrebno da znaju. Usput, ovih će dana u saborski postupak dva nova zakona o lokalnoj i područnoj samoupravi, kojima se opet štošta mijenja. Još je veća budalaština tražiti od desetogodišnjaka da razumije značenje slobode mišljenja i izražavanja te opravdane razloge ograničenja te slobode. To sad ne znaju ni mnogi studenti filozofije i prava. Dijete u IV. razredu morat će također razumjeti da pripadnici različitih kultura mogu imati različite stavove o istoj temi. Ma, nije vrug! Mališa mora znati i što je poduzetnost i razlikovati oblike poduzetnosti koji pridonose dobrobiti zajednice od onih koji joj štete. Ako ne zna, ne gine mu crnjak ocjena. Sličnih bezveznih zahtjeva ima još pa bi svakako neka skupina boljih psihologa i psihijatarara morala stati u zaštitu djece i mladeži prije njihova ulaska u građanski inkubator.

Na kraju VIII. razreda učenik mora poznavati *Ustav*! Zašto četrnaestogodišnjak mora poznavati *Ustav*, a saborski zastupnik pa čak i visoki državni dužnosnik ili šef velike političke stranke – ne mora!? Svršeni osnovac također mora znati što je politička ideologija i opisati je kroz povijest, što je društvena isključenost ili što je tržišno natjecanje te razlikovati njegove pozitivne i negativne strane, a njegov dvije godine stariji kolega srednjoškolac dobit će jedinicu ako ne zna ovlasti Vijeća ministara, Europskog parlamenta, Europskog vijeća i Europske komisije, odnosno ne zna odrediti pojam i oblike kapitala, novca, ulogu banaka i kredita, pojam i svrhu burze, dionice i obveznice... Među službene i masno plaćene hrvatske promatrače u Europskoj uniji može, recimo, političarka koja ne zna ni engleski niti francuski, ali adolescent u srednjoj školi ne može do pozitivne ocjene, ako naizust ne izrecitira samu Unijinu birokratsku dušu! Čemu bubanje zastarjelih činjenica kad se EU već sad strukturno mijenja, kad Hrvatsku možda još ostave u čekaonici ili naše narodne mase odbiju ulazak u to društvo na možebitnom drugom referendumu, koji premijer Milanović pomalo već priziva? Na listi cijelog niza zdravom razumu neshvatljivih srednjoškolskih obveza iz građanskog inkubatora neizostavno je i razumijevanje utjecaja privatizacije, globalizacije i korporativnoga gospodarstva na život. Čovjek se pita kome je palo na pamet sve to propisati djeci kao obvezu i očekivati da je psihički podnesu, a reformatorima razigraju demokratsku maštu.

Demokracija i ljudska prava se prakticiraju, proizlaze iz civilizacijske zrelosti i uređenosti državne zajednice, susreću se svaki dan i na svakom koraku, a ne uče ex cathedra

ŽIVOT PODANIKA I PRIPADNIKA Građansko gradivo, kako je zamišljeno, ima sve izgleda postati opterećujućim, docirajućim, mrskim predmetom kao što je i svaki drugi u nastavnom planu pa će sinergijski u školskoj tvornici podupirati proizvodnju ovisnih državnih podanika. Prof. dr. sc. Vedrana Spajić Vrkaš s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, poznata i izvan Hrvatske po vrijednim istraživanjima u području ljudskih prava, demokracije i građanskog obrazovanja, više je puta u medijima upozoravala upravo na ograničavajuće čimbenike: nedostatak političke volje i nespremnu administraciju. Budući da postkomunističke zemlje u Europi uglavnom razvijaju konvencionalne oblike građanstva (izlazak na izbore, itsl.), Spajić Vrkaš ističe da se to u Hrvatskoj sada želi upotpuniti i proširiti ljudskim pravima.

"Građansko društvo ne ogleda se, kao što se često misli, u pristojnom ponašanju za stolom i sličnim ritualima malograđanskog licemjerja", tvrdi Vuk Perišić u kolumni na portalu *e-novine.com*. "Ono je zajednica autonomnih individua koje njeguju kulturu sumnje i uvijek su spremni

na neposluš ako se vlast usudi nasrnuti na njihovu slobodu. Država je demokratska kada živi u trajnom strahu od građanskog društva, ali i kada beskompromisno štiti njegovu raznolikost i pravo svakog pojedinca na izbor. Na ovim, takozvanim prostorima svijesti i kultura o građaninu i pojedincu kao izvoru i utoku demokratskog legitimiteta praktično nikada nije postojala. Ljudi nisu živjeli životom pojedinca nego životom podanika i pripadnika. Postali su nesposobni sebe zamisliti i doživjeti izvan Sustava, ne znajući da su upravo onoliko individue koliko ne pristaju na zadane okvire. Stoljećima su odgajani u patrijarhalnim obiteljima koje su nauštrb individualnog identiteta nametale poslušnost, a tome se posljednjih dvjestotinjak godina pridružila i nacija koja se agresivno *samoodredila* kao jedini i neupitni politički subjekt. Stvorila je sustav izmišljotina, fikcija i ucjena kojima je osigurala pokornost podanika i zauzvrat ih oslobodila tegoba slobodnog izbora i tereta moralne odgovornosti."

Građanskim odgojem i obrazovanjem u školama, prosvjetna vlast sada kani učiniti odgovornim stotine tisuća djece i učitelja za uspjeh tog nastavnog predmeta, iako nova pedagoška biblija želja i dekreta nema uvjeta za primjenu u divljem okolišu u kojem nisu ideal ljudska prava i demokratsko građanstvo, nego kruh bez motike, "zlatna mladež" i ultimate fight prvaci lifestylea i businessa s velikim Rojsovim transparentom u prvom planu: "Tko je jamio, jamio je!" Demokracija i ljudska prava se prakticiraju, proizlaze iz civilizacijske zrelosti i uredenosti državne zajednice, susreću se svaki dan i na svakom koraku, a ne uče *ex cathedra* po diktatu trenutne prosvjetne vlasti. ■

nu: write

theatre
festival

12. - 17. 11. 2012.

Teatar & TD

www.nuwritefestival.com

EU FONDOVI: SAVJETI I TRIKOVI

U povodu seminara o EU fondovima održanoga 4. listopada 2012. u dvorani hotela Sheraton u organizaciji Mape znanja

Sonja Miličević

Dana 4. listopada 2012. u dvorani hotela Sheraton održan je seminar o EU fondovima, u organizaciji Mape znanja, tvrtke specijalizirane za poslovnu edukaciju, čiji su predavači vrhunski stručnjaci i konzultanti s različitih područja domaćeg i svjetskog poduzetništva. U ime Udruge za zaštitu zdravlja žena Karlovac sudjelovala sam u kvalitetnom predavanju koje je pružilo cjelovitu strukturu osnovnoga znanja potrebnog manjim poduzetnicima, tvrtkama i organizacijama civilnog društva u koordinaciji vlastitih potreba s izborima koje nude EU fondovi. Ovaj članak predstavlja pojednostavljen izvještaj s gotovo sedmosatnog interaktivnog seminara.

OSNOVE O OPĆIM UPRAVLJANJIMA FINACIJA U EU

Oko 125 milijardi eura iznosi godišnji budžet Europske unije, sakupljen od država članica, i nakon što oko 6% ode na isplatu tzv. *eurokrata* (vlastite administracije), ostatak se vraća državama članicama i ulaže u tzv. "treće zemlje", zemlje nečlanice, u skladu s prioritetima javnih politika EU, kao i zemlje kojima je potrebna financijska pomoć (kao što je primjerice Hrvatska).

S obzirom da je nastala na gospodarskoj tradiciji Njemačke i Francuske, EU zadržava tzv. "sedmogodišnji financijski plan" pa tako novi ciklus financiranja iz projekata počinje 2014. godine i trajat će do 2020. godine s tom razlikom da će se postrožiti kontrola financiranja projekata, tj. potrošnje financija dobivenih putem EU fondova, a kazne za nepoštivanje pravila bit će još rigoroznije.

EU komisija je ta koja kontrolira financije država članica i koja je odgovorna za izvršavanje namijenjenog proračuna, a EU parlament i Vijeće ministara su ti koji razvijaju javnu politiku u koju se ulažu financije i donosi proračun kako bi se uopće mogla i provesti, tako da su svi programi i fondovi vezani za javnu politiku (a ne ambicije pojedinaca).

TRI NAČINA UPRAVLJANJA PROJEKTIMA Postoje tri načina upravljanja projektima: centralizirano, decentralizirano i podijeljeno.

Centralizirano znači da je Komisija direktno odgovorna za upravljanje programima i fondovima u svim fazama, što praktično znači da se sva komunikacija vezana za dobivanje sredstva za provedbu projekta odvija s Bruxellesom i poneka s Luksemburgom. Za neke fondove to je nepraktično zbog udaljenosti pa tim programima upravlja Delegacija Europske unije ili Predstavništvo Europske unije, i to se zove *dekoncentriranim* upravljanjem, iako je još uvijek centralizirano, jer službenici Komisije i dalje direktno upravljaju programima.

Decentralizirano znači da Komisija ovlašćuje tijelo unutar određene države kao provedbeno (poput ministarstava ili u tu svrhu specijaliziranih agencija), koje ona (Komisija) nadgleda. Ukoliko provedbeno tijelo prvo odluku mora dati na odobrenje Komisiji, to se naziva *ex ante* procedurom, a ako provedbeno tijelo sve samo izvrši, a Komisija na kraju izvrši nadzor, to se naziva *ex post*. Decentralizirano se, primjerice, upravlja većinom IPA-e, kohezijskim, strukturnim, poljoprivrednim i ribarskim fondovima, odnosno fondovima koji su točno namijenjeni

određenoj zemlji ili regiji, a ne svim članicama. Decentralizirano *ex ante* upravljanje je period kad se nova provedbena i ugovorna tijela uhodavaju i uče upravljanju programima i fondovima EU-a, a prelazak na *ex post* se događa kad Komisija procijeni da su spomenuta nadležna tijela naučila upravljati fondovima po pravilima Europske komisije, tj. bez koruptivnih praksi i u maniri dobrog gospodarstva.

Treći način upravljanja, *Podijeljeni*, je rjeđi i koristi se obično u instrumentima kohezijskih politika ili prekograničnoj suradnji u okviru sveprisutnih fondova i naziva se podijeljeno upravljanje gdje tijela unutar država preuzimaju odgovornost za upravljanje programom, a tehničke zadaće obavljaju zajednička tehnička tajništva. Takav oblik je primjerice *Program jadranske prekogranične suradnje*, što znači da bez obzira što je vodeći partner iz Hrvatske, ugovor ne potpisuje niti s EK niti s ugovornim tijelom u Hrvatskoj, već s ugovornim tijelom u Italiji.

ZAŠTO IPA? Svrha IPA-e (*Instrument for Pre-accession Assistance*) u Hrvatskoj jest ta da naše birokrate nauči funkcionirati u Europskoj uniji. Pomoć je namijenjena političkim, ekonomskim i socijalnim reformama i prilagodabama.

Naša IPA funkcionira poput i preko EU fonda usmjerenog ka ruralnom/poljoprivrednom razvitku (po UN klasifikaciji samo Zagreb nije ruralno područje), odnosno fond za poljoprivredu i ruralni razvitak uvijek sadrži najviše raspoloživih financijskih sredstava (povoljno za inovacije u turizmu i općim unapređenjima unutar ruralnog predjela, a s obzirom da samo Zagreb ne pripada ruralnom dijelu, to bi značilo iskoristivo za kompletnu Hrvatsku osim glavnog grada). Treba napomenuti da će ulaskom u EU i poljoprivreda pripasti u zajednički EU fond.

S obzirom da se *kohezijski i europski razvojni fondovi* odnose na velike institucije (npr. HZZ, HZZO, škole, vrtići itd.), manja poduzeća i udruge treba zanimati *regionalna i strukturna pomoć* za povećanje razvoja i socijalne kohezije. Te fondove ne koriste države, nego regije, i ti fondovi potiču za pošiljanje i otvaranje novih radnih mjesta, svi su decentralizirani, a iznos sredstava u strukturnim fondovima u svakom ciklusu se značajno povećava.

Hrvatska se za korištenje regionalnih fondova priprema u okviru *IPA-e III*, koja je usmjerena prema poboljšanju prometa, zaštiti okoliša, povećanju regionalne konkurentnosti, manje infrastrukture te civilnog društva. U trenutku kad Hrvatska postane članicom EU, sve statističke regije će se kvalificirati za pomoć iz strukturnih fondova. Međutim, državni poticaji (hrvatski) će trajati još sedam godina od ulaska u EU. Posljedice se još ne znaju.

CALYPSO, REGIONALNI I SOCIJALNI FONDOVI TE PREKOGRA- NIČNA SURADNJA *Calypso* program će od 2014. godine biti jedan od najbitnijih EU projekata za turizam te će biti obilježen socijalnim turizmom u sezoni prema četiri ciljne grupe: umirovljenici iznad 65. godine života, mladi između 19. i 30. godine života koji nemaju sredstva za putovanja, obitelji

u teškom materijalnom položaju i osobe s invaliditetom, a sufinanciranje će biti i do 75% ako se putuje u drugu zemlju.

Ono na što treba obratiti pozornost su *Europski regionalni fond za razvoj* (ERDF) te *Europski socijalni fond* (za dodatno profesionalno obrazovanje i/ili prekvalifikacije), razmjena u EU kako bi se osobe dodatno obrazovale (program pod nazivom *Life Long Learning* – u Hrvatskoj je to *Agencija za mobilnost* koja je direktno financirana iz EU fondova).

Krajem ove godine i početkom sljedeće bit će raspisani natječaji za prekograničnu suradnju s BiH, Crnom Gorom, Srbijom, s tim da se očekuje mala konkurencija za Srbiju.

U prekograničnim programima sufinancira se čak 85% ukupnog iznosa, s tim da se primjerice u jadranskoj prekograničnoj suradnji može tražiti 20% predfinanciranja, dok za tri navedene zemlje predfinanciranje može iznositi čak do 80% (BiH, Crna Gora i Srbija).

Prekogranična suradnja se provodi uz granicu, odnosno do 50 km udaljenosti s obje strane (Hrvatska je zbog oblika svojih granica u mogućnosti imati suradnju sa svim zemljama s kojima graniči). Prekogranični projekti se raspisuju svake tri godine.

INFORMACIJE I SAVJETI ZA POVEĆANJE VLASTITE KONKURENTNOSTI U OKVIRU EU FONDOVA Prvi put će se 2014. godine pojaviti i jako konkurentni centralizirani i visoko financirani programi za turizam. No, većina projekata 2014. godine bit će postfinancirana.

Preporuka je da se u sljedećih šest mjeseci što više komunicira s ministarstvima, jer što sada ude u financijski plan to je ujedno i ono što će biti financirano od 2014. do 2020. godine. Stoga je upravo sada potrebno progurati što veći broj projekata, s obzirom da se sredstva IPA-e trebaju iscrpiti do 31. prosinca 2013. godine.

Posebna napomena nalaže da je za sve projekte dobro uzeti za partnera ili nekoliko manjih poduzeća ili akademsku zajednicu/ce zbog društvene opravdanosti (to ne vrijedi za IPARD MJERA 302; za natječaje iz te mjere partneri nisu nužni – ali oni financiraju samo 50% proračuna projekta – dakle,

ako tražite npr. 75 000 eura, morate toliko i uložiti). Kod IPE radi se o postfinanciranju odnosno refundiranju (nema mogućnosti retroaktivnog financiranja).

Ukoliko se projekt izvodi izvan mjesta gdje se nalazi firma/udruga, a želite prijaviti projekt na npr. Jadransku prekograničnu, morate dokazati svoje djelovanje barem dvije godine na tom prostoru gdje se projekt izvršava.

Prva stvar koja se gleda kod oglasa za neki natječaj za prijavu projekta jest dio pod nazivom *Guidelines for Application*, jer u njima uglavnom stoje sve bitne informacije za projekt.

Drugo: potrebno je pogledati *iznos budžeta* i mjere pod kojima se provodi projekt (ponekad je naglašeno, ponekad nije, pa treba pomno pročitati uvjete).

Treće: *zahtijevati financijski izvještaj*, tj. procijenite hoćete li imati dovoljno jaku administraciju za projekt.

Jedan od glavnih trikova kod pisanja projekta jest što češće (u razumnoj mjeri) ponavljanje ključnih riječi, uz pomoć stručnog, ali jednostavnog jezika, te da se točno po redu traženja upisuju stvari i, ako se može, odmah istaknuti najbitnije na prvoj stranici – time se stječe naklonost čitača projekata, koji su uglavnom potplaćeni i u velikoj gužvi (nedostatak osoblja).

Dakle, redovna opća informiranost o fondovima, uredno i jasno popunjena prijava na natječaj, jednostavnost u stručnom jeziku, dobra procjena financijskog i administrativnog stanja, obraćanje pozornosti pod kojim mjerama se projekt izvodi te mogućnost predfinanciranja i/ili iznos ponudjenog postfinanciranja koje EU fond nudi, osnovne su nužnosti za povećanje vlastite konkurentnosti u odnosu na druge sudionike natječaja te povećanja mogućnosti prihvaćanja upravo projekta koji ste ponudili. ■

NA BREGIMA, MED VODAMI

U POVODU STRUČNO-ZNANSTVENOG SKUPA S MEĐUNARODNIM SUDJELOVANJEM ODRŽANOGA U ŠTRIGOVI 28. I 29. RUJNA 2012. ZA KOJI JE IZOSTALA FINACIJSKA POTPORA MJERODAVNIH DRŽAVNIH INSTITUCIJA

JANJA KOVAČ

Skup *Na bregima, med vodami – na tragu mitske, povijesne i duhovne baštine gornjeg Međimurja* zamišljen je i ostvaren kao kruna višegodišnjega etnografskog istraživanja *Pučka pobožnost i predajna etnobaština na tlu Gornjeg Međimurja*. Štrigovski skup prvi je takve vrste jer sustavnoga interdisciplinarnoga humanističkog istraživanja na području Međimurja nije bilo, s izuzetkom zasebnih povijesnih, povijesno-umjetničkih, etnomuzikoloških i jezikoslovnih istraživanja.

Na poticaj Međimurke Lidije Bajuk, tada studentice etnologije i kulturne antropologije, 2006. godine organiziran je dvodnevni stručni izlet u Međimurje za studente Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i za studente muzikologije zagrebačke Muzičke akademije. Na tom izletu studenti su u dva dana posjetili jedanaest međimurskih sela i gradova u kojima su se susreli s kazivačima, poznavateljima lokalne povijesti, članovima folklornih društava... Događaj su podržali predstavnici lokalnih zajednica koji su prepoznali mogućnosti najavljenih budućih sustavnih istraživanja u Međimurju.

POČETAK ISTRAŽIVANJA Etnografska terenska istraživanja započela su 2011. u okviru projekta *Sakralna interpretacija krajobraza* Tome Vinščaka. Kao njihova idejna začetnica i pokretačica ponovno se istaknula Lidija Bajuk, predsjednica Udruge Matapur, u suorganizaciji s kolegom Vinščakom u ime Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju te s partnerima Općinom Štrigova, TU Štrigova i Međimurskom županijom. U istraživanjima su sudjelovali istraživači Filozofskoga fakulteta (Tomo Vinščak, Tibor Komar), Instituta za etnologiju i folkloristiku (Lidija Bajuk, Suzana Marjanić), Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar (Jelka Vince-Pallua), Akademije za likovne umjetnosti (Zvezdana Jembrih) u Zagrebu i OŠ Sv. Martin na Muri (doktorandica Petra Novinščak), a priključili su im se zagrebački studenti etnologije i kulturne antropologije (Anita Brajinović, Ana Čapalija, Anita Dekanić, Janja Kovač, Ivana Ružić) te studenti učiteljskog smjera Učiteljskog fakulteta u Čakovcu (Vedrana Čuček, Sinja Fortner, Marija Krajačić). Uz podršku lokalne zajednice i crkvenih predstavnika višekratno je tijekom 2011. i 2012. godine ispitano ukupno pedesetak kazivača. Tijekom strukturiranih razgovora s kazivačima, znanstvenici i studenti saznali su mnoštvo zanimljivosti. Primjerice, Katarina Potočnjak iz Zasadbrega, jedna od kazivačica, istraživačkoj ekipi predstavila je i svoj likovni opus, nadahnut sakralnim temama. Restauratorica i povjesničarka umjetnosti Zvezdana Jembrih izabrala je dvadesetak njezinih djela te postavila i otvorila izložbu slika u Državnom arhivu za Međimurje. Slike su *“pozableni pjev o zemlji, nebu, ovostranom i onostranom...”* (iz kataloga izložbe, Z. Jembrih). Skup je uveličan i latinskom misom msg. Jurja Kolarića u crkvi sv. Jeronima i izvedbom sakralnih napjeva Pjevačkog kvinteta Horvat iz Malog Mihaljevca, degustacijom međimurskih vina te predavanjem iz astronomije Josipa Bajuka, prof. na OPG Lovrec u Sv. Urbanu.

MOKOŠIN VRH I POZOJEVA GLAVA UZA NJ?

Stručno-znanstveni skup u Štrigovi održan je s ciljem javnog predstavljanja rezultata provedenih terenskih istraživanja, ali i kao mjesto okupljanja međimurskih i drugih hrvatskih znanstvenika humanističkih znanosti koji svojim istraživačkim radom tematiziraju Gornje Međimurje. Njegov naziv *Na bregima, med vodami – na tragu mitske, povijesne i duhovne baštine gornjeg Međimurja* nadahnut je reljefnim obilježjima sjeverozapadnoga, predalpskog dijela Međimurja koji kontekstualizira povijesni i duhovni habitus stanovništva naseljenog u tome briježnom i vodotočnom području još od predantičkog doba. Na dvodnevnom skupu koji je održan u Štrigovi, sudjelovalo je 17 međimurskih i 27 drugih hrvatskih i inozemnih stručnjaka i znanstvenika – etnologa, povjesničara, arheologa, povjesničara umjetnosti, konzervatora, arhivista, geografa, antropologa, kroatista, povjesničara književnosti, muzikologa, jezikoslovaca i teologa – među njima četvorica akademika (Radoslav Katičić, Josip Bratulić, Pavao Rudan, Ante Stamać), jedan dopisni član HAZU (Dragutin Feletar), troje ukrajinskih izlagača (Orest Korčinskij, doktorand Orest Wilczynski, Boris Graljuk), jedna izlagačica iz Slovenije (Katja Hrobat Virloget) i jedna iz Pomurja (Erika Ratz). Interdisciplinarni štrigovski skup u skladu je s težnjama razvoja današnjih znanosti, potvrđujući suvremenost i usmjerenost budućnosti projekta. I raznolika starosna struktura sudionika skupa, od akademika do studenata, pokazuje da je skup osmišljen i kao mjesto međugeneracijskoga susreta, prenošenja znanja i iskustava. U planu je organizatora objavljivanje zbornika radova, uz dodatak obradenih prikupljenih i transkribiranih kazivanja terenskih etnografskih istraživanja u Gornjem Međimurju, no i za to im je još prikupiti novčana sredstva. Među priložima naći će se rad *Mokošin vrh i pozojeva glava uza nj?* Radoslava Katičića, na temelju etnografskih i povijesnih podataka koje su mu podastri etnolozi Lidija Bajuk i Tomo Vinščak, u vezi s najvišom međimurskom uzvisinom, vrhom Mohokosom (343,6 m) i utvrđivanjem njezina imenovanja u slavenske pretkršćanskom razdoblju. Stručno-znanstveni skup u Štrigovi zaključili su izlaganjem *O terenskim etnografskim istraživanjima 2011. i 2012. u Gornjem Međimurju* Tibor Komar i Janja Kovač, asistent i studentica Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju. U izlaganju su iznijeli zanimljive podatke o mitskim bićima kao što su *bele žene, svečari, pozoji, more*.

SPREGA LOKALNOG I DRŽAVNOG

No, tu ne prestaju terenska etnografska istraživanja u Međimurju. Sljedeće godine ona će se “preseliti” u Donje Međimurje. Za istraživanja je nadasve bitna podrška lokalne zajednice. U dosadašnjim istraživanjima ona, srećom, nije izostala. Potencijal istraživanja prepoznala je Općina Štrigova koja se u više navrata pokazala dobrim domaćinom pa tako i tijekom održavanja skupa koji se održao u crkvi sv. Jeronima, znamenitoj i po Ranerovim freskama, i u Državnom arhivu za Međimurje. Velikom zanimanju stanovnika

Foto: Ervin Bajuk

GRADA PRIKUPLJENA NA TERENSKIM ISTRAŽIVANJIMA U GORNJEM I DONJEM MEĐIMURJU BIT ĆE POHRANJENA U DOKUMENTACIJI BUDUĆEG CENTRA NEMATERIJALNE KULTURE MEĐIMURJA (CENEKUM) PRED OSNIVANJEM, NA INICIJATIVU UDRUGE MATAPUR I UZ PODRŠKU MEĐIMURSKE ŽUPANIJE

Gornjeg Međimurja za istraživanje doprinijelo je i sudjelovanje domaćih puca, studentica Učiteljskog fakulteta u Čakovcu. Iako je u 2012. izostala financijska potpora mjerodavnih državnih institucija (Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta RH te HAZU), čiji članovi prosudbenih komisija javno raspisanih natječaja nisu prepoznali značaj prijavljenog projekta o skupu u Štrigovi, zahvaljujući Udruzi Matapur, međimurskim snagama (Općina Sv. Juraj na Bregu, Općina Sv. Martin na Muri, Općina Nedelišće, tvrtke Bernarda Nedelišće, Međimurje-plin Čakovec, Međimurske vode Čakovec, Čakovečki mlinovi Čakovec, Vindija Čakovec, OPG Lovrec Sv. Urban, Lidija Bajuk) te varaždinskoj tvrtki Vindija kao i Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta i Ibis grafici iz Zagreba, pravodobno su osigurana potrebna sredstva. Takvim postupkom pokazuje se kratkovidnost istih ako se pridoda i iznimno pogodne lokacije Međimurja za regionalno povezivanje sa Slovenijom, Austrijom i Mađarskom. Održavanje skupa pokazalo je da se entuzijazmom i zalaganjem nekolicine pojedinaca, napose obitelji Bajuk i Lovrec, može postići zadržano.

CENTAR ZA NEMATERIJALNU KULTURU MEĐIMURJA

Grada prikupljena na terenskim istraživanjima u Gornjem i Donjem Međimurju bit će pohranjena u dokumentaciji budućeg Centra nematerijalne kulture Međimurja (CENEKUM) pred osnivanjem, također na inicijativu Udruge Matapur i uz podršku Međimurske županije, s čime je o nedavno upoznat i Ministarstvo kulture RH. Prva takva ustanova, Centar za nematerijalnu kulturu Istre (CENKI), osnovana je pod okriljem Etnografskog muzeja u Pazinu. Cilj centara nematerijalne kulture je sustavno, kontinuirano i stručno istraživanje, prikupljanje, obrađivanje, pohranjivanje, zaštićivanje, digitaliziranje, predstavljanje i promicanje tradicijske glazbe i rukotvorstva, usmene predaje, govora i običaja pojedinih lokalnih, županijskih i regionalnih područja. Na taj način javnosti predstavljena grada velik je potencijal i za obogaćivanje ponude kulturnog turizma, što je već prepoznao Turistički ured Štrigove, najnovije rezultate istraživanja u Gornjem Međimurju ugrađujući u svoju turističku ponudu. Budući da su kulturni elementi u neprekidnom susretanju, doticanju i prožimanju, logično se nameću povezivanje i suradnja na regionalnoj razini, *zajednički pogled v susedovo dvorišće*. Osim spomenutoga, utemeljenje CENEKUM-a omogućilo bi i zapošljavanje mladih obrazovanih Međimurki i Međimuraca.

I dok s nestrpljenjem očekujemo početak njezinoga rada, spomenimo da je Udruga Matapur krajem 2011. godine objavila etnomuzikološko izdanje *Marija Tuksar: Sunčani glas iz davnina*, zvučni tonski zapis 33 međimurskih napjeva u *a cappella* izvedbi iznimne izvorne pjevačice Marije Tuksar iz Vratišinca, rodnog sela Vinka Žganca, velikana hrvatske etnomuzikologije. Upravo ovih dana u izdanju Udruge Matapur svjetlo dana ugledalo je i dvojezično multimedijско izdanje *Matapur – Prirodna i kulturna baština Međimurja* (knjiga i dva CD-a), opremljeno fotografijama, zapisima o osamnaest međimurskih mitskih bića, stihovima 37 izabranih tradicijskih međimurskih napjeva te njihovom izvedbom autorice, urednice i producentice izdanja Lidije Bajuk i njezinih stotinjak suradnika.

Čini se da je razdoblje prešućivanja i zanemarivanja najsjevernije i najmanje hrvatske županije, teške i burne prošlosti, iza nas. **■**

IZ SAKRALNOG U PROFANO

U POVODU ZNANSTVENOGA SKUPA VILINSKA VRATA, ODRŽANOGA 5. I 6. LISTOPADA U LOVINCU I STARIGRADU

SONJA MILIČEVIĆ

Područje Like, ispunjeno spojem raznorodnih kulturnih, jezičnih, društvenih i gospodarskih sfera utjecaja, trpi rastuću depopulaciju. Kroz poticaje putem rada u znanosti i kulturi te aktivnosti koje prate tradicionalne okvire, stvaraju se pokušaji približavanja boljem razumijevanju bogatstva i vrijednosti ovoga kraja.

Dio ličke baštine čini i duboko usadeno i generacijama prenošeno vjerovanje u vile, što je jedan od odraza odnosa ličkog stanovništva prema okolišu koji ih okružuje i koje prepoznaju kao svoj dom – vile su dio tog identiteta. Koliko je to snažno naglašeno, vidi se i po prenošenju tog prepoznatljivog simbola s regionalnog u nacionalni identitet, gdje je Vila Velebitska postala simbolom hrvatskog identiteta.

Naziv Vilinska vrata, kako je rekao Radoslav Katičić, nosi u sebi određenu “pocketsku snagu”, a sam skup u potpunosti je opravdao i znanstvenu sferu jer je omogućio predstavljanje solidnog broja iznimnih znanstvenih radova. Radovi su na temelju istraživanja na terenu, kroz višegodišnja istraživanja ličkog i velebitskog područja, usmenih i pismenih predaja, kroz analizu pjesama, priča, naziva, običaja, povijesti, etimologije, topografije, toponimije, oronimije itd., pružio prikaz i prošlosti i pogled u moguću nešto ipak vedriju budućnost Like. U ovom članku, zbog ograničenog prostora, predstaviti ćemo samo neke od njih.

“VILA GLEDA U OBLAKE, GDJE SE MUNJA S GROMOM IGRA...”

Radoslav Katičić je ponudio kroz analizu jezika i pjesama te *figuru etimologicu*, odnosno slavensku figuru svetog pjesništva, dokaz da je očuvana tradicija vjerovanja u vile tradicija s daleko starijim izvorom unutar Perunova kulta, dakle glavnom Boginjom degradiranom u niže natprirodno biće, a izričaje poput “vrata” i “kuća” degradiranom ostavštinom “grane” i “grada” odnosno neba. U daljnjem predavljanju kontekst naziva Vilinska vrata povezo je s brojnim primjerima u mnogo stariju sliku od narodnih vjerovanja.

Vitomir Belaj je pronašao nove lokalitete “trokuta” (svetih trokuta obično povučeni unutar nekoliko kilometara spajajući vrhove, doline i mjesta pored vode, pod kutom od 23° i 50°) te priznaje R. Katičiću teoriju da Vila predstavlja Mokoš, Gromovnikovu suprugu. U okviru navedenoga dodaje još raspravu da su Slaveni, kao baštinici praindoeuroljuna, poznavali vrhovne bogove, tj. boga i posjedovali vlastiti vjerski sustav, a nisu ga, kao što su mnogi strani autori smatrali, preuzeli od Rimljana ili Grka. Također smatra da su u jednom od razdoblja slavenskog religijskog razvoja iznad Peruna, Velesa i Mokoš bili njihovi roditelji – Vrhovna Boginja i Vrhovni Bog/Otac (*Djevs P'teru*) te da je možda čak ta boginja u narodu ostala pod nazivom Vila, odnosno da je tu ulogu tek kasnije preuzela Mokoš. Time ostavlja mjesto slutnji o tragovima starije strukture praslavenske božanske obitelji. Nadalje je pomoću grčke mitologije predstavio kontinuitet ženskog božanstva Zemlje kao Majke svim poznatim grčkim bogovima – te na taj način objasnio koliko su ženska božanstva trajnija, čak i ako ih se degradira.

Tomo Vinšćak prikazao je jaču predaju o vilama s ličke strane Velebita preko priča prikupljenih terenskim radom te smatra Sveto Brdo na Velebitu brdom koje je obilježeno kao posebno sveti dio Velebita kod starih Slavena, a Vilinska vrata kao prolaz iz profanog u sakralno.

MIRILA, ORONIMIJA I GEOMORFOLOŠKI OBLICI Mirjana Trošelj predstavila je rad o mogućim analogijama nekih od ukrasnih motiva na mirilima južnog Velebita sa širim Balkanom, analizirajući povezanost simbola križa u svim poznatim ikonografskim formama i povijesnim kontekstima, simbolima pentagrama, rozeta, rombova, spirala i otvorenih šaka s motivima na stećcima, idolima iz pretkršćanskog doba te tradicijom bosanskohercegovačkih tetovaža.

Orest Wilczynski iznio je moguće paralele između velebitskih mirila i grafita crkve Sv. Pantelejmona u Halyču (Ukrajina) nastalih u razdoblju od 12. od 14. stoljeća, a koji se pripisuju ljetopisnim Hrvatima tog područja.

Dunja Brozović Rončević, baveći se oronimijom, iznijela je povijesni razvoj imena Velebit, ističući da tumačenje etimološkoga naziva Velebit još nije u potpunosti utvrđeno.

Josip Frančić utvrdio je kako su geomorfološki oblici i procesi u religijskim sustavima povezani, ističući da njihov izgled nadilazi materijalni prirodni i društveni okoliš te generiraju osobitu simboliku u duhovnim sferama s brojnim manifestacijama u religijama i mitologijama. Visoki vrhovi se oduvijek smatraju točkama dodira zemaljskog i nebeskog areala, materijalnog i duhovnog te čine sveta mjesta na kojima je moguća izravna komunikacija između ljudskog i božanskog.

OD DREVNOM PREMA SUVREMENOM

Josip Zanki je predstavio rad o preispitivanju odnosa između organizacije krajobraza i oblikovne forme planine Velebit u odnosu na romantičarske percepcije i simbole. Romanticizam se u Hrvatskoj vezuje uz ideje nacionalnog preporoda, a oblikuje se kroz književnost, glazbu i vizualnu umjetnost te se dinarski i velebitski svijet opisuje u nizu pjesama i romana. Tako Menci Klement Crnčić slovi kao naš prvi slikar koji velebitske pejzaže Drvenika i Bribira oblikuje u friedrichovsku fenomenologiju i novi svijet mita (slikar Caspar David Friedrich izgradio je svijet u kojem su priroda, čovjek, ruševine gotičkog samostana objekti kontemplacije i estetizirajući fenomeni oslobođeni značenja). Među ostalim, Josip Zanki je naglasio da se u suvremenoj hrvatskoj umjetnosti čitav niz autora oblikuje upravo kroz kulturološke matrice Velebita kao svetog i tajanstvenog prostora.

I dok se Suzana Marjanić zadržala na Velebitu kao prostoru peripatetičke književnosti s naglaskom na transžanrovskoj knjizi *Priručnik za hodače* (2009.) Ede Popovića, Lidija Bajuk je kroz temeljit i iscrpan terenski rad dala prikaz kazivanja prikupljena kroz izabrane primjere hrvatskih mjesnih plesališta te primjerima iz hrvatske usmene i predajne etno baštine i

Luise Kloos: *People in the mountain* u sklopu projekta *Alps, Velebit, Black mountains*

DVOJICA MLADIH ZNANSTVENIKA DENIVER VUKELIĆ I KREŠIMIR ČORAK, KOJI SU SE PREDSTAVILI NA SKUPU VILINSKA VRATA, S PRAVOM MOGU NOSITI NAZIV MLADE NADE HRVATSKE ZNANSTVENE SCENE

književnosti o vješticama i vila, njihovom kolu, o urokljivom oku, morama i njihovim žrtvama, seoskim vračarama te kulturnom značenju pojedinih biljaka. Kroz kazivanja i analizu nazivlja te specifičnim crtama uvijek slično opisanih ženskih nadnaravnih bića i karakteristika, pokušala je pokazati da se Onostrano – s onu stranu Vrata (vilinskih) – nalazi unutar ženskog predznaka, a u vezi je s prastarim štovanjem *Terrae Magne* i na hrvatskom tlu.

RODNOVJERJE, KIRIJAŠENJE

Dvojica mladih znanstvenika, Deniver Vukelić i Krešimir Čorak, s pravom mogu nositi naziv mlade nade hrvatske znanstvene scene.

Deniver Vukelić u svom se radu bavio rodno vjerkom kao duhovno-magijskim konceptom koji svoje izvore crpi iz pretkršćanskih oblika vjerovanja slavenskog duhovnog svijeta, bez pokušaja rekonstrukcije ondašnjih vjerovanja, već kroz oblik življenja koji slijedi prilagodene temelje stare slavenske vjere. Predočio je rezultate istraživanja tijekom 2011. i 2012. godine, koja su slijedila ona iz 2010., a čiji cilj je bio uočavanje sličnosti i razlika u osnovama rodno vjerne prakse na tlu Slovenije, Hrvatske, BiH i Srbije. Iz njegova terenskog istraživanja

proizašli su rezultati koji govore da rodno vjerna praksa čini sustav koji se razvija i prilagođava potrebama suvremenog čovjeka kao koncept vjerovanja, predodžbi i obrazaca usmjerenih na štovanje kulta predaka i izvornih slavenskih božanstava. Ovaj rad doprinio je razumijevanju spajanja novog i starog u prakticiranju duhovnosti na hrvatskom prostoru.

Krešimir Čorak je velebitskim *kirijašenjem* pokušao povezati trgovanje pomoću dobara poput vina, maslina, soli, drvene građe itd., od prapovijesnoga doba do šezdesetih godina 20. stoljeća i time prikazati područje Velebita kao vrlo živo trgovačko čvorište.

INTERDISCIPLINARNOST

Svrha ovoga interdisciplinarnog skupa bila je udružiti snage iz različitih područja znanstvenih istraživanja, kako bi se ona predstavila kao jedan od elemenata u generiranju ideja o očuvanju baštine ličkog kraja, ne samo kroz sjećanje, već i pri stvaranju željenog razvoja u budućnosti.

Osim dragocjenih rezultata s terena, skup je omogućio i mnogo bolje razumijevanje nasljeđa vjerovanja u vile i vilinska bića, povezujući ih sa slavenskom pretkršćanskom religijom i razvojem božanskih bića u ličkom području, potvrđujući time koliko se duboko to nasljeđe proteže. **E**

VOX FEMINAE FESTIVAL

VOX FEMINAE

21. - 24.11.2012.

KINO EUROPA

www.voxfeminae.net

ŠIRENJE PODRUČJA RODA

OVOGODIŠNJE IZDANJE 25 FPS-A, UZ PRIKAZANO OBILJE KVALITETNE SUVREMENE I POVIJESNE FILMSKE PRODUKCIJE UNUTAR OVE DISCIPLINE, OTVORILO JE I PROSTOR PITANJU DEFINICIJE EKSPERIMENTALNOG FILMA KAO TAKVOG

PETRA BELC

25 FPS, 25. do 30. rujna, Studentski centar, Zagreb

Prorokom li filmsku vrstu kao majku, a rodove kao njezinu djecu, prema eksperimentalnom se filmu često ponašamo kao prema onome za kojega ćemo složno ustvrditi da izrazito ozbiljno, kompleksno i inteligentno promišlja stvari, ali je iz istog razloga ujedno i najmanje zabavno društvo. Za razliku od ostalih filmskih disciplina unutar kojih je poželjno, a ponekada i nužno, zadovoljiti obrasce žanra odnosno zadane strukture naracije, eksperimentalni film u svojoj srži nosi teorijsku potku: on polemizira, propitkuje, ruši, istražuje i mijenja granice područja u kojem se nalazi, a da bi njegova inovativnost ili djelovanje uopće bili kvalitetni, te je granice morao prethodno dobro upoznati kako bi se njima mogao poigravati. Unutar polja alternativnog filma, kako navodi Turković u članku “Što je eksperimentalni (avangardni, alternativni) film” istraživala su se različita područja inače nepromjenjivih značajki filmske kulture — od njegove prikazivačke prirode i narativnosti, preko izbora teme i namjere autora do same materijalnosti filma i medijskih razgraničavanja — što je s vremenom omogućilo stilske i žanrovske diferencijacije unutar rodne discipline. Zahvaljujući pionirima roda danas tako imamo apstraktni film, strukturalni film, *found footage* film, avangardni dokumentarizam i niz drugih “žanrova” što nas dovodi do pitanja eksperimenta u filmu, a time i opravdanosti termina “eksperimentalan” kao krovnog pojma ove discipline. Eksperiment je uvijek samo početak i po svojoj je definiciji istraživanje unaprijed zadane hipoteze, a kako Turković u već spomenutom članku kaže, “većina se današnjih eksperimentalista upušta u tipski poznato područje, u kojem, kao i filmaši dominantnog filma, nastoje osvojiti vlastiti pristup, dati onome što rade biljeg osobne osjetljivosti, opažajne pronicljivosti i izvedbene dosjetljivosti”. Bi li možda “alternativni film” bio prikladnija kategorija?

ŠIRENJE PODRUČJA RODA Ova se klasifikacijska manjkavost mogla osjetiti u strukturi osmog 25FPS-a, koji je od ove godine uveo i jednu novinu: umjesto dosadašnjih dvadeset u konkurenciju su se mogli prijaviti i filmovi u trajanju do 60 minuta. Da je riječ o festivalu revijalnog karaktera, potreba za pojmovno popustljivijim krovnim terminom odnosno određenjem možda se uopće ne bi dovela u pitanje, no činjenica da su se pod egidom eksperimentalnog natjecali rodno i žanrovski raznovrsni filmovi — nagrade jesu četiri, ali kategorija je samo jedna — nekima od radova neopravdano nije išla u prilog, kako s evaluativnog tako niti s aspekta gledateljskog iskustva. Sama konkurencija sastojala se od 32 filma i u skladu s dosadašnjom praksom podijeljena je u zasebne cjeline odnosno programe od kojih su svakog dana, omeđene kvalitetnim popratnim sadržajem, prikazane po dvije. Unutar konkurencije našlo se i nekoliko naslova iz ovogodišnje roterdamske

selekcije kratkog filma, od kojih su čak dva bila pobjednička — polusatni igrani film *Big in Vietnam* Francuskinje Mati Diop i dvadesetominutni *Generator*, u kojemu se prikaz Tokija iz ptičje perspektive dovodi do razine apstrakcije, japanskog redatelja Takashija Makina. *Moving Stories* Belgijanca Nicolasa Provosta sa svojim impresivnim *stock* snimkama letećeg Boeinga djelovale su poput blockbustera alternativnog filma, i uz kompjuterski generirane pokretne čestice — praćene vrlo intenzivnim zvukom — filma *Vexed* nizozemskog kolektiva Telcosystems, bile su jedno od najčešće spominjanih imena festivala među poznavateljima i ljubiteljima discipline. Uz očekivane kraće apstraktne odnosno djelomično apstraktne filmove (*Deep Red* Nizozemke Esther Urlus, *Forêt d'expérimentation* Austrijanke Michaelle Grill), teksturalna i strukturalna istraživanja (*Crusts* Amerikanca Alexandra Stewarta ili *Village*, *Silenced* Amerikanke Deborah Stratan) te meditacije o arhitektonskom naslijeđu (*Future so bright* Amerikanca Matta McCormicka, *Kreis Wr. Neustadt* Austrijanca Johanna Lurfa) kakve se očekivano nalaze unutar jasnih granica discipline, u konkurenciji su se našli i neki narativno-igrani filmovi (*Palaces of Pity* Abrantesa i Schmidta, *Agatha* Beatrice Gibson, već spomenuti *Big in Vietnam* i *A Place Where Life Was Captured* Arjena de Leeuwa) zbog kakvih je moguće postaviti već spomenuto pitanje disciplinskog krovnog pojma. Rodovska su se hibridnost i medijsko preklapanje mogli pronaći i u ovogodišnjem programu *Focus on Croatia*, u kojem su od osam prikazanih filmova tri radena tehnikom *stop* odnosno *pixilation*-animacije, četiri animirana (jedan doduše koristi i dio snimljenog materijala) i jedan “živo snimani”.

HRVATSKI UNDERGROUND I AN-GLOFONA FILMSKA PROŠIRENJA

Već spomenutom popratnom programu s druge strane nemoguće je pronaći zamjerku. Programi *Expanded Cinema*, *Ode filmu* i *Žiri predstavlja* izvrsna su prilika za gledanje vrijednih, kulturnih i kvalitetnih radova iz povijesti (ili onoga što je trenutno u modi) discipline na velikom platnu. Članovi žirija Daichi Saïto i Sergio Fant tako su nam omogućili Brakhageov klasik *Passage Through: A Ritual (Saïto)* i prvi film Chantal Akerman *Saute ma ville* (Fant), dok su zahvaljujući selektorima prikazani nedavno restaurirana ručno bojana verzija Mélièsovog *Putna na mjesec s glazbenom podlogom* francuske elektro-skupine Air, filmovi Richtera i Angera (među ostalima), a na samom zatvaranju festivala i kulturna fantazmagorija religijskog karaktera čileanskog redatelja Alejandra Jodorowskog, *Sveta planina*. Unutar popratnog sadržaja ipak posebno valja izdvojiti jedan od, barem je to za domaću publiku trebao biti, najljepših festivalskih programa — “Mediterske fosforescencije”. Povodom šezdesete obljetnice postojanja Kino kluba Split i zahvaljujući angažmanu njegove predsjednice, Sunčice Fradelić, na velikom je platnu šira javnost imala priliku vidjeti deset kratkih filmova iz arhive KKS-a, hrvatskih afirmiranih autora i filmskih amatera; Verzotti, Mustać, Tasić,

Zafranović, Nakić, Fradelić i Bezić na platnu su društvo pravili i jednoj dami, Dunji Ivanišević, čiji je film *Žemsko* najavljen kao “jedan od prvih feminističkih naslova hrvatske kinematografije”. Naglašena strukturalnost i mjestimični neprekinuti kadrovi zajedničko su obilježje prikazanih filmova, od kojih su sjajne Verzottijeve *Fluorescencije*, u kojima kamerom iz ruke bilježi dnevnu i noćnu vizuru Splita uz ubrzani ritam Charlesove skladbe *I've Got a Woman*, tip filma kakav natjera srce da zalupa jače i dojadi intelektu kakva je šteta što se dragocjena baština hrvatskog alternativnog filma ne njeguje u mjeri u kojoj to zaslužuje. Dio ovih filmova prikazao se i u sklopu programa proširenog filma pod nazivom “Splitske rekonstrukcije”, a radilo se o glazbeno-filmskom performansu u kojemu je avant-rock bend East Rodeo za vrijeme projekcije uživo izvodio glazbu skladanu posebno za ove dragocjene mediteranske filmske minijature. Ostatak programa proširenog filma u savršenom su balansu podijelili filmsko-svjetlosna instalacija britanske autorice Lis Rhodes *Light Music* iz 1975. godine (klasik svoje vrste, inače u stalnom postavu londonskog Tatea) i dva suvremena performansa njujorškog dua Sandre Gibson i Luisa Recodera — *Untitled* i *Aberration of Light*. Oba se ova potonja djela izvode pomoću dva 16 odnosno 35 milimetarska projektora i filmske vrpce te uz glazbenu pratnju Olivie Block, a vrlo bi ih nepravedno bilo jezično opisivati: prošireni je film prije svega iskustvo gledanja i osjećanja, i niti jedno pojašnjenje nije u stanju dočarati emocionalnu i intelektualnu transpoziciju gledatelja u meditativni svijet koji su, rušenjem granica između medija, autori zajednički uspjeli stvoriti.

NAGRAĐENI FILMOVI Budući da ime uvijek nužno i definira fenomen, već spomenuta egida natjecateljske je filmove (neopravdano) pozicionirala u istu ravan pa je nemoguće otići se dojmima kako je finalna izbor u kategorijskom smislu pomalo ako ne već nepravedan, a onda sasvim sigurno (opravdano) neujednačen. Festivalski je žiri u sastavu austrijske performerice i redateljice Mare Mattuschke, japanskog-kanadskog redatelja eksperimentalnih filmova Daichija Saïta te filmskog programera iz Italije, Sergia Fanta, lijepo argumentiravši odabir svoje grand prixeve dodijelio — duhovitom strukturalnom *found footage* kolažu *Conference (notes on film 05)* Austrijanca Norberta Pfaffenbichlera, u kojem se izmjenjuje 65 krupnih kadrova glumaca koji su u posljednjih 70 godina glumili Hitlera (Mattuschka), autofiktionalnom filmskom eseju *The Art of Catching* Amerikanke Jessice Bardsley, koji kombinacijom arhivskih snimki i snimljenih materijala razlaže povijest floridskih močvara (Fant) te intimističkom i emocionalno intenzivnom vizualnom eseju o nezavisnom filmskom stvaralaštvu u Indiji, *I Am Micro* indijskih autora Shumone Goele i Shai Heredie (*Saïto*). Žiri kritike koji su sačinjavali Bojan Mucko, Ivan Ramljak i Igor Bezinović, nešto je radikalnije

iskoračio izvan rodnih okvira te se odlučio za portugalski jednosatni igrani film *Palaces of Pity* Gabriela Abrantesa i Daniela Schmidta, a radi se o naizgled značenjski hermetičnom filmu koji poseže u kulturološki bazen tamne portugalske političke prošlosti i kroz odnos bake i dviju unuka na pragu puberteta, metaforički i s dozom humora komentira i ispituje seksualnost, ljubav i potrebu za vladanjem. Iako posjeduju svoju jasnu unutarnju selekcijsku logiku i već je iz njihovih naslova uočljivo da su rezultat pomnog promišljanja odabranih filmova, sami konkurencijski programi bili su donekle neujednačeni za potrebe glasanja što se uz specifičan glasački sistem odrazilo na nagradu publike, koja je tako pripala filmu *The Cloud of Unknowing* Tzu Nyen Hoa, singapurskog predstavnika na prošlogodišnjem Venecijanskom bijenalu. Posebno priznanje organizatora festivala, Udruge za audio-vizualna istraživanja 25 FPS, dodijeljeno je britanskom redatelju Nicku Collinsu za njegov 16 milimetarski eksperimentalni film *Dark Garden*, crno-bijelu vizualnu meditaciju raslinja iz autorovog vrta u zimi.

ALTERNATIVE Kriteriji za vrednovanje eksperimentalnog filma razlikuju se od osobe do osobe, i usporedbe s festivalskim modelima većih i jačih koji su u tržišno i financijski nadmoćnijoj poziciji nikako nisu poštene, no iz takvih usporedbe ne proizlazi imperativ kopiranja matrice nadmoćnoga, već ukazuje na prostor kreativnosti potrebne da se eventualni propusti i manjkavosti unutar postojećeg sistema riješe. Potpuno je jasno da je dvadesetak kategorija koje omogućavaju pravedniju evaluaciju, poput onih što ih ima veliki Ann Arbor Film Festival, jedan od američkih najdugovječnijih festivala nezavisnog i eksperimentalnog filma, nemoguća misija u našim uvjetima, međutim kakav manje određujući naslov poput ovoga alternativnog, na koji je još davnih dana ukazao splitski Sabor alternativnog filma, riješio bi mnoge nedoumice, otvorio znatno širi manevarski prostor, a možebitno privukao i više publike. Jer uz činjenicu da Zagreb ima svoj festival alternativnog, nezavisnog i eksperimentalnog filma koji programski prati najvažnije svjetske festivale tog profila i čiji je ulaz na sve programe pritom i potpuno besplatan, malobrojnost publike izaziva žalosno čuđenje — eksperimentalni je film nevjerovatna sloboda gledanja i doživljavanja, a sve što zahtijeva je da sjednete u mrak kinodvorane, i otvoreno mu se i bez predrasuda prepustite. ■

LICA AUSTRIJSKOG PAKLA

NA DESETOM ZAGREB FILM FESTIVALU PRIKAZANI SU PRVIJENCI DVOJICE NAJZNAČAJNIJIH AUSTRIJSKIH REDATELJA, MICHAELA HANEKEA I ULRICHA SEIDLA

VIŠNJA PENTIĆ

Michal Haneke: *Sedmi kontinent*, 1989.; Ulrich Seidl: *Modeli*, 1999.

Danas sedamdesetogodišnji Michael Haneke svoj je prvi dugometražni igrani film napravio sa četrdeset i sedam. Nakon osam televizijskih filmova, Haneke 1989. snima prvijenac *Sedmi kontinent* s kojim samouvjerenost stupa na scenu suvremene europske kinematografije. Ovo po svemu iznimno ostvarenje nedavno je prikazano na Zagreb Film Festivalu, u sklopu tradicionalnog popratnog programa *Moj prvi film* koji je ove godine posvećen Austriji.

U PAKLU JE HLADNO Haneke je za *Sedmi kontinent*, prvi dio trilogije posvećene emocionalnom *zaleđivanju* suvremenog društva, sam napisao scenarij. Da je o otuđenju i egzistencijalnoj tjeskobi riječ redatelj signalizira već ingenioznom uvodnom sekvencom koja je ujedno špica filma, a za vrijeme koje smo nakon što vidimo automobil koji ulazi u autopraonicu, smješteni u njegovu unutrašnjost dok biva izložen bespoštednim strojevima. U ovom se metaforički pregnantnom interijeru ne događa ništa, vidimo tek jedan beskonačno dug subjektivni kadar uperen u staklo šofer-šajbe po kojem mahnitom ribaju zastrašujuće nemilosrdne četke. Haneke film otvara optimalnom vizualnom metaforom psihološkog stanja svojih junaka koji će ovoj mikro situaciji biti opetovano izloženi za vrijeme trajanja filma. Nakon toga "pročišćenja" automobil napušta "čistilište" i ukazuje se "raj" u obliku jumbo plakata za idilu što je nudi *Sedmi kontinent* – Australija. Idućih deset minuta filma sastoji se od jutarnje rutine tročlane obitelji iz bečkog predgrada koju logično doživljavamo kao vlasnike automobila u kojem smo proveli uvodnu špicu. Redatelj i dalje odbija pokazati njihova lica prikazujući ih isključivo kroz niz detalja u kojima vidimo ruke koje serviraju doručak, peru zube, hrane ribice u akvariju, obuvaju cipele i obavljaju niz drugih za početak dana uobičajenih radnji. I ova sekvenca svojom promišljenom i efektom vizualnošću posredno iznosi informacije o junacima filma – supružnicima Georgu i Anni te ljupkoj im kćerkici Evi. Njihova je obiteljska svakodnevica ovim režijskim postupkom prikazana kao niz izoliranih radnji signalizirajući ispraznu repetitivnost njihove egzistencije. Tu poruku redatelj dodatno naglašava umećući kroz čitav film crne pauze između kadrova. Slijedi niz dugih voajerskih totala u kojim članove obitelji vidimo u njihovim društvenim ulogama, na poslu i u školi, a doskora u *voice over-u* čujemo i pismo što ga Anna piše svojoj svekrvi cifrastim je frazama izvještavajući o "sretnom" životu svoje obitelji. Kontrapunktiranjem fragmentiranog privatnog života i naizgled koherentnog i strukturiranog sudjelovanja u društvu Haneke razlaže odabranu temu emocionalno opustošenog suvremenog društva. Spomenute crne montažne pauze dodatno podcrtavaju stanje izolacije koje likovi osjećaju, kako u relaciji jedan prema drugome, tako i prema svijetu općenito. I ostatak bi se *Sedmog kontinenta* s lakoćom mogao iz sekvence u sekvencu analizirati u

smislu predočavanja psiholoških stanja promišljenim vizualnim informacijama. Svaki je detalj u Hanekeovom filmu rezultat koherentne režijske i scenarističke vizije autora koji zna što želi reći, a zna kako to prenijeti majstorskim korištenjem specifičnosti filmskog jezika. Scenaristički pak autor koristi trodijelnu strukturu - pratimo tri godine u životu obitelji koja se na kraju odlučuje preseliti u daleku Australiju, ili barem tako u pismima tvrde najbližoj rodbini. I ovdje je riječ o metafori jer ta navodna selidba utjelovljuje njihov pokušaj da se othrvaju prazninom i tišinom ispunjenoj egzistenciji utjelovljenoj u tjeskobnim kadrovima interijera automobila izloženog mehaničkim četkama autopraonice. Njihov način da konačno napuste *čistilište* i dospiju u *raj* jest kolektivno samoubojstvo (Haneke je za priču bio inspiriran istinitim događajem o kojem je čitao u dnevnim novinama). Prije nego si oduzme život koktelom lijekova obitelj će ritualno poharati vlastiti stan sustavno uništavajući svu imovinu te bacajući hrpe novca u WC školjku. Dok ih gledamo kako hladnokrvno razaraju sve što ih je vezivalo za materijalnu ovostranost postaje nam jasna redateljeva namjera – prokazati krajnje konzekvence društva koje svojom izvanjskom ispraznošću polako i sigurno inficira i unutrašnje slojeve pa prostori ljudskog duha preuzimaju logiku koja pokreće mehanizam njegovih materijalnih utjelovljenja. Haneke pokazuje kako se *zaleđivanje* odvija i na onim točkama na kojim ga najmanje očekujemo. Utočište privatnosti pretvara se u još jednu posredovanu sliku onda kada se mjeri parametrima što dolaze s malih i velikih ekrana. Njihovi ekspresivni artifičijelni rajevi sugeriraju kako su naše emocije stvarne jedino onda kada su primijećene, zabilježene i zaledene u sliku.

U PAKLU JE BUČNO Drugi najugledniji austrijski filmaš današnjice također je debitirao kao četrdesetsedmogodišnjak pa je očito riječ o svojevrsnoj čarobnoj brojci kad su redatelji te zemlje u pitanju. Igrani prvijenac Ulrich Seidl *Modeli* (1999.) prikazan je u program *Moj prvi film* dan nakon *Sedmog kontinenta* te smo se i ovdje mogli osvjedočiti kako je, tituli debija unatoč, u pitanju rad zrelog redatelja koji zna što hoće te, puno važnije, zna kako to i postići. Ako je Haneke zanat ispekao na osam televizijskih filmova, onda je deset godina mlađi Seidl svoj usavršio prethodno snimivši osam dokumentaraca pa dvojicu redatelja povezuje i ta podudarnost. *Modeli*, za koje je redatelj napisao i scenarij, prati tri ambiciozne Bečanke koje karijeru pokušavaju izgraditi u svijetu mode i show businessa što im teško ili jedva polazi za rukom. Vrijeme krata šmrčući planine (ne brda, nego planine) kokaina, vježbajući u teretani i odlazeći na tretmane ljepote te na pokoji više ili manje uspješnu plastičnu operaciju. Seidl u filmu zadržava režiju specifičnu za dokumentarnu formu pa je dobar dio *Modela* snimljen tako da kamera funkcionira kao ogledalo. Patološki narcisoidne djevojke

DOK HANEKE LIKOVE HUMANISTIČKI PRIKAZUJE KAO ŽRTVE SVIJETA "ZAKRIVENOG BITKA", SEIDL MODELE SMATRA NJEGOVIM DIREKTNIM PROIZVODIMA. MORALNI SVIJET DJEVOJKA NA PLATNU POISTOVJEĆEN JE TAKO S DOMINANTNIM VRIJEDNOSTIMA DRUŠTVA U KOJEM ŽIVE

neumorno se pred njom šepure uživajući u tome da se gledaju i istovremeno bivaju gledane. Ta je potreba rezultat njihove unutarnje pustoši koju pokušavaju nadići perverznom, često shizofrenom usmjerenošću na vanjsko – na tijelo, novac, seksualne partnere. Redatelj mode često snima kako razgovaraju na telefon upućujući na činjenicu da je riječ o djevojkama koje većinu vremena zapravo pričaju same sa sobom. Prizori pak u kojima navodno komuniciraju jedna s drugom smješteni su pred ogledalo pred kojim se djevojke neumorno dotjeruju dok je razgovor tek nuspojava potrebe da se vide i budu videne. U prvom prizoru *Modela* vidimo jednu od djevojaka kako svom odrazu u zrcalu neuvjerljivo izjavljuje ljubav pa i Seidl na samom početku definira svoju umjetničku namjeru – prikazati ljude koji sami sebe preziru, ali se uporno pokušavaju uvjeriti u suprotno. I dok kod Haneke likovi šute te je tišina koja prekriva njihove živote rezultat ekstremne posredovanosti suvremene svakodnevnice, Seidlovi modeli iz istog tog razloga neprestance govore, preciznije melju – da naglasaju zlokobnu tišinu u sebi i oko sebe. Samo dok Haneke likove humanistički prikazuje kao žrtve svijeta "zakrivenog bitka", mlađi redatelj mode smatra njegovim direktnim proizvodima. Moralni svijet djevojka na

platnu poistovjećen je tako s dominantnim vrijednostima društva u kojem žive. U Seidlovom filmu nema priče u klasičnom smislu, dakle ne dolazi do nikakvog razvoja i promjene u svijetu lika pa i to otkriva redateljevu sklonost dokumentarizmu. U *Modelima* gledamo takozvane *kriške života* djevojaka koje su na njegovom početku jednako izgubljene kao i na kraju. Ni u jednom trenutku ni jedna od njih ne uspijeva doći do bilo kakve vrste uvida o sebi ili svijetu koji je okružuje. Umjesto toga one poput poslušnih bijelih miševa ponavljaju uvijek iste radnje, uvijek iste obrascе, uhvaćene u žrvanj sveopćeg nedostatka supstance, koji je kod Seidla kako unutrašnji odnosno privatni tako i vanjski - javni. Često koristi detalje dajući im istu funkciju kao Haneke – prikazati brutalnu fragmentaciju ljudske svijesti fokusirane na niz mehaničkih radnji ispraznjenih od svakog duhovnog sadržaja. Dva su se velika austrijska redatelja svojim impresivnim prvijencima tako majstorski uhvatila u koštac s vjerodostojnim prikazivanjem sivila svijeta koji ih okružuje što je uvijek bila ambicija najvećih među književnicima te zemlje – od Musila do Bernharda. Pri tom je Haneke koristio savršeno kontroliran svijet zlokobne tišine u kojem jedini zvuk proizvode monstruoza svjetla televizijskih ekrana bacajući posljednje zrake na otuđenu obitelj pred odlazak u *raj*. Seidl je pak prazninu prikazao otužnom bukom koju njegove junakinje neumorno stvaraju oponašajući time mode društva kojem pripadaju: proizvesti što više distrakcija kao bi se prikrio sveopći nedostatak moralne i duhovne supstance. Prvi filmovi Haneke i Seidla, kao i oni koje su snimili nakon njih, sve su osim rasonode i distrakcija jer nas moralno ambiciozno i umjetnički kompleksno suočavaju s ni najmanje ugodnim činjenicama o društvu koje smo izgradili. Njime vladaju lažna ogledala u kojima se mogu ogledati jedino oni čiji su unutarnji *modeli* sukladni njihovim lažljivim ekranima. Ostali pak sreću mogu potražiti jedino na *sedmom kontinentu* – ako takvo mjesto uopće postoji. ■

O KENIJI, ALI I O BALKANU

IZVRSTAN I HRABAR URADAK VRHUNSKOG REDATELJA

TAMARA KOLARIĆ

Ulrich Seidl, *Raj: Ljubav*, 2012.

HAKUNA MATATA “Nemaš kamo pobjeći od sebe.” Tako bi se ugrubo mogla sažeti jedna dimenzija sjajnog, višedimenzionalnog i sad već predzadnjeg filma Ulricha Seidla, *Raj: Ljubav*, prvog dijela njegove “rajske trilogije” (drugi dio, *Raj: Vjera / Paradises: Glaube*, 2012. premijeru je imao na ovogodišnjem festivalu u Veneciji, dok bi se treći dio, *Raj: Nada / Paradises: Hoffnung*, trebao pojaviti iduće godine). Sva tri filma bave se likovima koji su međusobno povezani, pri čemu se prvi fokusira na Teresu, odgojiteljicu u domu za osobe s mentalnim poteškoćama koja, ignorirana od okoline, ali i od najuže obitelji, svoje mjesto pod suncem odlučuje potražiti na odmoru u Keniji. Stigavši tamo, otkriva da Kenija nije preferirana zemlja za odmor njezinih sredovječnih austrijskih vršnjakinja tek zbog lijepih plaža, već je “rajski krajolik” tek paravan za seksualni turizam, u kojem ocvale Austrijanke – “sugar mame” – uživaju u zagrljajima zgodnih lokalaca u zamjenu za novac. Teresa je najprije zgrožena, ali na nagovor prijateljica prepušta se čarima lokalnih dečki – paradoksalno vjerujući da će u nekom od zagrljaja naći ljubav koja joj kod kuće nedostaje, i kostantno odbijajući prihvatiti igru kao ono što ista zaista jest: lijepo upakirani odnos prodavača i kupca. Prodavači tako prehranjuju svoje obitelji, izvlačeći što mogu iz degradirajućeg odnosa s “kupcima”, koji ih tretiraju manje poput ljudskih bića, a više poput igračkica za zadovoljavanje vlastitih (seksualnih) potreba. U Keniju tako dolaze “procvjetati”, uvjeravajući se pritom kako ih “divlji afrički mužjaci” prihvaćaju upravo onakve kakve jesu – s tijelima kojih se kod kuće pomalo srame, neobrijane i daleko od standarda ljepote – i da je sve “hakuna matata” (bez problema).

**NJIHOVO NESPRETNOST
PRIBLIŽAVANJE (NE BIH
REKLA ZBLIŽAVANJE)
REZULTAT JE INTIMNIH
I KULTURALNIH
RAZLIKA; NO U SUKOBU
DVIJE STRANE TERESA
POBJEĐUJE, NE SAMO
JER JE TA KOJA DRŽI
NOVAC, VEĆ I JER SE
POSTAVLJA KAO DA
ZNA KAKO SE TO RADI**

Raj: Ljubav kroz pogled na Teresinu preobrazbu upire prstom u nemogućnost suvremene Austrije (ali i šire) da s postkolonijalnim Drugim uspostavi dijalog na ravnopravnoj osnovi. No film je tragičan ne samo kao podsjetnik na ostatke kolonijalnih odnosa (koji, uzgred budi rečeno, ne zahtijevaju direktni kolonijalni međudodnos – Austrougarska nikada nije bila kolonijalna

sila – već tek koristi pripadajući mu diskurs), nego i kao prikaz nezadovoljstva i usamljenosti zapadnjaka: Teresa u Keniju bježi od vlastitog nezadovoljstva, od kćeri koja je ne poštuje, ali i od kulture koja je tjera da se osjeća nepoželjnom i “isteklog roka trajanja”, a samim time i bez nade da će ponovno “uloviti” ljubav u okruženju koje je više ne vrednuje. Ali nešto u njoj i dalje se nada, i Kenija nakratko postaje prostorom gdje je sve moguće. Ali samo prividno, jer najstrašnija je istina da raj na zemlji više ne postoji nigdje. Teresa i u Keniji ljubav može samo – kupiti.

KOLIKO DALEKO JE KENIJA? Seidlov film premijeru je imao na ovogodišnjem festivalu u Cannesu, gdje je dočekan ponešto podijeljeno: dok je dio kritičara film opisivao kao brutalan, ali sjajan, dio mu je zamjerao pretjerani egzibicionizam, eksplicitnost i nepotrebnu repetitivnost. Osobno sam film prvi put gledala ovo ljeto na Festivalu europskog filma u vojvodanskom Paliću, gdje ga je publika (osim rijetkih koji su prikazivanje napustili već pri početku, zgroženi količinom golih tijela na ekranu) dočekala s oduševljenjem, da bi u konačnici bio nagrađen nagradom za najbolju režiju, što je publika popratila gromoglasnim pljeskom kakav nije zaslužio niti jedan drugi film. Nedugo zatim *Raj: Ljubav* prikazan je i u Motovunu, gdje je također, ako je vjerovati kolegama kritičarima, primljen s entuzijazmom. Dio razlika u prijemu valja pripisati senzibilitetu publike, ali i činjenici da je Cannes prepun filmova čiji je cilj isprovocirati gledatelja, što često vodi zasićenju. No postoji i mogućnost drugačijeg čitanja ovakvih reakcija. Dok se dobar dio canneske publike, koja i sama neprijeporno pripada “Zapadu” u nekoj od njegovih brojnih definicija, našao već pomalo umoran od konstantne autorefleksije kritički nastrojenog Seidla (koji pripada kinematografiji čiji su ključni autori, poput Michaela Hanekea ili Göta Spielmana, karijeru izgradili upravo na propitivanju temeljnih normi i načina ophođenja unutar austrijskog društva, ali i šire, secirajući vrlo precizno boljke Zapada), regionalnoj publici Seidlov se film mogao učiniti višestruko poznatim. Što ako smo u njemu na neki način prepoznali i – sebe same?

Ne treba zanemariti da Seidlov film nije samo ozbiljan u svojim nastojanjima, već i majstorski režiran, prepun humora i gorko-slatkih scena pa i time dopadljiv, no ne mogu se oteti dojmu da se regionalna publika prepoznala u osjećaju isključenosti i permanentnog predstavljanja Drugim u odnosu na dominantni pogled – lako moguće upravo onaj europski, kojem se, pomalo simptomatično, sjajni mali Palički festival zdušno trudio (zapravo sasvim nepotrebno) pokazati da pripada (prije svega kroz govore organizatora). Da je cijela zapadnobalkanska regija svojevrstni europski Drugi nije posebno novo. Barem od Marije Todorove naovamo znamo da Balkan nije neutralan pojam, već se njime izdvaja i markira (slabo definiran i zapravo fluidan) teritorij koje za ostatak Europe (ali i šire shvaćeni Zapad) istodobno i jest i nije smatran njezinim dijelom: tu je, na rubu, nikamo ne ide, ali istovremeno postoji u svojoj drugosti koja je u oku promatrača vidljiva podjednako

u obilježjima stanovnika (čija inherentna sirovost ima određenu privlačnost, ali je primitivna u odnosu na finoću onoga koji gleda), u njihovom načinu života (iz kojeg se čak, odmah uz bok velikom projektu europskog ujedinjenja, još nedavno rodio – rat!) te izaziva potrebu za preodgojem, intervencijom, popravkom. U suvremenom europskom kontekstu, taj je “popravak” često institucionalan, i pomalo foucaultovski, u smislu da počiva na kategorijama znanja i “ispravnog načina” koji se – ne ponajmanje u vidu EU uvjeta – unose u ovaj prostor, kako bi ga se približilo europskim standardima, ali i doslovno naučilo kako biti dio nove ujedinjene Europe. Ali stalna sumnjičavost – kako ilustriraju primjeri Rumunjske i Bugarske – i dalje je prisutna od strane vrha koji gleda prema periferiji.

SEKS KAO ZNANJE Znanje kao izvor moći u vidu kategorizacije tko kamo pripada, smije i treba pripadati – i tko se na koga treba ugledati – često se baš na primjeru EU ogleda u banalnim stvarima, primjerice dobronamjernom istupu Jürgen Habermasa i pozivu da zajednička europska vanjska politika treba krenuti od jezgre Europe – pri čemu se i nenamjerno neke predstavlja jednakim od drugih, ili pak u banalnom terminu istočno proširenje (premda ne postoji, recimo, i neko zapadno). No isto nije uvijek institucionalizirano, i može uspješno funkcionirati i na privatnoj razini. Seidl potonje sjajno ilustrira scenom u kojoj Teresa Mungu, svog crnca, u procesu upoznavanja uči – doslovno – fizičkom kontaktu *a la* Austrija. Ona s mladim Afrikancem želi seks, ali seks koji se odvija po njoj poznatom scenariju – s baš dovoljno nježnosti, s poljupcima po određenom standardu, dodirima na predvidivim mjestima, i igranjem uloga na način na koji je ona to navikla. Njihovo nespretno približavanje (ne bih rekla zblizavanje) rezultat je intimnih i kulturalnih razlika; no u sukobu dvije strane Teresa pobjeđuje, ne samo jer je ta koja drži novac, već i jer se postavlja kao da *zna kako se to radi*. Baš kao što (njezin) Zapad, Europa i u konačnici Austrija *znaju kako se živi*, održava mir, biva građaninom, vodi državu i širi svoje znanje prema drugima.

TKO JE VIŠE KRIV? Ako ovakvo čitanje djeluje previše jednostrano (ili čak anti-europski), valja odmah otkloniti takve sumnje, dapače. U filmu, naime, postoji i druga strana. Istina, Seidl ironizira svoju junakinju – ali istodobno ne staje u obranu

niti lokalnih momaka, koji prihvaćaju i (za novac) igraju istu igru. Ako Zapad izvozi svoju potrebu za onim što zamišlja kao autentičnu afričku kulturu, ali po svojim pravilima, prodavači jeftinog nakita, mladići koji se prostituiraju i zborovi od glave do pete odjeveni u “boje Afrike” reaguju na tu potražnju, pokušavajući sebe prodati na tržištu koje im se otvorilo. Pritom pozicije nisu, naravno, simetrične – bogati Zapad dolazi u pohod siromašnijem Crnom kontinentu – ali to ne skida s njih svu odgovornost. I ovdje se može povući paralela s domaćim terenom: dok s jedne strane Balkan užasnuto odbacuje pokroviteljsko ponašanje nove ujedinjene Europe, s druge se počesto, kako bi profitirao, počesto autoorijentalizira dok ne dosegne sliku koja mu je namijenjena. Savršeni primjer u nas (a i vrlo blizak Seidlovu filmu) je upravo turizam, sa svojim suludim sloganima koji prizivaju minula vremena čistoće iskonskog Mediterana, ali proces samobalkanizacije daleko prelazi granicu nečeg tako banalnog. Uzgred budi rečeno, jedan od filmova prikazanih na Paliću, *Žena koja je obrisala suze*, makedonske redateljice Teone Mitevske, poslužio se upravo ovom strategijom, prikazujući Makedoniju kao mjesto na rubu zakona (u koje se dolazi iz Europe kako bi se nekoga likvidiralo), ali i zemlju pjesme, plesa, ruralnih krajolika i srdačnih domaćina koji će stranca odmah pozvati da s njima otpleše kolo. Kenija i Makedonija nikada nisu bile tako blizu jedna drugoj. Takav pogled ujedno navodi onoga koji internalizira danu sliku o sebi da samog sebe gura u primitivizam koji mu se pripisuje, na taj način potvrđujući banalni stereotip i čineći ga istinitim, čak i gdje to prije nije bio.

Naravno, svaka interpretacija filma koja izlazi iz njegovih granica valja biti učinjena s oprezom. Ali kako god se uzme, *Raj: Ljubav* nije samo izvrstan (i hrabar) uradak vrhunskog redatelja, već i jedan od onih filmova koji nas konstantno dovode u situaciju da se, čudeći se onome što vidimo na ekranu, zapravo čudimo i samima sebi, ma kojoj god strani bizarnog odnosa osjećali da pripadamo. Pitanje je samo možemo li iz toga nešto i – naučiti. ■

ŽELJKO KIPKE

ART BULEVAR UTOPIJE I AUTONOMIJE

RAZGOVARAMO U POVODU UMJETNIKOVE IZLOŽBE POLICIJSKO DVORIŠTE, UMJETNIČKI PAVILJON, ZAGREB, 12. RUJNA – 14. LISTOPADA 2012., O NJEGOVIH AKCIJAMA IZ OSAMDESETIH, O UMJETNIČKOJ MAČJOJ IRACIONALNOSTI KAO I O TZV. TEORIJAMA ZAVJERE KOJE ITEKAKO IMAJU SVOJU LOGIKU

SUZANA MARJANIĆ

Ovom izložbom, kao što ste spomenuli u nekim razgovorima, reaktualizirate i svoje akcije iz osamdesetih godina. Naime, u segmentu izložbe mogli smo pogledati filmske zapise i nekih Vaših akcija. Podsjetite nas na akcije Velika bijela spirala (1982.), Crni četverokut (1984.), Tonzura križa (1983./1984.), Ugrađivanje u crni kvadrat (1984.) i akciju Crno crnje od crnoga (1985.).

— Riječ je o filmskim dokumentima nekoliko mojih akcija u javnom prostoru Zagreba i šire okolice. U trajanju od tri minute ti su filmovi prvenstveno služili kao medijska potvrda da sam nešto umjetničko radio izvan svog ateljea. Ako bi se stan u kojem sam tada živio uopće mogao zvati slikarskim studijem. Zahvaljujući djelatnicima Hrvatskog filmskog saveza, prvenstveno Veri Robić Škarici, taj je filmski materijal na superosmici otet zaboravu, prebačen na šesnaesticu te sam tom prigodom odlučio nijemim vrpčama dodati zvuk. Smatrao sam da dvadeset godina nakon što su akcije snimljene ne postoje barijere za tako nešto. Pogotovo ako se performativni dio tiče daleke prošlosti pa je preostala filmska vrpca bila dobra podloga da se u medijskom smislu napravi nešto više od pukog dokumenta. Šest kratkih komada s početka osamdesetih objedinjeni su nazivom koji aludira na jedan igrani komad u kojem je igrao Jack Nicholson. Moram priznati da mi ni dan danas nije jasno zašto je taj film nazvan *Pet lakih komada*, premda sam ga pogledao barem desetak puta. Za svoje kratke znam zašto, jer su doista laki i ležerni komadi, od činjenice da su montirani u kameri pa do toga da su ih snimali pojedinci koji bi se zatekli na licu mjesta. To, naravno, ne umanjuje njihovu kvalitetu, štoviše radeni su bez ikakvih estetskih pretenzija – tek iz puke potrebe da se zabilježi intervencija ili akcija u javnom prostoru. Dva od šest kratkih filmova s kompilacije koju je izdao HFS ovih su dana pokazani u Pompidou centru u sklopu prezentacije hrvatske kulture u Parizu. *Tonzura križa* i *Crno crnje od crnoga* uvršteni su u program koji problematizira vezu između filma, akcije i performansa.

TONZURA KRIŽA

Zadržimo se ukratko na akciji *Tonzura križa*. Zbog čega ste tu akciju, za koju u katalogu navodite da nastaje kao citat Duchampova izbrijavanja zvijezde na tjemenu, izveli na Jarunu?

— Najprije treba pojasniti činjenicu o tome kako nikada nisam spominjao citat na Duchampov račun. Njega spominju kritičari, kustosi itd., no s moje strane nikada nećete čuti tako nešto, premda sam bio svjestan povijesne podloge itd., da sad ne nabrajam sve detalje u vezi tonzure. Već sam tada, početkom osamdesetih, razmišljao o korištenju ekonomičnih modela u umjetnosti bez obzira jesu li već dio manje ili više poznate povijesti. Ni danas se ne opterećujem citatima, ne tiče me se da li nešto proizlazi iz nečijeg modela ili ne. Zbog toga sam bez razmišljanja u središnjem dijelu Umjetničkog paviljona postavio dvije naopako okrenute slike. I tu bi se moglo štošta govoriti na račun citata. No, ponavljam, ne opterećujem se takvim tipom kustoskih ili kritičarskih projekcija. Izbrijao sam taj križ na tjemenu impulzivno, jer sam želio neku promjenu na sebi i vrlo vjerojatno u sredini u kojoj smo svi tada živjeli. Šest godina poslije, opskurni simbol u doba socijalizma postao je poželjnom metaforom novoga, poslijeratnog društva. Izbrijao sam ga uz vodu Jarunskog jezera, daleko od razuzdane gomile. Smatrao sam da je učinkovitost te akcije to snažnija što je skrivenija od javnosti. Mjesecima sam poslije glavu pokrivaio kapom kako bih simbol zaštitio od pogleda tadašnjih dušobrižnika socrealizma. Križ sam izbrijao na istom mjestu gdje sam šest mjeseci ranije dozivao kišu u sušno ljeto 1983. Smatrao sam da će simbol na mojoj glavi dobiti na težini ako akciju ponovim na mjestu gdje sam već obavio jednu iracionalnu radnju sličnog predznaka.

Zbog čega ste odustali od akcija nakon osamdesetih?

— Vjerojatno jer sam obavio sve što me je privlačilo takvom tipu djelovanja. Jednostavno, nisam autor koji će u nedogled forsirati jedan te isti obrazac, bez obzira imam li što u spomenutom obliku reći ili ne. Hrvatska je scena doista barokna u tom pogledu. Sijaset akcija i aktivizma s jednom jedinom svrhom – estetskom i karijerističkom.

GLAGOLI ZA ABBIEJA HOFFMANA

Kako su prolaznici ili kupci reagirali na Vašu aktivnost na štandu *Antiknjižare na Cvjetnom trgu 1981. godine*?

— Jako dobro; naime na dan ili dva preuzeo sam ulogu prodavača asortimana *Antimuzeja* Vladimira Dodiga Trokuta. Osim što sam napravio dobar posao za vlasnika, zaradio sam ponešto novca i za sebe. Čak sam na jedan dan na improviziranom zidu štanda postavio fotoseriju *Glazoli za Abbieja Hoffmana*. I to je prvi i jedini put da je ona bila izlagana sve do 2011. kada je pokazana najprije u sklopu jedne skupne izložbe u zagrebačkoj Gliptoteci (*Branimir Donat i vizualna poezija*) te je nekoliko mjeseci kasnije uključena u moju mini-retrospektivu u Novom Sadu, zaključno s *Policijskim dvorištem* u Umjetničkom paviljonu ove godine. Fotografiju koja me prikazuje u ulozi prodavača na štandu *Antiknjižare* na zagrebačkom Cvjetnom trgu često koristim kao zamjensku u vezi spomenute fotoserije. Na njoj se ona ne vidi, no to je jedini dokument koji u posrednom smislu potvrđuje da sam doista izložio taj rad na javnom mjestu. Fotoserija s mojim likom i osam glagola ispisanih na mom čelu našla se i na billboardu ispred Muzeja savremene umjetnosti Vojvodine, točno ispred ulaza u muzej. Vjerujem da je veliko zanimanje za nešto što sam napravio prije trideset godina rezultat nepotrošenosti tog rada u vrijeme njegova nastanka. Fotoserija je morala odraditi javni nastup bez obzira na to kada je nastala.

ANARHO PODROOM, MESNIČKA 12

Uz navedene filmove, odnosno filmske dokumentacije akcija, kojima retrospektivno podsjećate da ste i filmski autor, nalazi se i jedan recentni film pod nazivom *Nevidljive galerije iz 2009. godine*, a koji je snimio Vedran Šamanović, nažalost danas pokojni. Naime, tim filmom radite posvetu svim onim galerijskim prostorima koji su bili ključni za sedamdesete i osamdesete godine, a danas su zapušteni ili se pak nalaze na nekim drugim lokacijama. Molim Vas, podsjetite nas ukratko na *Podroom* i na neke akcije/performance koje ste tih godina mogli pogledati na njegovoj sceni?

— Film je i nastao kao podsjetnik na zaboravljena mjesta zagrebačkog umjetničkog *undergrounda*. *Podroom* je doista jedno takvo mjesto, gotovo nepoznato široj javnosti. Danas se na tom mjestu u Mesničkoj na broju 12 nalazi lokal *Lady Šram*. U podrumskoj prostoriji prije nešto više od trideset godina vladala je prava anarhistička atmosfera. Od činjenice da je galerija bila otvorenog tipa, bez fiksnog programa, uz podatak kako je podrumaska skupina umjetnika i suradnika konstantno mijenjala izlagačku strategiju.

Željko Kipke: *Tonzura križa*, 1983./1984. – 2003., kadar iz filma

NA ULAZAK HRVATSKE U EU GLEDAM KAO NA JOŠ JEDAN OBLIK DRUŠTVENE, ODNOSNO POLITIČKE REPRESIJE. TEORIJE ZAVJERE SU ZA MNOGE ZABAVNO ŠTIVO, MEĐUTIM ONE NI IZDALEKA NISU TAKO NEVINE KAKO IH ŽELE PREDSTAVITI GOTOVO SVI POLITIČKI LIDERI U EUROPI I ŠIRE

U toj su prostoriji izlagali konceptualni umjetnici iz Beograda, a Dimitrije Bašičević Mangelos je u njoj proživio svoju drugu umjetničku mladost. U njoj je obznanio šidsku teoriju i precizno prorekao fizički vijek vlastitog trajanja. Tamo je pokojni Željko Jerman postavio dobro posjećenu izložbu pod nazivom *Punk Art*. U *Podroomu* je zapravo djelovala neformalna skupina umjetnika objedinjena imenom *Radna zajednica umjetnika*. Njezini su članovi često izlazili u javni prostor grada Zagreba i izvodili umjetničke akcije. Galerija je bila u opticaju otprilike dvije godine, a njezina anarhistička perspektiva korespondirala je s punk pokretom diljem anglosaksonskoga svijeta. Nažalost, djelatnost u njoj ugasila se zbog nepremostivih razlika u pogledu umjetničkih akcija između dvije struje protagonista – anarhističke i one umjerene koja je u konačnici određivala pravila igre te je na posredan način upravljala podrumskom prostorijom. Uostalom, mogu vas uputiti na svoj opširan esej na tu temu koji sam objavio u jubilarnom, pedesetom broju časopisa *Oris* – časopisa za arhitekturu i kulturu.

ETIKA I/ILI ESTETIKA, MAČKA I/ILI PAS...

U sjajnom predgovoru *Mačke i psi* Vašega kataloga Branko Franceschi navodi kako Vam je odbojna aktivistička umjetnička pozicija. Međutim, ne čini li Vaša izložba *Policijsko dvorište* – a posebice njezin segment – film *Nadzorna kamera*, kojim pokazujete kako živimo u doba izrazite

mačji se rakurs sudbinski umiješao u moj nakon što sam u jednoj knjizi naišao na šaljivu opasku privatnog detektiva

Željko Kipke: Mačji rakurs (iz serije Bulevar devet života), 2011.

represije, u društvu koje iz dana u dan pojačava sve oblike pritiska, a jedan aspekt navedene moći na vlasti čini i sve veći sustav nadzora kamerama – upravo Vašu aktivističku poziciju kojom negirate servilni “pasji” mentalitet?

— Samo na prvi pogled, jer moja je namjera bila posve druge prirode. U pogledu filma zanimala me je bizarna inverzija, prije provokacija negoli osmišljeni tip aktivizma. Franceschi je dobro primijetio kako me aktivizam ne zanima, prije svega zbog toga jer takva strategija podrazumijeva pojedinca koji je do kraja raskrstio s estetikom, galerijama, muzejskom praksom i njezinim kustosima. Aktivizam podrazumijeva u znatnoj mjeri beskompromisnog pojedinca koji ne traži podršku i zaštitu galerijskih zidova. Drugim riječima, iskrenom bi aktivistu estetika trebala biti “zadnja rupa na sviralu”. Ja još uvijek razmišljam u toj kategoriji i te se privilegije ne želim odreći. Pomalo mi na živce idu brojni kolege koji propagiraju etiku i aktivističku poziciju u svom radu, ili si pripisuju anarhističke osobine, dok se s druge strane uredno prepuštaju i konzumiraju sve privilegije liberalnog sustava koji je zasnovan na estetici.

ZOOMETAFORA, NE POSTOJE POLICIJSKE MAČKE

Nasuprot egzistenciji policijskoga psa postavljate mačju strategiju života – autonomnost. Recite nam nešto više o tom mačjem rakursu i nije li možda nepravedno razgovornim kontrastom između pseće heteronomije, u odnosu na njihovu poslovičnu, životnu poslušnost, i mačje autonomije nivelirana živa, životvorna pseća metafora, s obzirom npr. na kiničku sektu filozofa i njihova “psećega” predvodnika Diogena kojega uostalom i pojedini teoretičari/ke izvedbenih studija određuju kao jednoga od začetnika umjetnosti performansa?

— Ma riječ je o metafori. Nemam nikakvih dvojbi spram životinjskih zajednica. Uostalom, dopuštam sebi manu da sam skloniji mačjoj zajednici. Zbog njezine divlje čudi, nepredvidljivosti i sklonosti bizarnim postupcima. Dakle, riječ je o simboličnoj razini s obzirom da razgovaramo o umjetničkim aktivnostima. Čak držim da je većina mojih kolega sličnog stava, jer po unutarnjoj logici stvari njihovo bi ponašanje trebalo biti bliže mačjoj, iracionalnoj strategiji negoli li nekom pragmatičnom programu. Navest ću jedan bizarni primjer, a odnosi se na istočnoeuropskog umjetnika – Ukrajinca Olega Kulika – koji je zapadnoeuropske kustose i institucije vrijeđao oponašajući psa koji grize i napada sve oko sebe. U njegovu divljem i nepredvidljivom pohodu, danas, s dovoljne distance, mogu slobodno tvrditi da se poslužio divljom i nepredvidljivom strategijom, vrlo blizu mačjeg rakursa. A oponašao je psa! Dakako, Kulik je danas nezaobilazna figura suvremene umjetničke prakse. Zbog psećeg ponašanja završavao bi u zatvorskim ćelijama, no umjetničko je tržište po liberalnom – ili estetskom principu – vrlo rado trošilo i takav tip aktivizma.

U kojoj ste knjizi pronašli rečenicu *Više volim mace od pasa jer ne postoje policijske mačke, koja navodno pripada Cocteauu, i kojom ste ujedno i krenuli u ostvarivanje koncepta Bulevara devet života?*

— Pisac je Latinoamerikanac hrvatskih korijena i zapravo je riječ o štivu koje koristi američku formulu detektivskog romana. Samo što je latinoamerički detektiv za nijansu ironičniji od svojih kolega sa sjevernog kontinenta i vrlo često tijekom potrage koristi zabavne sintagme. Jedna od njih je i spomenuta rečenica, kako pisac romana *Sedmero Simenove djece* Ramón Díaz Eterović tvrdi – prema citatu Jeana Cocteaua, francuskog pjesnika, književnika i filmskog dje-

latnika iz prve polovice dvadesetoga stoljeća. I opet koincidencija – u pozadini jednog segmenta moje izložbe *Policijsko dvorište* stoji roman koji se dotiče policijske potrage.

ŽUTI MAČAK U ATELJEU

Koje ste sve životinje-prijatelje imali s kojima ste dijelili svakodnevnicu odmaknutu od životnih represalija?

— Ne previše, no dobro je poznato iz mojih recentnih filmova kako hranim malu životinjsku zajednicu u susjedstvu. Mogu navesti i jednu zanimljivost vezanu uz otvorenje izložbe u Umjetničkom paviljonu. Na taj dan ujutro vratio mi se žuti mačak kojeg nije bilo punih pet dana. Smršavio i šepajući, doslovce je nosio lijevu stražnju nogu poput nekog tereta. Uspio sam ga uhvatiti – ipak je riječ o divljoj životinji – i odvesti u

obližnju ambulantu. Gotovo pola dana proveo sam s njim na klinici gdje mu je ustanovljen teški prijelom stražnje noge. Operacija je izvedena drugi dan, trajala je puna tri sata, a u ambulanti je ostao pet dana i danas se nalazi u mom ateljeu. Trebat će mu puna četiri mjeseca za opravak i kada dobro pomislim, mala se životinja vratila kao podrška mom antipolicijskom programu na dan kada sam ga uvečer u zagrebačkom paviljonu otvorio za javnost. U sklopu Zagreb Film Festivala prikazan je dokumentarac o utjecajnom kineskom umjetniku-provokatoru – zove se Ai Weiwei – koji se nikako ne miri s policijskom represijom u svojoj domovini. Pogodite kako počinje film? Sa žutim mačkom koji se muva između njegovih mini-instalacija postavljenih na radnom stolu. Držim da je svaki komentar u tom pogledu suvišan.

Koji je kontekst Vašega sna o filmu o giljotiniranju malih životinja, koji spominjete u filmu *Nadzorna kamera*?

— Ništa posebno, san se dogodio u periodu građevinskih intervencija u zagrebačkom policijskom dvorištu te sam ga jednostavno pridružio ostalim društvenim događanjima. On je važan, iracionalan dio zabavne i ujedno opskurne filmske priče o represiji, izgradnji sjedišta tajnih službi i nadzornim kamerama u našoj zajednici. Dodao bih da je u funkciji filmske arome.

TZV. TEORIJE ZAVJERE

Kako ste snimili film *Nadzorna kamera*, za koji ste istaknuli da je nastajao od 2008. godine, kada ste primijetili građevinske zahvate u susjednom dvorištu Vaše zgrade, odnosno ateljea?

— U početku bez jasne ideje, osim nejasnog poriva da moram bilježiti nešto što se ne događa svaki dan. Barem ne u tako povoljnim okolnostima, s obzirom da sam komotno s amaterskom kamerom mogao sve pratiti s balkona svojega ateljea. Dva puta mjesečno švenkao bi po gradilištu i to sam radio pune dvije godine, sve do završnog glanca na zgradi od stakla i čelika. Nakon što sam iz novina doznao o čemu je stvarno riječ počela mi se nametati forma budućeg filma. Odlučio sam se za dnevnički tip filma na temu špijuna, tajnih službi, policijskih intervencija, nadzornih kamera i slično. Držim da je dosad o tome dosta toga rečeno u tiskovinama i elektronskim medijima pa neću ovdje ponavljati detalje priče o jednoj vrsti društvene, i istodobno umjetničke inverzije.

U filmu donosite dokumentarni citat o Danielu Estulinu – njegovoj teoriji o društvu Bilderberg; nadalje, spominjete Davida Ickea i njegovu teoriju o budućem rezervatu EU kao i novinarku Jane Bürgermeister koja je iznijela niz dokaza o tome da se virus ptičje gripe namjerno širio. Zbog čega su naši političari skeptični prema tim tzv. teorijama zavjere? I vezano uz navedeno, kakvo je Vaše viđenje ulaska Hrvatske u EU?

— Na taj ulazak gledam kao na još jedan oblik društvene, odnosno političke represije. Teorije zavjere su za mnoge zabavno štivo, međutim one ni izdaleka nisu tako nevine kako ih žele predstaviti gotovo svi politički lideri u Europi i šire. U tom kontekstu najgori su skeptični intelektualci iz takozvane znanstvene zajednice. S druge strane, svakodnevno se pojedinac može uvjeriti kako, primjerice, stvarne političke zavjere od prije četrdesetak godina, imaju svoju logiku u vrijeme kada su se afere događale. Ne možete danas informacije držati na ledu. Dobar primjer je otmica talijanskog premijera Alda Mora od strane pripadnika Crvenih brigada. Brojni dokazi i priče o umiješanosti talijanskih tajnih službi u tu aferu čak su postale predmetom filmskih scenarija.

BULEVAR DEVET ŽIVOTA

Izložbu *Policijsko dvorište* koncipirali ste u trodijelnom segmentu u Umjetničkom paviljonu, gotovo u teatarskoj inscenaciji, ali i s odrednicama kino-dvorane; naime, prostor je gotovo zamračen, slike su u polumraku, u svakom segmentu izložbe dominira filmsko platno... Zbog čega nisu postavljene stolice i u dijelu izložbe *Nadzorna kamera* kao i u dijelu izložbe *Šest lakih komada*?

— To trebate pitati djelatnike Umjetničkog paviljona. Izvorno, niti je kustos izložbe zamislio niti je postavio stolice ispred filmskih ekrana. To nije bilo u koncepciji projekta. Kada sam ih zatekao ispred ekrana na kojem se prikazivao *Bulevar devet života*, nisam imao ništa protiv. Izložba je živa materija koja se može, do izvjesne mjere, prilagoditi zahtjevima publike. Čak ni kustos nije imao primjedbu na promijenjeno stanje u desnom krilu paviljona.

Za *Bulevar devet života* naveli ste u emisiji *Emisija na Trećem programu HTV-a* da je nastao u istom razdoblju kada i film *Nadzorna kamera*. Recite nam nešto malo više o tom *Bulevaru devet života* koji određujete kao svojevrsnu mikroozvu vlastitoga života, daleko od pragmatične stvarnosti.

— Potraga je to za nepostojećim lokalitetom, slobodno bi se mogla opisati pojmom *utopija*, i riječ je o procesu bez početka i kraja. U medijskom smislu neograničenom – najprije je nastala serija slika kao prošireni oblik scenarija, a potom se to pretvorilo u film. Gotovo putopisnog karaktera, no ja na tih 25 filmskih minuta gledam kao na filmsku skicu, nedovršeni materijal koji treba proći još nekoliko revizija itd. Pročešljao sam Pariz, Beč, Istanbul i poljski Torun, bez unaprijed zacrtane rute. Išao sam na mjesta za koja mi je signalizirano da trebam ići – bilo novinskim tekstom, nekom rečenicom u romanu, primjerice u knjizi *Muzej nevinosti* Orhana Pamuka, ili ilustracijom u starom filmskom časopisu. Prolazio sam mjestima daleko od turističkih ruta, slobodno bi se moglo reći da se potraga za mjestom privatne oaze, bez svakodnevnih represija i naglašenog pragmatizma, polagano pretvorila u kartografski posao. S vremenom sam shvatio kako je *Bulevar devet života* disperzivno mjesto – sastavljeno od različitih lokaliteta, neobičnih institucija i bizarnih priča. Nešto poput male urbane enciklopedije!

ŽENA-MAČKA

Poznat ste i kao filmofil. U filmu, u segmentu izložbe *Bulevar devet života* koristite kadrove iz filma *La Chatte* Henrija Decoina. Kako mi je nažalost nepoznat sadržaj navedenoga filma, možete li nam ga ukratko prepričati. Naime, zanimljivo mi je da se pomalo skopofiljski zadržavate na izuzetno erotičnim scenama filma u kojima glavna glumica, prekrasna Françoise Arnoul, odijeva hulakupke.

— To su samo dva kratka kadra u fikcijskom filmu o životnom putu dvostruke špijunke Matilde Carre, kodnog imena *La Chatte*. Nju je francusko pravosuđe nakon rata osudilo na smrtnu kaznu, preinačilo to u doživotnu robiju, no žena je išla nakon osam godina tamnice i otada joj se gubi svaki trag. Redatelj Decoin je lik žene-mačke na kraju svog filma ustrijelio, a ja sam za potrebe svoga izdvojenog kadrova u kojima se mlada glumica pojavljuje pa tako i scene s hulakupkama. Ništa posebno niti s nekom ekstra namjerom. Naime, njezin se povijesni lik umiješao u početak moje potrage za *Bulevarom devet života* te ga nisam mogao zaobići niti sam uostalom to htio. Do filma sam došao posredstvom dobre poznanice iz Nice. O stvarnoj Matildi se govorilo da ima mačji pogled, opasan i zavodljiv, pa vjerujem da je francuski redatelj to iskoristio u oblikovanju svoje junakinje. Njezina se erotičnost, dakako, prelila i u kadrove moje potrage za fiktivnim bulevarom.

O SPECIFIČNOM OBLIKU NIHILIZMA

Branko Franceschi u spomenutoj je emisiji istaknuo da ste kao umjetnik uvijek skloni anarhiji, izokretanju uobičajenoga poretka. Jeste li takvi i u svakodnevici? Odnosno, kakvo je Vaše shvaćanje anarhističke opcije?

— Ne smatram se anarhistom niti sam ikada djelovao u tom smislu. Zgodno je svoju prošlost povezivati s tom opcijom, pogotovo ako ste bili sudionik zbivanja u podrumskoj prostoriji u Mesničkoj na broju 12. No, ja sam već onda i ranije, još u gimnazijskim danima, gajio specifičan oblik nihilizma. Ni danas se nisam riješio tog stava. ■

SHORTCUT EUROPE – ZAGREB 2012. KONGRES EUROPSKE MREŽE CENTARA ZA KULTURU

PROGRAM:

Četvrtak, 15. 11.

Vrijeme	Događanje / izlagači	Lokacija
16:00-16:30	Uvodno akademsko izlaganje prof. dr. sc. Sanjin Dragojević Fakultet Političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska	Pučko Otvoreno Učilište Ulica grada Vukovara 68
17:00-18:30	PANEL 1 Prema novoj ulozi centara za kulturu: socijalna inkluzija i kulturna kreativnost Uvodno izlaganje prof. dr.sc. Vjeran Katunarić Odjel za sociologiju, Sveučilište u Zadru, Zadar, Hrvatska	Pučko Otvoreno Učilište Ulica grada Vukovara 68

Petak, 16. 11.

Vrijeme	Događanje / izlagači	Lokacija
9:30-11:00	PANEL 2 Aktivni građani i angažiranje lokalnih resursa: put ka inovativnim kulturnim centrima Uvodno izlaganje prof.dr.sc. Milena Dragičević Šešić Akademija umetnosti, Beograd, Srbija	Pučko Otvoreno Učilište Ulica grada Vukovara 68
11:30-13:00	Radna skupina Kulturni centri kao platforme za angažman građana i razvoj civilnog društva: hibridni sustavi upravljanja	Pučko Otvoreno Učilište Ulica grada Vukovara 68
15:30-17:00	Paralelni okrugli stolovi Okrugli stol 1, Kulturni centri i urbana regeneracija Voditelj prof.dr.sc. Ognjen Čaldarović Odsjek za sociologiju, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska Okrugli stol 2, Kulturni centri i nove strategije razvoja u kulturi Voditelj prof.dr.sc. Sanjin Dragojević Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska Okrugli stol 3, Kulturni centri u transnacionalnom prostoru Voditelj prof.dr.sc. Saša Božič Odjel za sociologiju, Sveučilište u Zadru, Zadar, Hrvatska	Pučko Otvoreno Učilište Ulica grada Vukovara 68
18:00-19:30	PANEL 3 Centri za kulturu i međunarodna kooperacija: Prezentacija izazova i mogućnosti za organizacije i pojedinačne centre za kulturu u međunarodnoj kooperaciji Moderator i uvodno izlaganje Soeren Soeborg Ohlsen Glavni tajnik Centara za kulturu Danske, Član Obora ENCC, Kopenhagen, Danska	Pučko Otvoreno Učilište Ulica grada Vukovara 68

Subota, 17. 11.

Vrijeme	Događanje / izlagači	Lokacija
9:30-11:30	Plenarna diskusija Uloga centara za kulturu u novom kontekstu: od europskih do lokalnih perspektiva Uvodno izlaganje dr.sc. Daniela Angelina Jelinčić Institut za međunarodne odnose (IMO), Zagreb, Hrvatska Specijalni događaj Deklaracija o osnivanju nacionalne Mreže centara za kulturu Republike Hrvatske	Pučko Otvoreno Učilište Ulica grada Vukovara 68
12:00-13:30	Zaključno plenarno izlaganje prof.dr.sc. Milena Dragičević Šešić Akademija umetnosti, Beograd, Zagreb Zaključne riječi Gabriele Gerbasits Predsjednica ENCC, IG Kultur Österreich, Beč, Austrija	Pučko Otvoreno Učilište Ulica grada Vukovara 68

Hrana, a ne beton

Gordana Dragičević

Zagreb, grad vrtova. Zagreb, milijunski grad koji proizvodi 30% svoje svježe hrane.

Ovo su zasad samo hipotetički naslovi i podnaslovi nekih jednako hipotetičkih budućih medijskih izvještaja, ili možda projekata koje bi Grad trebao ostvarivati. Ali ujedno to su tvrdnje u doglednoj budućnosti sasvim ostvarive.

Zagreb je grad koji momentalno ne voli uzgajati svoju hranu. Predgrađa koja su stoljećima grad hranila pretvaraju se ili su već pretvorena u gusto izgrađena naselja tzv. urbanih vila s po par desetaka kvadratnih metara okućnice. Dvorišta u kojima su obiteljski povrtnjaci oduvijek bili sastavni dio se betoniraju (jer negdje se moraju valjda parkirati 2-3 obiteljska automobila), na starim voćkama plodovi jednako dozrijevaju kao i uvijek, ali padaju na tlo i trule, jer ih nitko nema interesa (kažu vremena, dok čekaju u redu u nekoj mega-samoposluzi) pobrati, a divlji vrtovi na gradskom zemljištu se tretiraju kao ruglo i opasnost za (neku hipotetičku, vjerojatno) građansku kulturu.

Zaboravlja se da se građanska kultura na ovim prostorima razvila upravo u vremenima dok je grad uglavnom hranio sam sebe.

Međutim u kulturi u kojoj dobar dio stanovnika traže sebe u trgovačkim centrima, te sve manje mare za gradske sadržaje i javne prostore, jer ih rijetko koriste i u njih rijetko zalaze, ipak, kao što to inače biva u prirodi, a i u društvu, jedan ekstrem polako daje mjesta svojoj suprotnosti, pa se rada i nova, zasad sub-kultura, pokret za samoodržive gradove koji funkcioniraju kao cjeline održivih lokalnih zajednica koje same odlučuju o (svom, čijem drugom?) javnom prostoru, objedinjuju i tradicije i inovacije, te ne traže sebe u uniformiranoj slici skupova zgrada i dućana koji bi se mogli nalaziti bilogdje, već stvaraju ono što za njih same, u ovom komadiću prostora-vremena, ima najveći, konstruktivan i korisan, smisao. Pa tako i u Zagrebu.

Jedan od tih djelića nastajuće nove kulture grada je i zagrebačka inicijativa za društvene vrtove. Radi se o mreži udruga i neformalnih grupa građana koje su se neovisno jedna od druge počele baviti istom temom, pa su se na posljetku i udružile oko istog cilja. Iako tu postoji i neka potreba za "povratkom prirodi", nema govora o nostalgiji, ova inicijativa potaknuta je logikom – cijene fosilnih goriva rastu i izgledno je da će se trend nastaviti, sadašnji model opskrbe hranom sa svjetskog tržišta je neodrživ i zajednica se mora početi okretati resursima koje već sama ima, naročito ako ih momentalno ne koristi.

BIOKAPACITET U trenutnoj situaciji, mi "pojemo" u prosjeku desetak kalorija nafte (od koje ne možemo živjeti) uz svaku kaloriju koju dobijemo u hrani koja nam je za život nužna. Konvencionalna poljoprivreda nije zamišljena da bude učinkovita, ni po količini utrošene energije, niti prostora koji zauzima, nego samo po količini uloženog ljudskog posla. U doba jeftine nafte, mehanizacija je jeftinija od ljudi, a proizvodnja se seli tamo gdje su i malobrojni sati ljudskog posla što jeftiniji, po mogućnosti besplatni – realnost jeftinih rajčica sa Sicilije ili salate iz Španjolske je eksploatacija ilegalnih doseljenika koje se zapošljava na plaću gotovo nedostatnu za preživljavanje, a većinski postotak kakaa u čokoladi koju svi volimo uzgojen je ropskim radom. Trendovi porasta cijena fosilnih goriva pokazuju da takva vremena polako prolaze, a u doba skupe nafte, inteligentno uzgojena lokalna hrana je ne samo ekološki i socijalno prihvatljivija, nego i puno jeftinija od transporta i mehanizacije.

Održivi životni stilovi obično se povezuju s ruralnom kulturom u kojoj ljudi proizvode svoju hranu, griju se na drva iz obližnje šume i čavrljaju sa susjedima "preko plotu" umjesto da sjede u kafiću... međutim zadnjih desetljeća selo nastoji imitirati grad, a ne obrnuto.

Veliki gradovi imaju velik ekološki otisak po jedinici površine i svi do jednog premašuju svoj biokapacitet, odnosno za svoje potrebe trebaju puno više "hektara" nego pokrivaju. Ali kad se to podijeli s brojem stanovnika, onda često ispada da je bilanca povoljnija nego za mnoga seoska

područja, jer iako selo proizvodi hranu i za gradove, gradovi su ti koji proizvode svu industrijsku robu koju trebaju stanovnici sela, ako žele isti standard kao oni u gradu – "standard" koji se mjeri potrošenim novcem (i resursima), ne nužno kvalitetom života, a kamoli kvalitetom okoliša. Ključna je potrošnja – ako ljudi u tom "razvijenom" selu troše na isti način kao u gradu, a potrebno je više resursa za infrastrukturu i više transporta, otisak je nužno veći nego gradski. Kad se zbroji otisak svih cesta, cijevi, dalekovoda i sl. koji do sela uopće moraju doći i biti razvedeni od kuće do kuće, po glavi stanovnika moramo računati puno više nego za sličnu zajedničku infrastrukturu u gradu. Što se tiče energije, grad štedi u odnosu na selo i po pitanju struje i topline – grijanje u zgradama traži znatno manje energije nego za razdvojene objekte, a naročito po pitanju transporta – selo nema tramvaj, a većina ljudi odlazi na posao u gradove, i to autom. I ne samo na posao ili u školu, nego u bilo kakvu kupovinu, jer se stvari većinom ne nabavljaju od lokalnih obrtnika, nego u supermarketima – roba proizvedena kilometrima, nekad kontinentima dalje, a to sve više uključuje i hranu.

Dakle imaju i gradovi resurse za održivost, čak veću dugoročnu održivost od sela, a pokazuje se da je gradski životni stil prilično eko-logičniji. Jedina stavka koja još uvijek redovno remeti tu ekološkičnost je transport hrane.

Tipično je da se u vremenima krize slobodne gradske površine (kako privatne, tako i javne) pretvaraju u vrtove – primjeri su Victory Gardens u SAD-u u 2. svjetskom ratu, Bio-bašte u poratnim vremenima u BiH, urbana poljoprivreda koja je nakon raspada Sovjetskog bloka prehranila Kubu, te vrtovi zadnjih nekoliko godina na napuštenim parcelama u propadajućim industrijskim gradovima, kao što su Detroit ili Pittsburgh.

Fosilna kriza ne mora značiti ratnu situaciju, ali sigurno je da će ujedno biti i gospodarska. Dakle hrana će se prije ili kasnije opet uzgajati i u ovom gradu, a na nama je ili da čekamo trenutak kad to postane nužnost, ili da ga preduhitrimo, a lokalnu gospodarsku krizu pretvorimo u hipotetiku. Čak i da do tog trenutka nikad ne dođe, učinak će biti premrežena i zadovoljna zajednica koja svoju stabilnost ne duguje globalnoj ponudi, već je stvara sama.

POSTFOSILNO DRUŠTVO Trebali bismo tu spomenuti i tranzicijski pokret; ne pokret tranzicije iz socijalističkog u npr. kapitalističko društvo – u nekim dijelovima svijeta takve povijesne crtice više nisu tema, već pokret tranzicije u post-fosilno društvo, u kojem naš gospodarski napredak, a čak i opstanak, u gradu ili selu, neće dolaziti uz račun u količini stakleničkih plinova i uništene prirode. Mi ne samo da jedemo naftu, nego o njoj ovisimo za gotovo sve naše aktivnosti i potrebe. Mi živimo na račun ugljične mase akumulirane milijunima godina, a trošimo je u stoljeće-dva.

Tranzicijski pokret ne samo da stvara osiguranje od moguće krize, nego zapravo pokazuje put kako je preduhitriti. Kameno doba prestalo zato što je nestalo kamena, pa tako nije nužno niti da prvo ponestane nafte da se mi orijentiramo na novu ekonomiju baziranu na lokalizaciji zadovoljenja životnih potreba, cirkuliranju otpada koji postaje korisna sirovina, te na uključanju zajednice u svim koracima odlučivanja o "razvoju" - ekonomiju uz koju su, gle čuda, ljudi čak i sretniji. Nemamo na raspolaganu pet ili deseta planeta da se svima omogući životni standard najbogatijih zemalja, a kontinuirani gospodarski rast, kad se suočimo s konačnim resursima te jedne planete na kojoj

živimo, je besmislica. Tranzicijski razvoj ne traži resurse negdje daleko od nas samih, već se zaokreće i zaokružuje oko lokalnih zajednica i prostora na kojem one žive.

Život u gradovima je činjenica. Isto kao što stanovnici sela ne bi trebali odveć imitirati gradske navike, ne možemo se ni svi iz gradova raz-seliti. Ali možemo lokalizirati dobar dio onog što je najnužnije, na primjer hrana. I dok deseci tranzicijskih gradova u svijetu osnivaju lokalne valute i razmišljaju kako njihove zajednice mogu postati neovisne u energiji, mi se zasad okrećemo uzgoju hrane u gradu – na balkonima i terasama, ali i vrtovima – ne vikend-vrtovima na selu, nego gradskim vrtovima.

Osim ponovnog korištenja privatnih okućnica i za uzgoj hrane, prvi logičan korak je pretvaranje zapuštenih i neiskorištenih gradskih prostora u vrtove. Za razliku od pretvaranja takvih prostora u parkirališta ili skladišta, radi se o koraku koji donosi dobrobit cijeloj zajednici, ne samo vlasnicima trgovina ili korisnicima automobila. Naravno, ako se omoguće prostori za obrađivanje vrta svima koji ih žele, odnosno trebaju, te korištenje zajedničkih vrtova (odnosno jestivih šuma ili parkova), nema niti mjesta prigovorima da bi od dodjeljivanja parcela u gradskom vlasništvu koristili imali samo pojedinci. Urbana polikultura u vertikalnim slojevima omogućuje višestruke prinose u odnosu na tipičnu monokulturnu zemljoradnju, energetski je neintenzivna, a ovisi o ljudskom radu i doprinosu, pa tako podržava komunikaciju i solidarnost unutar zajednice i uključuje njezine često marginalizirane članove. Kombiniranje trajnih jestivih kultura omogućava kreiranje šuma i parkova za rekreaciju koje ujedno služe i kao živi silosi i urbane ljekarne dostupne svakome.

LAKUN Budućnost u kojoj Zagreb uzgaja veliki postotak svog svježeg voća i povrća ne mora biti bajka, a uz suradnju lokalnih vlasti društveni vrtovi bi se u nekom obliku mogli uklopiti u sve gradske četvrti i Zagreb bi kroz desetak narednih godina stvarno mogao postati grad vrtova.

Jedna zahvalna lokacija za vrtove mogla bi se pronaći u Novom Zagrebu na prostoru buduće tzv. Plave potkove, u sklopu budućeg parka Lakun. Novi Zagreb kojeg karakterizira gusta naseljenost i život u zgradama bez privatnih okućnica, pokazuje volju i interes da se po pitanju lokalnog uzgoja hrane nešto pokrene, a Lakun je idealno postavljen u neposrednoj blizini više naselja, pa bi se na jednom mjestu mogli okupiti vrtovi za Sopot, Siget, Sloboštinu, Travno i Dugave. Prostor Lakuna je dovoljno velik da se na njemu kombiniraju zajednički vrt i jestiva park-šuma, manje vrtno parcele koje bi korisnici mogli dobiti u sezonski zakup po simboličnoj naknadi, te rezervati urbane divljine. Zajednički vrt mogao bi uključivati i prostor za edukaciju i ostala događanja koja bi okupljala zajednicu iz obližnjih naselja. S obzirom da je na lokaciji predviđeno uređenje parka koje dosad nije ostvareno, moglo bi se s vremenom ili pronaći novu lokaciju za vrtove ili ih u rješenje parka trajno uklopiti. Trebalo bi imati na umu i da se predodžbe stanovnika grada o funkciji javnog prostora u skladu s vremenima mijenjaju, te da sve veći broj ljudi pokazuje interes upravo za vrtove, a nužno je uskladiti uređenje parkova upravo prema željama i potrebama onih koji ih trebaju najviše koristiti i kojima su namijenjeni. Možda lokalna tranzicija ne upućuje na potrebu za više betonskih klupa i parkirališta, možda ona traži upravo malo više prostora za hranu.

Zagreb, očito je, još nije u tranziciji prema post-fosilnom društvu. Zagreb u kojem se svaka četvrt može pohvaliti zapuštenim "parkovima" i ostacima industrijske baštine koji se svakom godinom sve više ruširaju i ostaju neiskorišteni i nedostupni javnosti, još uvijek nema ni svoj prvi zajednički vrt. Bez zakonskog okvira za javne vrtove, kažu gradski oci, od vrtova nema ništa, a zakonskim okvirom koji bi ih trebao omogućiti, momentalno se ne bavimo... Ali nijedna vlast nije imuna na zahtjeve naroda koji za nju glasa, a stvara se kritična masa pritiska odozdo, tihog pritiska zajednice koja želi posaditi svoje voćke i povrtnjake, koja se želi družiti u svojem kvartu, na javnom prostoru, u svojem vrtu. Prvi takav vrt, naslućujemo, mogao bi se ostvariti na prostoru novozagrebačkog parka Lakun. ■

Gradski mali vrtovi – urbane heterotopije

Valentina Gulin Zrnić

Fernand Braudel je svojedobno istaknuo kako svaki grad, kako bi preživio, mora imati svoje ruralno zaleđe iz kojega stanovnici nose svoj “tržak” u grad i prehranjuju ga. Uzgoj hrane pripada ruralnome i nije, barem ako govorimo o gradovima 19. i 20. st, dio urbane vizije, rasta modernog grada. Mjesto spoja ta dva svijeta – ruralnog i urbanog – je tržnica, trbuh grada, pa su tako i Zagreb prehranjivale obitelji i *kumice* iz ruralne okolice Zagreba – Bukovca, Šestina, Gračana, Čučerja, Markuševca... Kumice s košarom na glavi na zagrebačkim sajmovima spominju se još u 15. stoljeću, a danas je njihov lik reaktualiziran ne samo kipom “kumice Barice” na Dolcu (postavljen 2006.) nego i turističkim insceniranjem “kumica u nošnjama” koje sezonski, od lipnja do listopada, petkom i subotom, prodaju svoje proizvode. Ovo potonje je projekt Turističke zajednice grada Zagreba i Gradskog ureda za poljoprivredu i šumarstvo koji je pokrenut prije godinu dana i kojim nastoje “očuvati i oživjeti stari zagrebački duh”. Jedan od zadataka spomenutog Gradskog ureda je i “promicanje poljoprivrede”, te “poticanje i potpora programima udruga i drugim subjektima u djelatnostima poljoprivrede”, no o urbanom vrtlarenju nema ni riječi. Vrtlarenjem za prodaju se u Zagrebu nisu bavile samo prigorske kumice nego i dio doseljenog stanovništva nakon Prvog svjetskog rata – Bugari – koji su na tadašnjoj gradskoj periferiji uzgajali povrtlarke kulture za prodaju. Ta je periferija bila i južnosavska plodna ravnica na kojoj nakon Drugog svjetskog rata niču nova stambena naselja, ali i neke nove povrtlarke prakse koja će postati sastavni dio slike suvremenog novozagrebačkog života. Riječ je o fenomenu “gradskih malih vrtova” ili “divljih vrtova” kako se nazivaju u rijetkim tekstovima i o praksi za koje su neki kazivači rekli da “ne pamte scenu kada toga nije bilo”. Možda ne pamtimo kada je to počelo, no zadnjih smo godina svjedoci nestanka te prakse, uglavnom uslijed izgradnje na površinama koje su dotad bile drukčije – arhitektonski i krajobrazno hortikulturno neoblikovane, pa odatle vrtlarski prisvojene.

ALTERNATIVNE URBANIZACIJE Riječ je o transformaciji površina u Novome Zagrebu koje su u urbanističkim planovima naselja bile planirane kao građevinske (za sportske ili poslovne objekte, kao “servisne” ili “rezervne” zone) no nisu bile odmah i izgrađene, najčešće zbog manjka novca. Površine namijenjene gradnji ostavljene su na “čekanju”, pri tome nisu bile krajobrazno hortikulturno oblikovane (kao što je to bili parkovi stambenih zajednica) ili ispunjene nekim gradskim sadržajem. Ti gradski, javni prostori namijenjeni gradnji zbog službene nedefiniranosti namjene i neiskorištenosti “odozgo”, postaju oslobođeni, meki, “labavi” prostori (prema K. A. i Q. Stevens, *Loose Space: Possibility and Diversity in Urban Llife*, 2007) - prisvojeni “odozdo” aktivnošću ljudi koji u tom prostoru prepoznaju trenutne inherentne vrijednosti (vrijednost obradivosti zemlje, rekreacije i sl.), koriste ih za vlastite ciljeve (proizvodnja hrane) i to uz potencijalni rizik (privremenost korištenja). Etnologija je zabilježila takve gradske prakse i već u 1970-ima kada je Dunja Rihtman-Auguštin opisala razne, urbanistički neplanirane, oblike korištenja prostora koji je inače urbanistički bio vrlo detaljno razrađen i planiran po funkcijama. Odatle je i ovaj oblik korištenja prostora Rihtman-Auguštin (u knjizi *Etnologija naše svakodnevice*, 1988) nazvala “alternativnom” urbanizacijom – kao “više-manje spontan otklon planiranoj” urbanizaciji: te otklone mnogi karakteriziraju kao “nekulturu” – no upravo je to kultura koja nas etnološki i kulturnoantropološki zanima - kao oblik svakodnevnog življenja i kao oblik aktivnog odnosa prema prostoru i gradu općenito.

Kao alternativa zapuštenosti neizgrađenog prostora javlja se urbano vrtlarenje. S vremenom se površine “parceliraju” upotrebom – ograđuju se vočkama, grmovima, cvijećem i “pravim” ogradama od odbačenih predmeta (jedna kazivačica je to nazvala specifičnom “estetikom otpada”), te

čuvaju lokotima koji zazivaju karakter privatnoga, a “imanja” se dopunjuju drvenim barakama, stolovima, klupama - opremom koja korisnicima vrta omogućava dugotrajni boravak u prirodi. Ovi vrtovi oblik su transformacije prostora koja stvara urbanu heterotopiju, urbani “drugi prostor” kako ga naziva Michel Foucault, koji istovremeno i sadrži ali i izokreće i propituje postojeće (odnose, vrijeme, vlasništvo i dr.): nekad privatno, zemljište je postao društveno pa individualno prisvojeno; u odnosu na urbano ova gotovo ruralna aktivnost gotovo je neprimjerena; u odnosu na vibrantnost i dramatičnost gradskog života ovakva ladanjska atmosfera usred grada je neobično idilična. Foucault je 20. stoljeće nazvao “epohom prostora”, “epohom simultanosti” i jukstaponiranja bliskog i udaljenog koji u ovoj epohi stoje “jedno-uz-drugo”. Jedno uz drugo stoje tako, u našem primjeru, povrtnjaci – individualne parcele i “po koncepciji seljački vrtovi” – i stambeni mastodont Mamutica, primjer kolektivnog urbanog života i modernističke arhitekture. Foucaultova slika “jedno-uz-drugo” u stvari opisuje kontradikciju – ali ona proizlazi samo iz određene pozicije, iz pozicije uobičajenog i naturaliziranog kao što je doživljavanje prostora kroz opozicije i to uglavnom kroz hijerarhijske opozicije koje nastaju barem od srednjega vijeka i traju kroz stoljeća. Opozicija ruralnog i urbanog jedna je od njih.

VEZA S PRIRODOM O vrtovima se rijetko pisalo u novinama. Jedan rani napis osvanuo je u listu *Novi Zagreb* iz 1983. g (IV/61): o vrtovima se govori kao o “zauzeću zemljišta u društvenom vlasništvu od strane pojedinaca (...) u svrhu poljoprivredne obrade”, što zvuči paradoksalno jer je prethodno za izgradnju novozagrebačkih naselja bilo potrebno učiniti zemljište društvenim vlasništvom, odnosno preuzeti ga od nekih drugih pojedinaca – poljoprivrednika. U članku se spominje medijski pozitivan stav prema toj “pojavi”, a predlaže se čak da se zemlja daje u zakup do trenutka “privodenja svrsi”, čime bi se onemogućilo zarastanje slobodnih površina u korov, što su prihvatile sve novozagrebačke mjesne zajednice, osim Travnog, koja “energično zahtijeva da se uzurpatori uklone”. Nekoliko godina kasnije, 1987. (*Novi Zagreb VIII/100*) stavovi su blaži, a preporuka je samo da se, zbog održavanja Univerzijade, vrtovi uredi – da se ne sade visoke kulture, da se uklone šarene ograde i sklepani objekti-alatnice unutar njih (jer, konačno, riječ je prostoru koji bi trebao biti reprezentativan jer se nalazi na liniji puta od aerodroma do centra.)

Pojedinci tvrde da im je obrada vrta gospodarska pomoć (namirnice), drugi da im je zabava i uroda, rekreacija. Motivaciju za obradu vrtova mnogi izražavaju u kontrapunktnom boravku u prirodi vs. obitavanje u zgradi, druženje vs. otuđenje, uređenost prostora vs. zapuštenost. Stanovnici koji vrtove ne obrađuju različito reagiraju na praksu vrtlarenja. Nekima je upitna ekološka kvaliteta proizvoda (jer se vrtovi nalaze unutar prometnih mreža), drugi nalaze razumijevanje za moguće ekonomske razloge takve prakse (“siromašni građani”); neki tu praksu povezuju s podrijetlom ljudi “koji su došli sa sela”, koji “su navikli sa zemljom raditi, to im je nekako u genima”, te vrtlarenjem zadovoljavaju zov vlastite ruralne provenijencije; drugi pak smatraju da se radi o pokušaju da se uspostavi “elementarna veza s prirodom”. Ono što se u nizu godina praćenja ovoga urbanog fragmenta ipak primjećuje jest pomak od percepcije korisnika vrtova kao “seljaka u gradu” prema trendovskoj urbanoj praksi u kojoj grad nalazi svoju ekološku ravnotežu.

ZEMALJSKI ODSJAJ IZGUBLJENOG RAJA Urbanistički neplanirani, ali potencijalno valorizirani u praksi gradskih vrtova 19. i 20. stoljeća, vrtovi – taj “zemaljski odsjaj izgubljenog raja” – alternativa su zapuštenosti urbanog prostora. Fedor Kritovac, arhitekt i sociolog iznimnog senzibiliteta za grad, prije deset je godina u *Komunalnom vjesniku* (br. 226, 2002) pisao o “gradskim malim vrtovima”, konstatirajući stanje i postavljajući pitanja koja

aktualno rezoniraju i danas: “Urbanistički, komunalni i ekološki interes za ove zagrebačke vrtove do sada se nije iskazao.”; “Da li bi se neke od ovakvih vrtnih lokacija moglo zadržati i ubuduće?”; “Da li bi se neki vrtovi mogli zgodno nadovezati ili priključiti novim predviđenim i očekivanim parkovnim površinama u Zagrebu?”.

Otvoreno je pitanje treba li i kako valorizirati postojeće prakse vrtlarenja – kao urbane, kao socijalne, kao ekološke prakse. Iako se izgradnjom, kao što je primjerice gradnja Muzeja suvremene umjetnosti - vrtovi brišu iz vizualnoga u gradu, ostaju u domeni urbane memorije. Ako, naime, polazimo od pretpostavke da je grad socijalno i temporalno slojevit, onda bi svaka nova gradnja, objekt ili koncept, trebala voditi računa o postojećem i ranijem: drugim riječima, nije nužno da sve novo izbriše staro, nego da uđe sa starim u dijalog koji će i na vizualnom i na memorijskom planu podržati tezu o slojevitosti i kompleksnosti grada. Stoga kao jedna od zanimljivih ideja, koja uostalom i govori o drukčijem senzibilitetu o gradu, o gradu kao kontinuitetu i živom organizmu koji se gradi, jest ideja da se ovi nestajući oblici urbane prakse, a kako bi se ipak sačuvali kao sjećanje na povijest grada, izmjestite na krovove zgrada – u konkretnom slučaju na krov novoizgrađenog Muzeja suvremene umjetnosti, kako je to predložio Saša Šimpraga (u knjizi *Zagreb, javni prostor*, 2011). To i ne bi bilo toliko neobično za Novi Zagreb koji ionako počiva na premisama CIAM urbanizma i arhitekture Le Corbusiera koji je u promišljanju zgrade kao “stroja za stanovanje” i sam krov poimao ne kao puko pokrivalo za zgradu nego kao potencijalno višefunkcionalan prostor.

Oblici urbanog vrtlarenja dio su povijesti i sadašnjosti mnogih gradova, od vrtova koji su u europsko ratno vrijeme egzistencijalno pomagali opskrbu stanovništva do aktualnih projekata vrtlarenja koji potiču organski uzgoj i brigu za okoliš s jedne strane te povezivanje stanovnika i zajedništvo u susjedstvima i kvartovima s druge strane. Riječ je o praksi koja ima svoju ekološku, rekreacijsku, socijalnu i ekonomsku funkciju, čak i turističku: u Lisabonu, primjerice, turistička brošura o biološkom varijetetu grada uz reprezentativne kraljevske parkove navodi i druge oblike ekološke raznolikosti, tako i oblike urbanog vrtlarenja.

U Zagrebu, međutim, tome nije tako. Svojevrsni podsjetnik na te vrijednosti transformacije prostora i zajednice istaknuo je projekt “Urbani povrtnjak” koji se 2011. održavao u sklopu *Urban Festivala* gdje je sadnja i uzgoj biljaka na terasi kluba Studentskog centra trebala imati za cilj “afirmaciju javnog prostora kao mjesta produkcije a ne isključivo konzumacije”, poticanje javne participacije i mjesta okupljanja, edukacije o vrtlarenju i “razmjenu znanja i vještina te (doslovnog) ubiranja plodova zajedničkog truda i rada”. (<http://www.urbanfestival.hr/11/hr/dogadanja/urbani-povrtnjak/>). No, u kojem širem opsegu bi se moglo govoriti o primjeni takvih koncepata? Možda je prilika za to upravo aktualna situacija u Novom Zagrebu, trenutak kada se kreće s uređivanjem ranije od grada zapuštenog područja ali na kojemu se samoinicijativno razvilo urbano povrtlarstvo. To će područje sadašnjeg uređenja biti segment budućeg parka Južnog Zagreba, velike novozagrebačke zelene potkove čije se konture zasad još uvijek čuvaju u urbanističkom planu grada. S obzirom na postojeću zagrebačku urbanu tradiciju vrtlarenja, s obzirom na druge slične svjetske prakse možemo postaviti isto pitanje kao i Fedor Kritovac prije deset godina: “Da li bi se neki vrtovi mogli zgodno nadovezati ili priključiti novim predviđenim i očekivanim parkovnim površinama u Zagrebu?”. Dodatno pitanje, međutim, jest – tko o tome odlučuje? **E**

Urbano vrtlarstvo i participacija kao strategija

Igor Toš

O d postanka gradova uspostavljen je tradicionalni sustav polarnih suprotnosti "grad – ruralno okruženje", u kojem je upravo ruralnom okruženju, kojim je gospodarstvo grad kao centar moći, po definiciji pripala funkcija proizvodnje hrane. Iako se je i u mnogim gradovima kroz povijest znala proizvoditi hrana, ipak je dominirala navedena podjela funkcija.

Civilizacijskim razvojem postepeno se u nizu aspekata brišu granice između sela i grada, o čemu je u nas arhitekt Zdenko Stržić pisao već pedesetih godina prošlog stoljeća. Time se transformira, zapravo dolazi u krizu, tradicionalna uloga ruralnog okruženja, koje sve više potpada pod proces industrijalizacije proizvodnje hrane i posljedično dominacije trgovaca, sa svim ekološkim, zdravstvenim, kulturološkim, ekonomskim, pa i političkim konsekvencama ovisnosti o velikim proizvodno-trgovačkim sustavima, kojima je immanentni cilj što veći prinos i profit. Posljedice takvog razvoja su npr. zagađenje hrane (umjetna gnojiva, pesticidi, GMO, itd.), pohranjivanje uz smrzavanje na dugi rok, dozrijevanje u skladištenju i transportu itd., a time i sve veća upitnost njezine zdravstvene vrijednosti, te jedan novi oblik otuđenja (o kojem Marx nije ni sanjao).

Idejni i društveni pokreti posljednjih desetljeća u svijetu, a naročito zadnjih godina, razvijaju različite koncepte, koje možemo podvesti pod pojam urbanog vrtlarstva. Ti koncepti dovode u pitanje kako tradicionalnu podjelu funkcija podsustava u sustavu "grad – ruralno okruženje", tako i sve veću suvremenu dominaciju industrijsko-trgovačkih sustava.

Idejne izvore pokreta urbanog vrtlarstva ne možemo (barem ne dostatno) izvući iz klasičnih ekonomskih, ekoloških, kulturoloških i drugih teorija i koncepata, već možemo moguće izvore, bez obzira na do sada deklarirane motivacije, tražiti u suvremenim teorijama (i ideologijama) različitih disciplinarnih provenijencija, prije svega ekološkim i antropološkim, da spomenemo tek neke primjere:

Sistemske teorije katastrofa (ekološki aspekt) koje predviđaju slom planetarnog ekološkog sustava, pa dakle i prehrambenog, te od njih polazeće idejne reakcije koje ističu nužnost težnje preventivnom osiguranju nužnih količina (zdrave) hrane za preživljavanje.

Sociološko-politološke teorije odnosa moći (ekološki aspekt) koje nastaju iz otpora prema ovisnosti od industrijske proizvodnje hrane, odnosno od velikih proizvodno-trgovačkih sustava, koji diktiraju kriterije kvalitete hrane i njezine zdravosti (ili barem prihvatljivosti).

Antropološke teorije (ekološki aspekt) koje nastoje formulirati načela razvoja okoline koja omogućuju i stimuliraju ostvarenje immanentnih potencijala cjelovitih ljudskih bića (biološko-simboličkih, bića prirode i kulture), koje uključuje učenje i održavanje aktivnog (i partnerskog) odnosa s elementima prirode i proizvodnju hrane na "prirodan" način kao temelj samoodržanja (održivosti).

Antropološke teorije (kulturološki aspekt) koje nastoje formulirati načela razvoja okoline kao "doma", s kojim se ljudska bića mogu identificirati ne samo u prehrambenom nego i u emocionalno-simboličkom smislu i tako nadvladati nove oblike otuđenja.

PRAVO NA ZDRAVU HRANU Ti i drugi teorijski koncepti imaju u izvjesnoj mjeri i utopijski karakter, barem kao real-utopije. No, u svakom slučaju, pokreti urbanog vrtlarstva su izuzetno aktualna ekološka, ekonomska i kulturološka, a na kraju i politološka tema. Tema koja duboko dotiče i pitanje niza ljudskih prava, npr. pravo na zdravlje (koje još nije odgovarajuće kodificirano), koje uključuje i pravo na zdravu hranu (koje još uopće nije kodificirano), a možda u budućnosti i pravo na vlastitu proizvodnju hrane za svoje potrebe (pogotovo u kritičnim uvjetima).

U postojećem stanju odnosa u svijetu i u Hrvatskoj, u kojem se je neizvjesno pouzdati u državne i gospodarske strukture (često korumpirane i bezobzirne) i njihovu otpornost na pritiske svjetskih lobija distribucije hrane (koji nameću i načine njezine proizvodnje), osviještena populacija

(u svijetu, pa tako i u Hrvatskoj) je izložena dilemi: da li se boriti legalno demokratskim putevima za ozakonjenje i za usustavljenje (na razini države) proizvodnje hrane koja je zdrava, ekonomski prihvatljiva i koja je iz domaćih izvora dovoljna za populaciju Hrvatske (makar i samo u klasičnom obrascu bez proizvodnje hrane u gradovima) ili se okrenuti i vlastitoj individualnoj proizvodnji za individualne potrebe i to i u gradovima i tako postići neovisnost o proizvodnji i distribuciji hrane koja ovisi o odnosima moći u svijetu i u državi Hrvatskoj. Pogotovo, u mogućim kriznim (ekonomskim ili ratnim) okolnostima čiji stupanj vjerojatnosti nije zanemariv. Da ne spominjemo i ostale ekološko-kulturološke aspekte, koji su također značajne komponente pokreta urbanog vrtlarjenja.

Za ovu drugu soluciju (proizvodnja hrane u gradovima) preduvjet su pogodni tereni. To su slobodna i nezagađena prizemna zemljišta, ali i krovovi i zajedničke terase zgrada kolektivnog stanovanja, te balkoni i lođe. Ako se izuzmu balkoni i lođe kao tereni pod individualnom (obiteljskom) ingerencijom, te zajedničke terase i krovovi zgrada kolektivnog stanovanja kao mogući predmet dogovora njihovih suvlasnika i stanara, velika većina preostalih pogodnih terena su prizemna zemljišta čije korištenje ovisi o društveno uvjetovanim određenjima (odgovarajućim zakonima, propisima, procedurama, odlukama izvršnih vlasti, urbanističkim aktima, raznim zaštitnim mjerama te raznim grupnim ugovornim odnosima itd.). Zainteresirani za urbano vrtlarjenje se, dakle, ne mogu bez odgovarajućih suglasnosti njima zakonito i sporazumno koristiti tj. preobraziti ih u površine pogodne za proizvodnju hrane.

IZBOR STRATEGIJE Osim definiranja i objavljanja osnovnih teorijsko-ideoloških postavki koje uopće opravdavaju težnju proizvodnji hrane u gradu, subjektima motiviranim za takvu proizvodnju (u postojećim okolnostima) predstoji izbor strategije za postizanje tog cilja. Ako pokušamo skicirati dijapazon mogućih strategija, možemo ih razapeti između dva ekstrema: neobaziranja na postojeća zakonska određenja, vlasničke odnose i sl. na jednom polu i podlijeganja svim do sada ustrojenim i postojećim zakonskim okvirima, upravnim praksama i ideološkim pozadinama, na drugom polu. To znači, na prvom polu, strategiju skvotiranja, samovoljnog zauzimanja pogodnih površina, bez obaziranja na njihov pravni status i eventualno društveno-planski već određenu namjenu, te time uspostavljanja jednog, unutar aktualnog sustava ilegalnog (gerilskog), stanja, odnosno inačice prakse direktne demokracije. Na drugom polu, to znači uključivanje u mukotrpn, u trenutnim okolnostima često bezizgledni put postizanja cilja unutar postojeće zakonske, planske i upravne prakse te postojećih odnosa moći. Između ta dva pola treba spomenuti barem jednu "srednju" mogućnost, a to je na neki od mogućih načina legalizirana privremenost korištenja.

Prije odluke za jednu od strategija, ili za njihovu kombinaciju, zainteresirani bi subjekti trebali provesti barem načelne inicijalne analize svih konsekvenci pojedinih strategija i stupnja vjerojatnosti njihove uspješnosti na kratki i dugi rok, prije svega zbog izbjegavanja uzaludnog trošenja energije na borbu sa slabijim izgledima na uspjeh, odnosno zbog promišljenog izbora strategije koja najvjerojatnije i najlakše vodi realizaciji osnovnih ciljeva. Preduvjet za dobru i promišljenu odluku je definiranje ideološke osnove kao ishodišta za bilo koju djelotvornu strategiju. To će utemeljiti argumentaciju za bilo koju varijantu borbe, s bilo kojom vrstom i razinom državnih ili društvenih instanci.

Što se navedenih osnovnih strateških pravaca tiče, korisno je proanalizirati ne samo razlike nego i ono što im je zajedničko. Ako krenemo od skvotiranja, možemo konstatirati da usprkos početnoj samovolji i prkošenju postojećim zakonima i statusima zemljišta, i samo skvotiranje u krajnjoj konsekvenci teži legalizaciji skvotiranjem uspostavljenog stanja. Niz primjera, u Hrvatskoj, susjednoj Sloveniji i u svijetu uopće, govori u prilog tome. Prvotna ilegalna gerila

je u nizu primjera postigla legalizirani status, često s vrlo značajnim, prije svega kulturalnim, dostignućima. U tim procesima legalizacije ostvarilo se je, na specifičan, skvotistički način, načelo participacije. Najprije inicijativom manjine, da bi se na kraju postiglo dogovor svih relevantnih mjerodavnih subjekata i svih zainteresiranih.

Strategija legalizirane privremenosti, spomenuta kao jedna "srednja" mogućnost, se i ne može ostvariti bez dogovora i participacije svih relevantnih i zainteresiranih subjekata, njoj je načelo ostvarivanja participacije imanentno.

METODA PARTICIPACIJE Strategija trenutno propisanog puta postizanja cilja kroz sudjelovanje u prostorno-urbanističko-planskim procesima može se oslanjati na elemente sadašnje ozakonjenosti participacije, koja je dođe formalno ozakonjena, ali u odgovarajućim zakonima nedostavno razrađena, te se u praksi ne provodi, barem ne dovoljno i istinski. Zato često dovodi zainteresirane protagoniste novih, do sada neuobičajenih ideja i praksi, do glibljenja u živom pijesku birokracije i podlijeganja odnosima moći koji utječu na odluke ingerentnih subjekata vlasti. Toj strategiji je kao okvir nužna borba za realizaciju istinskih mogućnosti participacije, za odgovarajuća zakonska rješenja i propisane procedure koje to omogućuju. Za to je pak potrebna i spomenuta odgovarajuća ideološka osnova argumentacije.

Bez obzira na prednosti i nedostatke pojedinih opisanih (i drugih mogućih) strategija i njihovih mogućih kombinacija, zajedničko im je načelo i metoda participacije, bez koje nijedna strategija u krajnjoj konsekvenci nema izgleda na uspjeh. Tu treba spomenuti osnovno načelo participacije u procesima razvoja (izgrađene) okoline (koje je autor ovih redaka u više navrata definirao i isticao), a to je da participacija znači aktivno sudjelovanje i suodlučivanje svih relevantnih i zainteresiranih subjekata koji sudjeluju u procesima razvoja (izgrađene) okoline od samog početka pa do kraja svakog procesa intervencije u zatečenu okolinu i njihov ravnopravni položaj u informiranju, praćenju, dogovaranju i suodlučivanju. Republika Hrvatska je ratificirala Aarhušku konvenciju, pa bi već dosljedna primjena načela te konvencije značajno unaprijedila praksu participacije. To bi pak značilo i promjenu mentaliteta vladanja i upravljanja, što je očito dugoročiji proces. Zato bilo koja od navedenih strategija znači i borbu za ostvarivanje istinske prakse participacije, koju nijedna strategija, ako želi uspjeti, ne može i ne smije zanemariti, tj. treba ju neizostavno inkorporirati.

Što se tiče oblika participacije, već su iz dosadašnje prakse načelno dovoljno poznati: djelovanje kroz građanske inicijative, udruge, lokalnu samoupravu, gradske, županijske i državne skupštine itd. Moguće metode obuhvaćaju široki dijapazon: od teorijskog promišljanja, uključivanja i djelovanja kroz postojeće oblike i institucije putem prijedloga i predstavi, pa do pritiska putem javnih demonstracija, djelovanja na način direktne demokracije te skvotiranja odgovarajućih površina.

Na kraju ove skice može se zaključiti da su problemi stvaranja gradskih vrtova i proizvodnje (zdrave) hrane u gradu usko povezani s problemima participacije, pa ih je u cilju uspostave i uspjeha jednog i drugog nužno zajedno promatrati i prakticirati. Praksa urbanog vrtlarjenja bi se, osim toga, trebala razvijati i promišljenim uklapanjem u šire (sveobuhvatnije) koncepte cjelovitog razvoja gradskog krajobraza i kulture življenja. ■

(Društveni) vrt kao paradigma terapijske situacije: krici i šaputanja

Josip Dujmović

Zamislite sljedeći scenarij: zapsihozite u Travnom, banka vam sjedne na stan, a država zbrine po Zakonu o zaštiti osoba s duševnim smetnjama – udomljenjem u hrvatski udomiteljski El Dorado, Vrbovečku Dubravu. Ostatak života, lišeni poslovne sposobnosti, bavite se rurarnim stočarstvom.

Terapijska hortikultura je zamišljaj jednog nemesarskog posredovanja u zamrsivu prirodu ljudske psihe. Naša se Štefica već mjesecima ne osjeća dobro. Njenoj sve travnijoj parceli u zajedničkom urbanom vrtu (koja psihološkim rječnikom reprezentira njen *self*) susjed se obraća ovako: "Suseda, dajte da vam pomognem." Podvezujući paradajze, on pridžuje jednu šutljivu osamljenicu iz nevidljivog prizemlja zajedničke zgrade. Postojanje zajedničkog cilja i nepostojanje zidova između tog cilja, omogućiti će možda jedan ovakav susret.

Ovaj se članak bavi pitanjem terapijskog u vrtu. Problematizirati će značenje pojmova terapija i terapijska situacija te njihovu poziciju prema životu, ideju vrta kao intrinzično društvenu i intrinzično terapijsku situaciju, te, kroz prizmu terapijskog, potencijal urbanih vrtova za društvenu promjenu.

Poriijeklo riječi terapija je starogrčko, a označuje brigu i njegu o potrebitom drugom. Terapijska bi situacija, u tom značenju pojma, bila svaka ona konstelacija u kojoj je sadržani subjekt u mogućnosti da(rova)ti brigu i njegu drugom sadržanom subjektu. Ne radi se međutim o jednostranom procesu nego o nužnoj razmjeni jer i „potrebiti drugi“ zauzvrat da(ru)je svoju emociju, zahvalnost ili drugu vrijednost (uključujući i oporavak i život). Tu interakciju nazvati ćemo terapijski proces. U medicini i „alternativnoj medicini“ terapija je sinonim za liječenje, a u psihologiji i „alternativnoj psihologiji“ sinonim za psihoterapiju. U svim domenama uporabe termina, a poglavito „alternativnim“, znakovit je trend imenovanja terapijskih učinaka holističkim; misli se na biopsihosocijalnospiritualni učinak, s većim ili manjim naglaskom na pojedini dio spektra. Znakovit je međutim i historijski pomak prema ne-ljudskom (neposrednom) da(ri) vatelju brige i njege koji je zacijelo posljedica posvemašnje tehnologizacije života, no krajnji korak tog pomaka bila bi paradoksalno baš terapija prirodom kao takvom. Koga bi to i kako dakle njegovala Leopardijeva mačeha? U pitanju je možda još jedan semantički pomak. Terapijom se naime više ne označava nužno briga ili njega jednog subjekta za drugog, nego naprosto svaka ona situacija koja ima za posljednicu boljitak „terapijskog“ subjekta. A beneficirati se može i od nebrige. S pozicije ekonomičnosti takvo što bi bilo i poželjno. Tako će nekima baš „surova“ priroda činiti dobro. Na koncu će se sada nebitno indiferentna ili benevolentna priroda pokazati prepuna terapijskih agensa; u svijesti suvremenih ljubitelja prirode neće ih biti možda još samo u njenim farmaceutskim ekstraktima. A najzačudnije, beneficirati se može i iz malevolentnosti; netko vas siluje, vi se na primjer seksualno oslobodite – eto vam terapije! Čemu onda toj eksploziji terapijskih situacija pridonositi člankom o društvenom vrtu kao njihovom još jednom neminovnom poprištu?

PRIRODA VRTA Ideja vrta, međutim, pokazat će se upravo paradigmatička ideji terapijske situacije prije nego ju je ekstenzija riječi terapija zapravo dokinula ignoriranjem njezina terapijskog procesa i njezine intersubjektivnosti. Koja je, dakle, ideja vrta? Za početak, što vrt nije? Vrt nije priroda. Vrt je nerazdruživo vezan uz čovjeka. Vrt ne može bez čovjeka kao što priroda može. Bez čovjeka, vrt postaje priroda. Gdje je onda nego u vrtu mogao otpočeti čovjekov hod po zemlji? Umjesto da „potrebiti“ lunja prirodom tragajući za svojom terapijskom situacijom lišenom „drugog“ i lišenom „brige i njege“, Bog čovjeka stavlja u vrt, imitaciju prirode, preciznije atenuaciju prirode, „da ga obrađuje i čuva“ te mu dodijeljuje drugog. Vrt dakle ne pripada pojedincu, on je nužno međuljudski, društven. Ni Candide ne obrađuje *svoj* vrt nego zajednički spašenicima epohe. Pa ima koga ušutkati u vrtu pošto otpočne kakvu filozofsku raspravu. Poljudstvena priroda vrta kao takva formalno već zadovoljava konstitutent

meduljudskosti koji u nekom „osamljeničkom“ vrtu može i izostati. Moglo bi se reći i ovako: vrt je upravo ušutkana priroda. Rajske je vrta, stoga, simbolički prva terapijska situacija. Ili i ovako: terapijsko je imanentno situaciji vrta, a u kršćanskoj mitologiji transcendirira iz situacije vrta.

Vrtlarenje je terapijski proces u terapijskoj situaciji vrta. Strogo gledano, ne liječi dakle vrt nego vrtlarenje. Otud primjerice, pored sve raskoši, osjećaj uskraćenosti u botaničkom vrtu. I upravo je u tom procesu začudnost vrta kao terapijske situacije. Naime „brigu i njegu“, umjesto da prima, ovdje „potrebiti drugi“ da(ru)je „drugom“ – vrtu, ne bi li ga „spasio“ od prirode! Vrtlarenje je stoga i alegorija čovjekove borbe protiv vlastite biološke datosti. A to je borba koja se ne može boriti bez poniznosti i nade. Vrtlarenju je od svih ljudskih djelatnosti možda ponajviše intrinzična nada. Sadi se, i njeguje i zalijeva u nadi da će nepredvidiva zemlja roditi, kao što se u nadi radaju nepredvidiva djeca. Nada u oporavak od bolesti, posve intrinzična oporavku, danas je uglavnom izmještena od subjekta, u rukama tehnologizirane medicine, i njezina biodeterminizma. Posrijedi je, u konačnici, izostanak interakcije kao nužnosti terapijskog procesa pa onda i interakcije nade koju statistička vjerojatnost znanosti današnje medicine uostalom niti ne može pojmiti. U vrtu je pak ta uzajamost terapijskog procesa vrlo plastična: čovjek je i njegovatelj (dok vrtlari) i njegovani (dok uživa u njegovim mirisima, bojama, plodovima).

FORMALIZIRANJE VRTLARENJA KAO TERAPIJE

Terapijski učinak vrtlarenja nazvat će se terapijska hortikultura ili hortikultura terapija. Hortikultura doslovno znači uzgoj vrta (lat. *hortus* – vrt, *cultura* – uzgoj, razvoj). Terapijska hortikultura bi dakle bila uzgoj vrta u terapijske svrhe (no ne može li i vrt koji je stvoren i održavan iz drugih razloga biti terapijski?), a hortikultura terapija terapija uzgojem vrta (može li bilo koji uzgoj i bilo koji vrt biti terapijski?). Oba su termina podjednako zbujujuća i pokušaj su formaliziranja vrtlarenja kao terapije. No iz pitanja koja se otvaraju pokušajem raščlambе termina može se naslutiti da ne bi svako vrtlarenje bilo podjednako terapijsko. U tom smislu pitanja: (I) treba li terapijskom vrtlarenju hortikulturni terapeut?, i (II) trebaju li terapijskom učinku vrtlarenja znanstveni dokazi?, imaju svoje opravdanje. Činjenica jest da bi u postojećoj organizaciji društvene stvarnosti formaliziranje terapijskog učinka vrtlarenja bilo dobrodošlo s aspekta organizacije istih aktivnosti. Znanstveni dokazi o terapijskom učinku vrtlarenja podvode ga principima fizikalne terapije te socioterapije i nisu predmet interesa ovog članka osim što svojim redukcionizmom golicaju pretenciozno spekulirati o svojim mogućim (kozmoškim) izvodima – element zemlje imao bi potencijal ublažiti neke od temeljnih čovjekovih nespokoja: tjeskobu kao posljednicu filogenetske uzbibanosti, opsesiju kao pokušaj bijega od prljavosti, strah od smrti kao zaborav proljeća ...

Izgon iz rajskog vrta začetak je ekstenzije odnosno dokidanja terapijske situacije. Današnji šumski vrt ili divlji vrt u svom punom izvodu ilustracija su te ekstenzije. Terapijska situacija koja se želi izjednačiti sa životom upravo je negacija terapije. Terapijska situacija je nužno imitacija života, preciznije atenuacija života bez obzira predstavlja li pokušaj povratka u život ili bijega od života. Nije li i intrauterini život terapijska situacija prije života samog? Stoga upravo muke radanja podsjetnik na izgubljeni raj.

TERAPIJSKO U SLUŽBI DRUŠTVENE DOBROBITI

Propitivanje potencijala urbanih vrtova za društvenu promjenu kroz prizmu terapijskog može se činiti nezahvalnim. Polazeći naime od sistema koji dovodi pojedinca u potrebu za brigom i njegom, raznorazne terapije (s naglaskom na psihoterapije kao atenuatore čovjekova naboja za pobunu), poimat će se kao od tog istog sistema generirani, individualistički, partikularni „supstituti“ za revoluciju, koji su, manipulirajući eksploatiranim pa „njegovanim“ pojedincem, upravo antiteza revoluciji. No nije li svaka borba za pravednije društvo

pokušaj uspostave nove terapijske situacije u kojoj će ljudi biti bolje zbrinuti i njegovani? Pa ipak, ključna je razlika u brizi i njezi za društvo i pojedinca kao imanentnom sastojku društvenog sistema, a ne kao njegovoj (skupo plaćenju) incidentalnosti. Društveni vrtovi kao oblik terapijske situacije možda će najbolje izdržati navedenu kritiku brojnošću svog ciljanog subjekta, mogućnošću socioekonomskog boljitka, te, što je najvažnije, podrijetvom globalno-korporativnog sistema proizvodnje i distribucije hrane. Omasovljeni pokret urbanih vrtova imao bi tada karakter društvene promjene.

No kako bi točno pojedinačni (psiho)terapijski proces u vrtu posredovao tu društvenu promjenu? Odgovor bi mogao započeti ovim pitanjem: ako je jedan od elemenata društvenog djelovanja pojedinačni ljudski doprinos, što je to što proces vlastitog darivanja čini naoko lakim u situaciji vrta, naspram vlastitog darivanja u bilo kojoj drugoj društvenoj situaciji? Psihoanaliza bi odgovorila simbolikom narcističkog njegovanja eksterioriranog vlastitog selfa. U tom je smislu društveni vrt (trebalo bi ovdje reći javni vrt jer je svaki vrt društven, no u vrtu se nešto opire tom pridjevu javni), puno vrijedniji od privatnog vrta. Pa ipak, i u tom će vrtu svaki pojedinac (obitelj, druga manja zajednica) „uzgojiti“ samog sebe: radišnog, svadljivog, dobroćudnog, netrpeljivog, šutljivog (...), i na brisanom prostoru svoje parcele biti tek naprosto vidljiviji nego na par kvadratnih metara ispred svog televizora. Susjedovom će altruizmu s početka članka pomoći upravo ta vidljivost „potrebite druge“, a ne naravomijenajuća terapijska situacija vrta. Da je u narcizmu opasnost, upozorava i primjer Boga koji rajski vrt nije stvorio samo da „u nj (velikodušno) smjesti čovjeka“ nego da bi i sam „šetao vrtom za dnevno povjetarce“ uvjetovavši čovjeku „koga je napravio“ kako se ponašati u toj eksteriorizaciji vlastita reda i sklada. Možda je odgovor (i ponovno iz narcističkog) u podatnosti vrta kao supstrata u koji se ulaže. A ako i podivlja, vrt će divljati nijemo. Osim ako, u društvenom vrtu, neka glasna vrtlaričica ne stane u obranu svoje podivljale parcele ... Ili je urbani vrt upravo primjer da je da(ri)vanje pojedinca društvu nužno posredovano osobnom dobrobiti – koja je ovdje nazvana terapijskom, i da s tom činjenicom naprosto treba računati?

OŽIVOTVORENJE U HRVATSKOJ, OSOBE SA PSIHIČKIM SMETNjAMA KOJE (VIŠE) NEMAJU GDJE STANOVATI ILI (VIŠE) NE MOGU STANOVATI SAME, DRŽAVA „ZBRINJAVAJE“ SMJEŠTANJEM U USTANOVE ILI TAKOZVANIM UDOMLJAVANJEM. ALTERNATIVNA SU (I U RAZVIJENIM ZEMLJAMA PREVLAĐAVAJUĆA) PRAKSA STAMBENE ZAJEDNICE KOJIH JE U HRVATSKOJ, NA RAZINI CIVILNO-DRUŠTVENOG ENTUZIJAZMA, TRI I ZBRINJAVAJU DVANAEST LJUDI. ZA PRVU SVRHU DRŽAVA IZDVAJA REDOVITA NOVČANA SREDSTVA KOJA SU STAMBENIM ZAJEDNICAMA, NA RAZINI SISTEMA, USKRAĆENA. IDEJA STAMBENIH ZAJEDNICA JE (RE) INTEGRACIJA KORISNIKA U DRUŠTVO; REALNOST USTANOVA „ZA PSIHIČKI BOLESNE ODRAŠLE OSOBE“ JEST SKLADIŠTENJE TIJELA, A PRETEŽITA REALNOST UDOMITELJSKIH OBITELJI JE BESPLATNA (ILI PRECIZNIJE: OD DRŽAVE PLAĆENA) RADNA SNAGA NA SEOSKIM STOČARSKIM GOSPODARSTVIMA BEZ ULAGANJA U IKOJU DRUGU PERSPEKTIVU. MOŽE LI TERAPIJSKI MEDIJ URBANOG VRTA KOJI JE JOŠ ZAJEDNIČKI I DRUŠTVENI I SUSJEDSKI, BITI PANDAN I OHRABRENJE DRUŠTVENO-INKLUZIVNIM PRAKSA? I KOJI BI TOČNO POJEDINAČNI (PSIHO)TERAPIJSKI PROCESI U VRTU POSREDOVALI TU DRUŠTVENU PROMJENU?

Na koncu, ostaje vidjeti hoće li društveni vrt biti više život sam ili atenuacija života. Okolnost da se kao potencijalna lokacija za jedan od prvih prvih zagrebačkih zajedničkih vrtova predlagao prostor napuštene klaonice apostrofira tu dvojnost. Moglo bi se pitanje postaviti i ovako: kakav bi bio terapijski učinak jedne klaonice u širem centru grada? I koja to (urbano)terapijska gibanja odmiču klaonice i krikove psihotičnih susjeda iz gradova? I nije li baš stoga što imitiraju život, terapija sve više i više, i sve su više onkraj života, kao što se i čovjekova potreba da bude njegovan izmješta onkraj života, u takozvano slobodno vrijeme, u rezorte, i u vrtove? Ili bi pak upravo vrt u susjedstvu i luda baba iz prizemlja u vrtu predstavljali život sam? **E**

Vrtovi Havane

Sonja Leboš

Svaki hegemon koji upravlja društvom svjestan je činjenice da je progon vrtova iz urbane sfere neizbježan, ne toliko zbog vrtova samih, već zbog ljudi, njihovih međusobnih odnosa, zajedničke radosti, druženja i ugode. Suvremeni hegemon će biti zadovoljan tek kada osnovni društveni preduvjeti da se ljudi ostvare kao ljudi budu onemogućeni.

...
Da li smo pripremljeni da se bavimo krizom u aktivnom smislu njenog punog značenja te da odbacimo stare smjernice da bismo krenuli novima?

— Marta Gregorić, *Urbanost 20 let kasnije*

Pogled na Vrtove Havane, *organopónicos*¹, površan je i jedno-dimenzionalan, a i gubi na snazi globalnog značenja, ako ga svedemo na sadašnji trenutak, na trend. Postoji opasnost da tako čitavoj priči oduzemo kompleksnu *longue durée* dimenziju koju zaslužuje, dok u suprotnom havanski vrtovi zauzimaju čvrste pozicije u vlastitoj povijesnosti koja će im donijeti dugo trajanje i u epohama koje dolaze.

Pogled na Vrtove Havane, *organopónicos*, može donijeti i neke vjetrove zdravog prosuđivanja u lokalne ustajale atmosfere zaražene auto-kolonizirajućom kakistokracijom. Dobro je pogledati unatrag da bi se sudilo o onome što će doći, da bi se donosile političke odluke, da bi se odlučivalo o dobrobiti većine. I danas, kao i u vrijeme socijalizma, poljoprivreda je u svijesti balkanskog čovjeka povezana s nazadnjaštvom. Kao što kaže Gregorić za Sloveniju: "Slobodno tržište, neoliberalizam, tehnološka revolucija – sve je to dalo priliku stanovništvu...da napusti ruralni identitet i postane novom buržoazijom." Treba prevazići brojne predrasude: trenutno nije jasno da li samodostatna poljoprivreda pruža veći otpor neoliberalnim pravilima ili okoštalom imaginariju grada kakvog smo navikli iščitavati u podilazećim simulacijama većine arhitekata i dizajnera. Urbani vrtovi omogućavaju regeneraciju tla, revitalizaciju gradova i društva. "U vremenu globalne financijske krize i ekonomske recesije rastućeg intenziteta, organsko vrtlarstvo, koje uključuje novi pristup javnom prostoru u urbanim okruženjima i novo razumijevanje "ljepote", postaje važan aspekt gradskog života."²

U slučaju Kube, baš kao što bi to bio slučaj i s kolonijalnim Balkanom, vratiti se unazad nekih 120 godina, do stvaranja Martíjeve Revolucionarne partije, neće biti dovoljno. Martí, kojeg svijet poznaje, jer se ljuljuška u njegovim stihovima transformiranim u topli tropikalizam zvani *Guantanamo*, kojima ne samo da nas opominje na vrijednosti *jednostavnog*, nego i na fourierovsku konotaciju (koju je i Lefebvre pažljivo iščitavao) dimenzije *strastvenog* u svakodnevnom, bio je vođa jednog radikalnog pokreta koji je težio temeljitoj društvenoj reformi, te tako zaokružio tendenciju koja se 1878. godine počela nazirati kao promjena paradigme otpora na Kubi: prvi rat koji je pokrenula *criollo*³ plantokracija desetljeće ranije tek je okidač povjerenja u sintagmu *Cuba Libre*, simbol klasnog

i rasnog otpora. *Criollo* plantokracija težila je isključivo za vlastitom klasnom nezavisnošću od Španjolske, koju su i konzervativci i rojalisti tog vremena proglašavali mrtvom, *sin pulso*, a ne za istinskom promjenom ljudskih odnosa. Sjedinjene Američke Države pažljivo su posmatrale događanja na Kubi, a Hearstova i Pulitzerova štampa podjarivala je anti-španjolsko raspoloženje demokratičnih Amerikanaca.⁴

1895. godine umirućoj je naciji "starog" kontinenta bilo jasno da je gubitak kolonija pitanje vremena, ali je svejedno ulagala velike napore da uguši pobune, pa je tako general Weyler, tipičnog nadimka za svoju sortu – Mesar, praznio kubanski krajolik od ljudi na taj način da je za lokalno kubansko stanovništvo "organizirao" koncentracijske logore. Takva tanatopolitika, politika ispražnjenog teritorija, gladi i užasa, koju su kolonije već dobro poznavale, Evropi je u punoj snazi svoje brutalnosti predložena tek gotovo pola stoljeća kasnije. 1898. godine u takvoj umirućoj Španjolskoj riječ dana bila je "regeneracija" - riječ koja je tempirala bombu ideologije buđenja nacije što je (s pravom) temeljito uznemirila jedan od najjačih španjolskih književnih pokreta, Generaciju 1898. Toj regeneracijskoj Španjolskoj nije bio problem slati brojne mlade vojnike u smrt, iako je bilo jasno da je otpor novoj kolonijalnoj snazi – Sjedinjenim Američkim Državama – potpuno uzaludan.

HEGEMONI MONOKULTURNE PROIZVODNJE
 Španjolski kolonijalni *débacle* koji kulminira upravo te godine kraj je starog kolonijalnog poretka, ali i radanje novog, globalnog okvira u kojem živimo i danas: to je vrijeme kada su SAD sebi izborile ulogu svjetske policije koju igraju i danas. Četiri godine vojne okupacije Kube koje su uslijedile po pobjedi SAD-a uglavnom su bile usmjerene ka de-kubanizaciji (političke) kulture amerikanizacijom ekonomije i države.

Nakon vojne okupacije uslijedila je neo-kolonijalna epoha legitimizirana Ustavom iz 1902. godine i omraženim Plattovim amandmanom koji je uvelike ocrtao domene

prisustva Sjedinjenih Država na Kubi (uvala Guantánamo) te na Karibima uopće. *Pseudo-república*, koja je trajala pune trideset i dvije godine, nekoliko je puta restaurirana i osnaživana vojnim intervencijama. 1934. godine abolidiran je Plattov amandman, ali je iste godine uvedena nova godišnja kvota uvoza šećera, ostavljajući Kubu u jednako zavisnom položaju kao i prije.

Gerardo Machado y Morales, jedan od najmlađih generala kubanskog rata za nezavisnost s kraja 19. stoljeća, svrgnut je s vlasti 1933. godine od strane Fulgencija Batiste y Zaldívar, koji je po drugi put vojnim udarom došao na vlast 1952. godine. Njegovo šurovanje s najbogatijim plantažerima šećerne trske (čitaj: hegemonima monokulture proizvodnje), te bliska prijateljstva s američkom mafijom kojoj je omogućavao lukrativne poslove na otoku koji je postao rasadište kriminala, kocke i prostitucije, osiromašila su i ponizila Kubance do kostiju. Batistin teror na kraju je dojadrio čak i američkoj vladi, što

je olakšalo put početku revolucije, poznatijem kao Pokret 26. srpnja.⁵ Već 17. srpnja 1959. komunistička je Kuba nacionalizirala većinu privatnih posjeda, a 1961. i posjede katoličke crkve,⁶ što je koincidiralo s uspješnom odbijenom invazijom u Zaljevu svinja, za koju je još Eisenhower bio odobrio 13 milijuna dolara (ove sume su odista zanimljive kada se usporede s troškovima *proizvodnje hrane*). SAD su u to vrijeme, ogorčene konfiskacijom *njihove* imovine, proglasile embargo koji traje još i danas. To je i vrijeme početka dugotrajnog partnerstva Kube sa SSSR-om, učvršćenog gradnjom baza na otoku, nišana uperenih, naravno, u pravcu sjever-sjeverozapad.

1988. Kuba je bila jednako ovisna o svom statusu izvoznice šećera kao i 100 godina ranije. Izvoz šećera bio je jedan o glavnih razloga i za spomenutu intervenciju Sovjeta 1960. godine, a integracija Kube u ekonomsku organizaciju pod nazivom *Sovet ekonomičeskoj vsajmopomoshchi* 1972. godine, jedan od glavnih razloga kolapsa otoka 1989. godine.

Nakon raspada Sovjetskog Saveza, okončala se standardna razmjena koja je trajala desetljećima: jeftina šećerna trska za poljoprivredne strojeve i petrokemijska gnojiva, uz obveznu "porciju" *obrambenih* tehnologija. Prekooceanski *dotok* preko 1.3 milijuna tona kemijskog gnojiva presušio je, zajedno sa 35000 tona godišnje anorganskih persticida i herbicida (zamislimo samo tu količinu otrova koja se redovno transportirala prekooceanskim tankerima), a na Kubi je ta nestašica uzrokovala ozbiljnu pothranjenost.

PREOKRET Izazvana *krizom*, 1991. godine krenula je prva prava postkolonijalna transformacija Kube u posljednjih 150 godina: umjesto masivnog izvoza šećera koji se bazirao na mehaniziranoj poljoprivredi i kemijskom gnojenju barbarskih razmjera, ljudi su se iz grada ponovo počeli vraćati kolonijalnom tanatopolitikom davno opustošenom krajoliku, traktore su zamijenili životinjama, a kemijska gnojiva organskim u kombinaciji s biopesticidima.

Već 1995. godine kriza gladnih godina koju je Castro zvao "specijalnim periodom" je prevaziđena: danas urbani vrtovi čine 3,4% urbanizirane površine, a vrtovi uopće ukupno 8% čitave površine otoka. 1995. je godina u kojoj se u samoj Havani izbrojalo već preko 25000 malih vrtova, *huertos*, koje obrađuju obitelji ili manje grupe, te nekoliko tuceta većih vrtova, *organopónicos*, koje obrađuju ljudi kojima je to osnovna djelatnost pri čemu svoje proizvode odnose na lokalne tržnice ili prodaju u vlastitim dućanima. Guava i noni drveće često čini sjenu oko perimetara vrtova, u kojoj se pažljivo kompostira.

Znanost Sjedinjenih Američkih Država gleda blagotvorno na ovaj trend, kalkularajući činjenicom da se radi o odluci koja je posljedice teške krize, a ne ideologije takozvanog slobodnog izbora koji nas vodi ravno do polica prenatrpanih šarenom (amba)lažom u kojima uz puno naivnog truda možemo locirati hranu. Tako se tvrdi da je trgovinski embargo izgubio na simboličkom značenju, te da će Kuba, prije ili kasnije, evoluirati, prigriliti tržište i početi proizvoditi i prodavati *normalno*.

Upravo u ovoj kategoriji *normalnosti* koju nameće SAD, a kojom se zastire izvorno značenje riječi *kriza*⁷, vrtovi Havane nisu samo organski potencijal koji omogućava Kubancima da po prvi puta nakon dugih desetljeća uživaju u izvornim čulnim pra-užicima organske hrane, umjesto industrijskih proizvoda kojima ih je opskrbljivao Sovjetski Savez (oko 50 posto konzumirane hrane na Kubi se uvozilo iz SSSR-a), već i simbolički potencijal otočke neovisnosti.

Kuba je napravila pravi izbor: rotacija usjeva omogućava visoke prinose, te je moguće jednom kalorijom energije proizvesti 20 kalorija hrane, dok *visoko-mehani-ziranoj* (što čitamo kao *visoko-razvijenoj*), iako su brojni suvremeni strojevi zapravo često poput Tinguelyjevih, postaju sami sebi svrhom) Kanadi uspijeva tek obratno.⁸ Polikulturalni pristup daje nadu da će Kuba u jednom času doseći stanje velike biološke raznolikosti, kakva je vladala u predkolonijalno doba s kojim je monokulturalni pristup postao dominantan.

Ključni faktor su i vladini poticaji koji su brojni i obilati, kao i angažman Ministarstva za poljoprivredu, koje je na prvi val samostalnih *parceleros*, malih uzgajivača koji su počeli obrađivati neiskorištene urbane međuprostore, reagiralo slanjem fakultetski obrazovanih agronoma na teren koji su ih poučavali o tome kako proizvesti i koristiti biopesticide, te koji su insekti dobrodošli, a koji ne. Danas preko 7000 visoko profesionaliziranih centara brine o proizvodnji biognojiva, visokovrijednog humusa, biopesticida i slično, ali i o pospješivanju održivog korištenja vode putem sakupljanja kišnice i sistema navodnjavanja. Osim toga, tu su materijalno-moralni poticaji poput omogućavanja daljnjeg školovanja uzgajivača u individualno željenom smjeru, te društveno priznanje poljoprivrednicima i uzgajivačima kao progresivnom faktoru društvenog razvoja. Razvoj i istraživanje sljedeća je bitna komponenta državne institucionalizirane podrške: brojni instituti i fakulteti uključeni su u Nacionalni program istraživanja pod nazivom *Proizvodnja hrane za stanovništvo Kube održivim metodama i tehnologijama*.

Istina, takva neovisnost jednog otoka zahtijeva jednu fizičku dimenziju koju su mnogu skloni podcijenivati, a to je dimenzija ljudskog *rada*. Ne govorim ovdje o *radu* u pregrijanim ili pak sumanuto klimatiziranim uredima u koje hrana stiže u plastičnim kutijama i/ili eventualno

papirnatim vrećicama, dok se pritom izmjenjuju informacije o posrednicima koji tu hranu dostavljaju, eventualno pripremaju, ali ne i *proizvode*. Govorim o onoj zaboravljenoj dimenziji ljudskog *rada* u interakciji sa zemljom, vjetrom, kišom i suncem. Govorim o *radu* koji zahtijeva priklanjanje vlastitim stopalima, ali ne zato da bi se izveo neki joga položaj, već da bi se u zemlju usadile mladice, ucijepilo biognojivo ili otklonio korov. Govorim o dimenziji *rada* za kakav većina ljudi zapadnih civilizacija drži da bi ga trebao obaviti netko *drugi*, a s obzirom na njihov život opterećen brojnim kreditima, naganjanjem profita, alimentacijama i tko zna kakvim sve ne otklonima od zaslužene sreće, pa oni su onda barem zaslužili da hranu kupuju jeftino u supermarketima, bez obzira na to kako se ta hrana proizvodi, u kakvim uvjetima, kakvim kemijskim gnojivima čije su posljedice na ljudsko zdravlje i tlo zastrašujuće, te u kakvu toksičnu ambalažu biva pakirana...

(G)LOKALNI SUVERENITET Održivost. To nije riječ kojom samo govorimo NE nuklearnim elektranama, nasilnoj urbanizaciji i nezajažljivoj diktaturi neoliberalnih ekonomija, već i DA drugačijim formama *po-imanja* teritorija, pa time i uzgoja hrane. Taj simbolički zaokret može biti pokretačem globalnih solidarnosti i novih oblika proizvodnje društvenih vrijednosti, te možda dovesti i do reintegracije društvenog konsenzusa, a i zdravog razuma – restitucije sintagme *common sense*.

Lagani civilizacijski korak (samo naizgled) unatrag, može biti veliki skok za čovječanstvo. Naravno, ako držimo da je *čovječnost, ljudskost* još bitna.

Međutim, ne govorim ovdje o "demografskoj i kulturološkoj dinamici zamjene urbanog elementa ruralnim"⁹, kao što je to slučaj s devastacijom Beograda, Mostara, Splita, Zagreba...Ovdje govorim o osjećaju za život u gradu skladu s prirodom kakav su u evropskim civilizacijama etablirali Etrušćani¹⁰, svojim štovanjem teritorija u kojem se gradi, ali i živi. Dok govorim o organskim vrtovima Kube, ne zaboravljam da nužnost nuklearnih bojnih glava koje im osiguravaju opstojnost. Što je danas uistinu *organsko*?

S druge strane, kada pogledamo godine poput 1960-e, 1987-e, 1991-e, 1997-e, te usporedimo li ih sa zbivanjima na Balkanu, možemo možda uočiti i razlike u načinima na koji se uspostavlja (g)lokalni suverenitet, odnosno kako se isti gubio. Ono što se na Kubi u 1990-ima očitivalo kao revolucija urbanog vrtlarenja, počelo je još 1987. kada je tadašnji ministar obrane Raúl Castro posjetom hortikulturalnim posjedima u vlasništvu kubanskih oružanih snaga uočio neke prednosti tehnologija navodnjavanja koje su i omogućile transformaciju od sistema hidroponija (poljoprivreda raširena u Nizozemskoj i Španjolskoj pri čemu podloga za uzgoj nije zemlja, već mineralna gnojiva, a kakva je na Kubi postala neodrživom jednom kad se presjekao dotok umjetnih gnojiva), do sistema organoponia, odnosno organske poljoprivrede na pravoj zemlji. Ono što se danas čita kao izostanak nasušno potrebnog navodnjavanja jednog tako plodnog teritorija kao što je Slavonija, također ima svoje razloge u odlukama donesenim u ne tako davnoj prošlosti.

Čovjekovo je gospodarstvo, da parafraziram Polanyia, podređeno društvenim odnosima, a oni su uvelike uvjetovani i prirodnim okruženjima.

Ostaje veliko pitanje o tome kako zapravo funkcionira korištenje javnih površina, odnosno zajedničkih dobara u

vidu zajedničkih vrtova u praksi, te iz iskustava direktnih korisnika: režimi pristupa, održavanja i slično.

Odgovor na to pitanje: nakon povratka s Kube. Neke je stvari potrebno osjetiti vlastitim čulima. ■

Bilješke:

1 Španjolski termin za kubanske urbane vrtove, najčešće one većeg mjerila koje obrađuju ljudi kojima je to osnovna djelatnost. Za razliku od nekih drugih tipova vrtova (poput npr. takozvanih intenzivnih vrtova koji su na zemlji koja je visoke kvalitete i gdje je voda dostupna i ima je u velikim količinama, *organopónicos* su vrtovi u urbanim ili periurbanim područjima, gdje je zemlja kontaminirana, pa se uzgoj odvija u povišenim gredicama ili u betonskim kontejnerima napunjenim zemljom. Postoje još i tzv. popularni vrtovi, koje obrađuju članovi zajednica vrtlara, vrtovi koji ljudi sade na vlastitim balkonima ili u dvorištima, ali i vrtovi koji su u vlasništvu velikih državnih tvrtki koje na taj način omogućavaju svojim radnicima svakodnevni obrok visokokvalitetnog voća i povrća. (Ujedno treba naglasiti da je ime idioma koji se u hrvatskom, kao i većini evropskih jezika, zove "španjolski", u većini latinsko-američkih zemalja – *castellano*).

2 Gregorić

3 *Criollo* je termin kojim se označava društvena klasa potomaka španjolskih osvajača koji su se razlikovali od svojih predaka time što nisu rođeni na teritoriju kraljevine Španjolske.

4 Serrano

5 Poput brojnih nacističkih, fašističkih i ustaških zločinaca, Batista je život dokončao spokojno pišući knjige u Portugalu, gdje se od njega tražilo samo da se uzdržava od političkog angažmana, a konačno je skončao kraj Marbelle u Španjolskoj. Dio kapitala od ni manje ni više nego 300 milijuna dolara koje je ponio s Kube, uložio je u trgovinu nekretninama na andaluzijskoj Costa del Sol u Francovoj Španjolskoj.

6 Ove pozitivne strane revolucije imale su i svoju mračnu stranu: uz egzekuciju svih neistomišljenika, progona homoseksualnih muškaraca, npr.

7 *kpiac* – moć razlikovanja, odluka, izbor

8 Gregorić

9 Seferović, Osvit: Kako je propao Mostar?, <http://abrasmedia.info/content/kako-je-propao-mostar>. Posjećeno 5.9.2102.

10 Bogdanović, Bogdan

Bibliografija:

Agamben, Giorgio. *Ono što ostaje od Auschwitza*. Zagreb: Antibarbarus, 2008.

Appadurai, Arjun. *Modernity at Large*. Minneapolis: University of Minnesota, 1996.

Bogdanović, Bogdan. *Urbs&Logos*. Niš: Gradina, 1976.

Harrison, Joseph & Hoyle, Alan. *Spain's 1898 crisis. Regeneration, modernism, post-colonialism*. Manchester: Manchester University Press, 2000.

Gregorić, Marta. *When community ventures to the future, the new bourgeois scream they are leaving for the backward past*. U: *Urbanity 20 years later*, Koper: Univerzitetna založba Annales, 2010.

Jason, Mark. (proljeće 2007). "Growing it Alone". Earth Island Institute. http://www.earthisland.org/journal/index.php/eij/article/growing_it_alone/. Posjećeno 4.9.2012.

Kellner, Douglas. *Ernesto "Che" Guevara* (World Leaders Past & Present). Chelsea House Publishers, 1989.

Polanyi, Karl. *Velika preobrazba. Politički i ekonomski izvori našeg vremena*. Zagreb: Jesenski i Turk, 1999.

Sinan, Knoot (siječanj 2009). "The Urban Agriculture of Havana". Monthly Review (Monthly Review Foundation) 60: 44–63. <http://www.monthlyreview.org/090119koont.php>. Posjećeno 6.9.2012.

Serrano, C. *Conciencia de la crisis, conciencias en crisis*. Madrid, 1998.

Stanek, Lukasz. *Collective Luxury: Architecture and Populism in Charles Fourier*. U: *Hunch. The Berlage Institute Report on Architecture, Urbanism, and Landscape* No.14. Amsterdam: Nai Publishers / Berlage Institute, 2010.

Tabolchanas, Kristina (2000). *Case Study in Urban Agriculture, Organipónicos in Cienfuegos*. Cuba <http://dp.biology.dal.ca/reports/ztaboulchanas/taboulchanasst.html>. Posjećeno 4.9.2012.

Young, Allen. *Gays under the Cuban revolution*. Grey Fox Press, 1982.

Tuga središćanskih vrtova

Renata Jambrešić Kirin

Prostor ima svoje vlastite vrijednosti, kao što zvuci i mirisi imaju svaki svoju boju i svaki svoj osjet, svoju težinu

— Lévi-Strauss, *Tužni tropi*, 1960:124

U sred bujne centralnoameričke vegetacije, u jeku globalne ekonomske krize, nicali su novi gradovi kao posljedica bogaćenja snalažljivih useljenika, mahom bankara, pravnika i bilježnika koji su “ničiju zemlju” preprodavali nesretnicima i beskućnicima sa starog kontinenta. Lévi-Strauss koji se tamo zatekao kao mladi profesor, na poziv brazilskih sveučilišta u potrazi za simboličkim i kognitivnim kapitalom s etiketom Sorbonne, s konsternacijom je i melankoličnom tugom opisivao fizionomiju neskladnih gradova nastalih “odlukom jedne ekipe inženjera i finasijera”. Na plodnim (sub)tropskim krčevinama, nerijetko iscrpljenima forsiranim uzgojem monokultura, ovi su inženjeri betonom, armiranim željezom i električnim banderama iscrtavali svoje snove o novom gradu, simbolu napretka na (južno)američki način. Ove su instantne urbanističke tvorevine promovirale arhitekturu aerodroma i robnih kuća, no bez težnje za modernističkom funkcionalnošću, pristupačnošću i egalitarizmom (u stilu Bauhauasa i Le Corbusiera). Njihova je fizionomija naglašavala socijalnu stratifikaciju, bogatima pružala maksimum udobnosti i estetskog užitka u obiteljskim kućama, a žrtvama lihvara najnužniji krov nad glavom. Multikulturalnost i živost ovih gradova osiguravalo je lokalno stanovništvo, prodavači povrća, voća i drugih potrepština te trgovačke ulice arapskih prodavača i obrtnika, pokretna staništa radišnih ljudi čiji život “može da se umota u džepnu maramicu”. No ono što je najviše rastužilo empatičnog i književno nadarenog antropologa, koji je povukao paralele između novih južnoazijskih i južnoameričkih gradova, bio je ekološki i društveno neodrživ rast gradova koji su funkcionirali kao zdravstveni kartoni cijelih kontinenata. Vidljive asimetrije i kontrasti koji su ih pratili: čisti, ozeleljeni i ugodni kvartovi za povlaštene nasuprot krajnje bijede lumpenproletarijata na periferiji čija sudbina “ovisi o fluktuaciji svjetskog tržišta”, bili su mahom odraz izrabljivačke kolonijalne politike. Nekontrolirani priliv mnoštva kojeg je pokretala neimaština, patnja i glad, od gradova je činio izbjeglička utočišta prije nego funkcionalno urbano tkivo. Antropolog je bio svjestan međupovezanosti svih socijalnih, ekonomskih i ekoloških procesa na planeti, ovisnosti nekontroliranog razvoja gradova i galopirajućeg nestajanja različitih oblika tradicijske organizacije života s jedinstvenim kozmološkim, mitološkim, botaničkim i praktičnim znanjima. No melankoličan kritičar nije bio antimodernist ni zagovornik povratka u amazonska sela, on je poput drugih velikih pisaca modernizma, uočio važnost gradova za mijenu civilizacijskih paradigmi i značaj bliskih susreta s drugim i drukčijim na njegovim ulicama, političku bremenitost antagonizama bogatih i bijednih sugrađana te činjenicu da gradski život uvijek i svugdje podrazumijeva otpor, subverziju, izazov, nepredvidljivost ideoloških, tehnoloških i kulturnih agendi koje mijenjaju hod povijesti.

HORTIKULTURNO PAMĆENJE ZAPRUDSKIH POVRTNJAKA Tužne trope Lévi-Straussa čitam u sjeni bagera dva velika gradilišta – onog na uglu Vječeslava Holjevca i bivše Ulice Bundek te onog na uglu iste ulice (Damira Tomljanovića Gavrana) s Bušićevom i razmišljam o moralnoj geografiji jednog vidovitog antropologa koji je tužnu sudbinu suvremenih megalopolisa proricao iz dlana tadašnjih urbanih mapa. Ispod hrpa šute i prekopane zemlje nestaju pitomi vrtovi i cvjetnjaci, vinova loza i sunčokret, rajčice i krumpir, gorušice i sesvetice, kultivirani

Kako sačuvati urbane vrtove, te oaze zelenila, bioraznolikosti i authtonog raslinja, alternativnih itinerera, i prečaca, psećih šetnica i dječjih kućica na stablima, pred najavom administrativne okupacije savskih obala s novim hramovima političke moći u čeliku i staklu?

tragovi pripitomljenih urbanih džepova koji su ispunili praznine, nedorečenosti i nedosljednosti velike priče o urbanom egalitarizmu novozagrebačkih naselja. Kao što su od 1970-ih ovi “divlji vrtovi” bili uporišta topografije skrivenog, individualnog, nedovršenog i nedosanjanog u “realnom socijalizmu”, tako su danas posljednji kreativni oblici vernakularnog pregovora sa surovim uvjetima gradskog opstanka. Za razliku od poljskih gradova, posebice Varšave, čije socijalističke kolektivne vrtove lijepo opisuje antropolog Roch Sulima u studiji “Tuga povrtnjaka”, zagrebačke vlasti nisu građanima ustupile neiskorišteno gradsko zemljište, štoviše osuđivale su piljarsku “uzurpaciju” društvenog zemljišta i protivile se zelenim “anarhističkim” gestama. To je posebice indikativno kad se uzme u obzir širi društveni kontekst 1970-ih i trend izgradnje vikendica, kupovanja zemljišta i obnove obiteljskih kuća, kao i neki drugi pokazatelji klasnog raslojavanja u društvu koje se proklamiralo kao egalitarno i socijalno osjetljivo.

Topole, vrbe, glog i abdočina, uz posljednje obiteljske kuće u Brodskoj ulici s kineskim restoranom, gdje je nekoć bila skela za prijevoz putnika preko nabujale Save, posljednji su hortikulturni trag polumučvarne civilizacije Zaprudskog otoka koji danas postoji još samo u katastarskim knjigama. Cijeli je “neuređeni” dio Središća – sa nekoliko zelenih džepova u koje su udjenuti povrtnjaci (iza motela Zagreb i pored Muzeja suvremene umjetnosti) – svojevrsni rezervat za ugrožene biljne vrste (drijenak, bazga, glog, bagrem, izabela) koje nestaju iz gradskog pejzaža pred najezdom globalnog raslinja iz floralnih tvornica – poput bambusa, japanskog javora, ginka i drugih novih proizvoda nizozemskih staklenika. U šumovitoj depresiji iza gradilišta neprimjereno velikog stambeno-poslovnog kompleksa, *Babilona* u lokalnom žargonu, i dalje rastu, zriju, okopavaju i prekopavaju se urbani povrtnjaci. (Dok se u *Babilonu* usele posljednji stanari i uredi posljednja okolna staza, vrtovi će prehraniti još jednu generaciju.) Raznolikost nasada i različiti načini zaštite od ptica u ovim vrtovima podsjećaju na Bundek kakav je nekad bio, s njegovim šikarama i voćkama, staništima ptica i malih životinja, neravninama i udubinama, jezerom i divljim raslinjem te invazivnim južnoameričkim biljkama, poput svilenice, od koje su ostali samo tamnocrveni lisnati lišajevi što se svake jeseni šire uz zelene savske obale. (Priča o svilenici odvijetak je kolonijalne vegetativne priče o pohlepi osvajača sa starog kontinenta koji su, nakon forsiranog uzgoja dudovog svilca, počeli uzgajati južnoameričku biljku s tobočastim plodom punim svilenkastih niti s namjerom da ih prerade u svileno

vlakno. Pokušaj je propao jer nije imao nikakvu potvrdu o iskoristivosti svilenice kao tekstilne sirovine u matičnoj kulturi, a mirisna biljka se invazivno širila starim kontinentom.)

STAKLENI ILI ZELENI GRAD NA SAVI Za razliku od drugih novozagrebačkih četvrti, čiju je urbanu povijest i sadašnjost te raznorodne prakse familijarizacije i resemantizacije urbanog krajolika u svojoj knjizi *Kvartovska spika* sjajno opisala Valentina Gulin, Središće nije samo rezidencijalni kvart nego i novo središte i susretnište ljudi iz različitih dijelova grada, mjesto trendovskih kafića, dječjeg zabavišta, lunaparka, sajмова, piknika i proslava na otvorenom te utakmica na bejzbol stadionu. Nedjeljni ljubitelji bejzbola mjere se prstima obje ruke, baš kao i posjetitelji Muzeja suvremene umjetnosti, za razliku od stotina tisuća posjetitelja Bundek festa ili trgovačkog centra Avenue Mall (u predrecesijskim vremenima). Središće je posebno i po tome što u posljednja 2 desetljeća doživljava zaokruženje svog urbanističkog profila i postaje veliko gradilište, posebice na svom jugoistočnom rubu. O sudbini kapitalnih objekata poput muzeja fotografije, zgrade

opere, ili novog savskog mosta, doznaje se ponešto samo u predizbornim kampanjama. Ono što me kao čitateljicu *Tužnih tropa* i “moralnu geografkinju” posebno zanima jest kako promišljati budućnost hortikulture baštine nekadašnjeg Zaprudskog otoka iz perspektive futurističkog naselja na Savi? Kako sačuvati urbane vrtove, te oaze zelenila, bioraznolikosti i authtonog raslinja, alternativnih itinerera, i prečaca, psećih šetnica i dječjih kućica na stablima, pred najavom administrativne okupacije savskih obala s novim hramovima političke moći u čeliku i staklu? Hoće li njihovi projektanti, kao što je to slučaj sa zgradama državne uprave u Berlinu, razapinjati po fasadi bršljane i druge puzavice ne bi li maskirali i humanizirali svoj betonski skelet, a urede državnih birokrata pretrpati sobnim biljem? Hoće li novi gradski oci imati više sluha za vitalne “zelene otiske” u zakucima kvarta koji se mogu iskorijeniti samo totalnom betonizacijom i sadnjom simboličnih “perivoja” bez floralnog identiteta? Ali koji mogu i (p)ostati posebnost jednog kvarta čiji su se prostori “hortikulturnog nesvjesnog” uspješno opirali svim više ili manje planskim, više ili manje radikalnim urbanističkim projekcijama. Vjerujem da će tako biti i ubuduće jer vjerujem u moć članova kvartovske zajednice da budu nepredvidljivi, nedisciplinirani, aktivni (su)dionici svoje urbanističke budućnosti i urbane svakodnevice u kojoj, kako primjećuje Heidegger, “ljudi ne podižu samo svoja zdanja i ne uzgajaju samo raslinje, nego grade u smislu poetskog uzimanja mjere”, u skladu s vlastitim potrebama, sjećanjima na prostore djetinjstva i vizijama humanijih, održivih gradova budućnosti. ■

Zeleni krovovi, održivi gradovi

Antonija Komazlić

Konstantan porast urbanog stanovništva i činjenica da gradovi u pravilu koriste više prostora i resursa nego što fizički obuhvaćaju čini problem urbane održivosti ključnim suvremenim pitanjem. Život u gradu obilježen je otuđenjem od neposrednog okoliša, što je vidljivo ne samo u nedostatku zelenih površina, povišenoj temperaturi i gubitku biološke raznovrsnosti nego i u otuđenju od proizvodnje hrane. Kako ona nosi složena duhovna, kulturalna i društvena značenja, udaljavanje potrošača od proizvođača izaziva ekološke, ali i društvene i ekonomske posljedice. Ayres i Bosia (2011.) smatraju da se lokalnom proizvodnjom može suprotstaviti praksama neoliberalne globalizacije, što u posljednje vrijeme izaziva sve veći teoretski i politički interes. Naime, pojedinci, mali farmeri i lokalne zajednice prihvaćaju koncept suvereniteta hrane i bioraznolike organske poljoprivrede kao odgovor na globalizaciju prehrambenih sustava, industrijsku, korporativnu poljoprivredu i agrarnu krizu, krizu hrane i krizu prehrane kao njihov rezultat.

Ako lokalizaciju proizvodnje i potrošnje hrane primijenimo u kontekstu grada, ona se može shvatiti i kao manifestacija nekoliko srodnih koncepata djelovanja u urbanoj sredini. Harvey (2008.) izjednačuje pitanje kakav grad želimo s onim kakvi ljudi želimo biti, kakve društvene odnose tražimo, kakvu svakodnevicu želimo, kakvu tehnologiju smatramo prikladnom, kakve estetske vrijednosti zastupamo. Prema njemu, pravo na grad mnogo je više od pojedinačnog pristupa resursima koje nam grad pruža – ono je pravo da se mijenjamo mijenjajući grad prema svojim željama. Prema Lefebvreu (1991.), prostor se stvara kroz prostornu praksu, reprezentaciju prostora i prostor reprezentacije. Ljudi su ti koji bi kroz *spacial practice* trebali stvarati prostor, no istovremeno su u velikoj mjeri pod utjecajem državno-kapitalističke logike i zapravo otuđeni od njega. S time je nužno povezan i problem kulturalno zatamljenog znanja o prirodnim prostorima, kojeg dotiču i Hardt i Negri (2003.) u svojoj teoriji o ulozi biomoći i biopolitike u proizvodnji političkih subjektivnosti. No, ti autori (2011.) baš grad vide kao tvornicu za proizvodnju zajedničkog, a poimanje zajedničkog u tom se slučaju ne odnosi samo na zemlju koju dijelimo, već i na jezike koje stvaramo, društvene prakse koje uspostavljamo, vrste društvenosti koje određuju naše odnose itd. Dakle, smatraju da ljudi svojim dnevnim aktivnostima stvaraju društveni svijet grada i na taj način oblikuju nešto zajedničko u čemu svi mogu uživati, što je preduvjet za stvaranje novih (alternativnih) političkih subjektivnosti.

PREDNOSTI UZGOJA HRANE NA KROVOVIMA U situaciji u kojoj je grad pretvoren u fizički prostor akumulacije kapitala i materijalizacije tržišnog viška u trgovini nekretninama, prostori tradicionalno korišteni za proizvodnju hrane visoko su ugroženi, a u nekim slučajevima čak i nedostupni. Jedna od mogućnosti proizvodnje prostora je korištenje *pete* fasade u tu svrhu, odnosno pretvaranje krovova zgrada u obradive površine.

Organska poljoprivreda na krovovima jedan je od načina na koji urbane sredine mogu pokušati ostvariti uravnoteženu i održivu potrošnju resursa. Na krovovima je moguće proizvesti različite vrste voća, žitarica i povrća, bilo u kontejnerima ili u tlu. Time što se hrana proizvodi u neposrednoj blizini potrošača eliminira se potreba transporta iz udaljenih područja, smanjuje se ekološki otisak, a proizvodi vrlo svježi dolaze do potrošača.

Uzgoj hrane na krovu isplativ je i zato što koristi lokalne resurse: oborinske vode i filtrirane otpadne vode iz domaćinstava, solarnu energiju i toplinu koju generira zgrada. Osim toga, zelene površine na krovovima ovlažuju i osvježavaju zrak, povoljno utječu na mikroklimu grada i kvalitetu života u neposrednoj okolini.

Zagađenje je bitan problem urbane poljoprivrede, ali srećom, najveći zagađivači su teški metali kao olovo i ispušni plinovi automobila. Kako je oboje gušće od zraka, povrće uzgojeno na krovu visoko iznad prometnica u nekoj je mjeri ipak zaštićeno.

TIPOVI ZELENIH KROVOVA I KROVNI VRTOVI

Zeleni krovovi su lagani, slojeviti projektirani krovni sustavi kojima se klasična površina krova prekriva supstratom za rast biljaka i istovremeno štiti integritet objekta na kojem se nalaze. Specifični materijali ovise o vrsti sadnje, ali svaki krovni vrt ima iste osnovne komponente – vodonepropusnu membranu, protukorijensku zaštitu, drenažni i vodonosni sloj, supstrat i biljke. Takvi se krovovi mogu podijeliti na ekstenzivne i intenzivne. Ekstenzivni su lagani, ne zahtijevaju puno njege i obično nisu namjenjeni aktivnom korištenju, dok su intenzivni slični klasičnim vrtovima pa zahtijevaju i određene arhitektonske / građevinske prilagodbe na samoj građevini. Na intenzivnom se zelenom krovu može saditi povrće, grmlje i drveće, ili urediti travnjak. Sadi se direktno u tlo, što uvjetuje redovito navodnjavanje, održavanje i eventualnu zaštitu od sunca. Krovni se vrt pak obično sastoji od kontejnera različitih veličina koji se postavljaju na krovne površine i također služe za sadnju, ali ne zahtijeva posebne konstrukcijske zahvate.

Međutim, vrtovi na krovovima nisu novost. Velasquez (2005) navodi da postoje otkad je čovjek počeo graditi nastambe. Kosi zidovi zigurata u Nanni (oko 2100. pr. Kr.) bili su prekriveni drvećem i grmljem. Babilonski višeci vrtovi (između 8. i 10. st. pr. Kr.) najraniji su primjer ozelenjavanja krova. Postojali su i na srednjovjekovnom Bliskom Istoku i u renesansnoj Europi. Le Corbusier ih je uključivao u svoje projekte (*toit-jardin*), s idejom da se zelena površina oduzeta zemlji pri gradnji naknadno vraća izgradnjom zelenog krova. Isto su činili i Frank Lloyd Wright i Roberto Burle Max.

Moderni zeleni krovovi pojavili su se u Njemačkoj ranih 1970-ih godina. Inicirale su ih grupe proizvođača, pejzažnih arhitekata i znanstvenika na sveučilištima. U knjizi *Roof Areas Inhabited, Viable, and Covered by Vegetation* iz 1971. g. Gerda Gollwitzer i Werner Wirsing navode osnovne principe modernih krovova, a 1972. g. H. J. Liesecke postavlja temelje za intenzivne zelene krovove u izvješću *Dach und Terrassengärten*. Zeleni krovovi u Europi u širu su primjenu došli 1980-ih g., kada su krovni sustavi poboljšani pouzdanijom korijenskom zaštitom i sofisticiranijim, sigurnijim i trajnijim oblicima konstrukcija.

ZELENI KROVOVI U RAZLIČITIM SREDINAMA

Dva primjera njujorških krovova pretvorenih ne samo u obradive površine, već i u referentne točke za zajednice gradskih uzgajivača hrane i potrošača po principima *zero-food-mile* organske proizvodnje su *Brooklyn Grange Farm*, izgrađena 2010. g. na vrhu stare industrijske zgrade u Queensu, i *Eagle Street Rooftop Farm*, smještena na krovu skladišta u Brooklynu. Ben Flanner i Annie Novak, koji su pokrenuli obje farme, imaju slične motive – upotrijebiti neiskorištene prostore krovova u osmišljavanju fiskalno održivog modela urbane poljoprivrede i proizvoditi zdravo, ukusno povrće za lokalnu zajednicu, pritom čineći nešto pozitivno za ekosustav. *Brooklyn Grange* trenutačno, s oko hektar obradivih površina na krovovima dvije farme u Brooklynu i Queensu, svoje povrće prodaje obližnjim restoranima, CSA članovima (*community-supported agriculture*, alternativni, lokalno utemeljen socio-ekonomski model poljoprivrede i distribucije hrane), lokalnim maloprodajama i direktno potrošačima na tjednom sajmu. Međutim, u dvije su godine povećali opseg djelatnosti pa sada drže i kokoši nesilice i proizvode med u pčelinjacima, gdje uzgajaju vlastite matice i održavaju besplatne sezonske programe osposobljavanja u pčelarstvu, uz jedinu obvezu polaznika - preuzimanje novog naučnika u programu iduće sezone, kako bi se vještina prenosila dalje. Uz to, njihov neprofitni, edukativni dio, *City Growers*, organizira radionice za lokalne škole, institucije lokalne zajednice i neprofitne organizacije na temu urbanog uzgoja hrane, očuvanja sjemena, korištenja lokalnih namirnica u kuhinji, kompostiranja, pčelarstva...

U Njemačkoj također ima mnogo različitih primjera urbane poljoprivrede na krovovima – privatni vrtovi u Karlsruheu i Wendlingenu, veće površine na krovu Tehničkog

muzeja u Mannheimu ili *Malzfabrik* u Berlinu, na čijem je krovu predviđen staklenik za uzgoj povrća, a u preostalom dijelu u bivšim tankovima za proizvodnju ječmenog slada uzgoj ribe.

U Sankt Peterburgu je u sklopu programa *The Roof Top Gardening Program* 1993. g. provedeno istraživanje tehnika urbanog vrtlarenja u organizaciji ECHO-a (*Educational Concerns for Hunger Organization*). Uslijed perioda nestašice osnovnih prehrambenih namirnica u 1980-ima, urbani vrtovi na krovovima golemih masivnih betonskih blokova (u vlasništvu države) pojavili su se kao nužno rješenje za zadovoljavanje osnovnih prehrambenih potreba ljudi koji nisu imali pristup obradivim površinama izvan grada. Procijenjeno je da je u samo jednoj gradskoj četvrti tijekom jedne sezone (4 mjeseca) moguće proizvesti 2000 tona povrća.

Uzgoj hrane na krovovima značajan je potencijal u stvaranju održivih gradova, no još uvijek postoji dosta prostora za istraživanje, stvaranje praktičnog iskustva, edukaciju javnosti i razvoj svijesti o prednostima uzgoja hrane u urbanim sredinama općenito. Individualna ulaganja u potrebnu infrastrukturu, u slučaju intenzivnih zelenih krovova, vjerojatno su slabo isplativa, no postoji mogućnost okupljanja zajednice oko ulaganja i korištenja zajedničkog prostora, kao i senzibilizacije gradskih institucija za subvencioniranje takvih rješenja, ali i komercijalnih projekata koji će zadovoljavati dio lokalnih potreba za hranom i time biti važan dio zajednice. **E**

Literatura:

- 1] Jeffrey Ayres, Michael J. Bosia. Beyond Global Summity: Food Sovereignty as Localized Resistance to Globalization. *Globalizations*. [Online] 3 4, 2011. [Cited: 9 17, 2012] <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14747731.2011.544203>
- 2] Michael Hardt, Antonio Negri. 2011. *Commonwealth*. Harvard University Press.
- 3] Michael Hardt, Antonio Negri. 2003. *Imperij*. Arkzin d.o.o. i Multimedijalni institut.
- 4] Harvey, David. 2008. *Operacija grad: Priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti*. Zagreb: Savez za nezavisnu kulturu i mlade, Multimedijalni institut, Platforma 9,81 – institut za istraživanja u arhitekturi, BLOK – Lokalna baza za osvježavanje kulture, SU Klubtura/Clubture. *Pravo na grad*. str. 40 -59 .
- 5] Lefebvre, Henri. 1991. *The production of space*. Blackwell.
- 6] Velasquez, Linda. Organic Greenroof Architecture: Sustainable Design for the New Millennium. *Environmental Quality Management*. [Online] 6 17, 2005. [Cited: 9 17, 2012] <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/tqem.20059/abstract>

Prehrambeni suverenitet u Hrvatskoj

Sunčana Pešak

Pojam suverenitet označava isključivo pravo, izvršnu moć i kontrolu nad nekom grupom, narodom na određenom geografskom području ili nad samim sobom. U kontekstu prehrane suverenitet označava naše pravo kao naroda da budemo suvereni, da sami odlučimo kako ćemo proizvoditi, distribuirati i trošiti hranu. Zvuči vrlo logično ali koliko smo mi u Hrvatskoj suvereni u pitanju prehrane? Jesmo li uopće svjesni kako se hranimo i koja su naša prava i mogućnosti da stvaramo sustav koji će moći odgovoriti potrebama kvalitete života, što uz kvalitetu prehrane uključuje i kvalitetu okoliša?

Ono što nas najprije bode u oči je cijena, podrijetlo i kvaliteta živežnih namirnica. Sa stajališta potrošača hrana uopće nije jeftina jer na nju trošimo 30-40 % prihoda kućanstva. Uпитamo li poljoprivrednike, oni se nipošto ne bi složili s tom tvrdnjom i posljednjih godina traktori su češće na ulicama nego na poljima. U posljednje vrijeme javnost tako prati prosvjede mljekara nezadovoljnih otkupnom cijenom mlijeka koja ne pokriva ni polovinu troškova proizvodnje. Dok cijene stočne hrane divljaju radi suše, otkupna cijena mlijeka sve više pada i iznosi u prosjeku 1,95 kn/l. Broj gospodarstava koja su zbog toga propala procjenjuje se na 3000. Većina stočnog fonda Hrvatske je u rukama obiteljskih gospodarstava, pa se te promjene odražavaju na već i onako socijalno ugroženu skupinu hrvatskih seljaka. Hrvatsko stočarstvo na očigled propada i već sada je prizor krava na seoskim pašnjacima postao rijetkost. Na borbu Davida i Golijata podsjeća činjenica da je vlasnik našeg najvećeg otkupljivača mlijeka Lactalis, jedna od najvećih multinacionalnih kompanija mliječne industrije u svijetu.

Na uvoz hrane Hrvatska godišnje troši preko 2 milijarde dolara, a ukupni deficit kad se uvoz balansira s izvozom iznosi preko 800 milijuna dolara. Oko 40 % ukupne potrošnje namiruje se uvozom, a jednako toliko proizvodi se na okrupnjenim gospodarstvima. Preostalih 20 % proizvodi se na obiteljskim gospodarstvima, vlasnicima 84 % ukupnih poljoprivrednih površina. Time postaje jasno zbog čega je više od polovine poljoprivrednih površina neobrađeno i gotovo pola proizvodnih resursa koje imamo uopće ne koristimo, a među zemljama smo s najmanje poljoprivrednih površina po stanovniku. Čini se da sve što je domaće i lokalno proizvedeno puno teže nalazi put do potrošača i posustaje pred nelojalnom konkurencijom uvoznih proizvoda. Tržište kontroliraju velike kompanije i uglavnom strani lanci supermarketa, a njih smo obiju prihvatili. Više od trećine ukupnog izvoza namijenjeno je otplati vanjskog duga. Alarmantno je što dug raste radi osobne potrošnje i očuvanja osobnog standarda stanovnika, a manje radi širenja proizvodnje.

GLOBALIZACIJA U proizvodnji ne kontroliramo ni osnovne resurse. Radi klimatskih promjena sve veći su ekstremi poput suše, ali navodnjava se svega 18 tisuća hektara. No veći problem od nedostatnog navodnjavanja je vrlo loše stanje naših tala. Zbog narušene strukture i nedostatka organske tvari, što je opet povezano sa smanjenjem stočnog fonda i količina stajskog gnoja, ona teže zadržavaju vodu, ispiru se hranjiva i dolazi do erozije i zakiseljavanja. Polovina naših tala ugrožena je erozijom, a trećina je zakiseljena. Najveća rak-rana je međutim sjemenarska industrija koje gotovo uopće nema, posebno kad je riječ o sjemenu povrća. Čak i naše tradicijske sorte proizvode se u stranim zemljama, uvoze, a kod nas se samo doraduju i prepakiraju. Ekološka proizvodnja teži cilju od 8 % površina do 2016. kako je to zacrtano Akcijskim planom razvoja ekološke poljoprivrede u Republici Hrvatskoj za razdoblje 2011. – 2016. godine. Radi otežanih uvjeta proizvodnje, zahtjevne administracije i nedovoljno razvijenog tržišta trenutačno te površine ne zauzimaju ni 2 %, a bez radikalnih pomaka teško je vidljivo poboljšanje. S druge strane, kontrola konvencionalne proizvodnje i proizvoda na tržištu nije dostatna da jamči zdravije potrošača. Nekoliko puta godišnje uzimaju se slučajni uzorci na tržnicama i na temelju analiza računa statistika koja često svjedoči o prekoračenjima dopuštenih rezidua pesticida no bez posljedica i sankcija za proizvođače/preprodavače. Kombinirano djelovanje rezidua različitih sredstava u organizmu gotovo

i nije istraženo te je ono javnosti nepoznato. Činjenica da rezidue postoje iako manje od dopuštene granice trebala bi biti dovoljna, no svijest o tome imaju tek pojedinci.

Iako su problemi Hrvatske vrlo specifični, uzroke ipak treba tražiti ne samo na domaćem terenu nego i globalno. Međunarodna mreža malih obiteljskih proizvođača Via Campesina osmislila je koncept prehrambenog suvereniteta 1996. godine tijekom FAO svjetskog samita o hrani u Rimu kako bi ujedinila do tada nepovezane inicijative u jedinstven pokret. Time je naglašena globalna dimenzija problema i definirani temelji zajedničkog djelovanja. Nekoliko godina kasnije Nyeleni deklaracija sa Foruma za prehrambeni suverenitet u Europi 2011. problem definira ovako:

“Sustavi prehrane svedeni su na model industrijalizirane poljoprivrede koji kontrolira nekoliko transnacionalnih prehrambenih korporacija udruženih s malom grupom velikih maloprodajnih lanaca. To je model osmišljen kako bi donosio zaradu i kao takav je u potpunosti neučinkovit u ispunjavanju svojih obveza. Umjesto da se posveti proizvodnji hrane koja je zdrava, dostupna i korisna ljudima, on je sve više usredotočen na proizvodnju sirovina poput biogoriva, stočne hrane ili plantaža za proizvodnju robe. S jedne strane, taj je model uzrokovao goleme gubitke poljoprivrednim posjedima i ljudima koji od njih žive, dok s druge promiče način prehrane koji je škodljiv za zdravlje i sadrži nedovoljnu količinu voća, povrća i žitarica.

Taj industrijski model proizvodnje ovisan je o neobnovljivim izvorima fosilnih goriva i uporabi kemikalija, ne prepoznaje ograničenja izvora kao što su zemlja ili voda, odgovoran je za drastične gubitke u bioraznolikosti i plodnosti tla, pridonosi klimatskim promjenama, prisiljava tisuće ljudi da rade poslove na kojima se ne uvažavaju njihova osnovna prava i vodi pogoršanju radnih uvjeta za poljoprivrednike i radnike, posebice migrante. On nas još više udaljava od toga da se prema prirodi odnosimo s poštovanjem i prema načelu održivosti. Izrabljivanje i tretiranje zemlje na takav način temeljni je uzrok seoskog siromaštva i gladi za preko milijardu ljudi na svijetu (kao što je trenutačno slučaj na rogu Afrike). Nadalje, on uzrokuje prisilne migracije stvarajući viškove industrijski proizvedene hrane koja završava na otpadu ili u prodaji po sniženim cijenama na tržištima unutar i izvan Europe, uništavajući tako lokalnu proizvodnju.”

LOKALIZACIJA Pred svim ovim nabrojenim statistikama prosječni građanin osjeća se nemoćno. Skloni smo slijegati ramenima podupirući kolektivni san o standardu “razvijenih” zemalja, smatrajući ga svojim pravom. Model tržišnog kapitalizma ulazi u svako kućanstvo koje svakodnevno podsjećanje na krizu i recesiju odvodi ravno u supermarket u potragu za jeftinim, bez puno pitanja. Svjesnost boli no ukoliko si dopustimo da posljedice nabrojenih procesa emotivno povežemo sa svojim rođacima, prijateljima, poznanicima koji žive na selu i bave se poljoprivredom, ili ako se sjetimo okrenuti proizvod u dućanu i pogledati etiketu prije nego ga spustimo u košaricu razmišljajući pri tome o vlastitom zdravlju i dobrobiti najbližih, poželjet ćemo potražiti alternativna rješenja. Nitko to neće učiniti umjesto nas. Oni koji su trebali odavno su nam okrenuli leđa usmjerivši svoje ciljeve kapitalu, a ne ljudima. Mnogi su uspjeli u potrazi za alternativom usmjerivši svjesno svoju svakodnevicu održivijoj budućnosti.

Dakle što nam je činiti: najprije osvijestiti činjenicu da svaki, baš svaki put kad kupujemo bilo što time podupiremo način na koji je taj proizvod proizveden, prerađen, transportiran, distribuiran... Bez obzira koliko resursa posjedujemo naša kupovna moć je stvarno moć da uzmemo stvari u svoje ruke i budemo dio promjene ukoliko to želimo. Sustave vrijednosti potrebno je nanovo preispitati i pokloniti više pozornosti osnovnim potrebama, a manje statusnim simbolima, stvarnom svijetu u odnosu na virtualan.

Imidž fizičkog rada, rada na zemlji i života na selu nipošto ne smije ostati negativan ukoliko želimo održivu budućnost. Sve je više mladih ljudi koji to prepoznaju, vraćaju se zemlji i teže da postanu ponosni seljaci. Činjenica da u Hrvatskoj još uvijek većina ljudi ima pristup osnovnim

proizvodnim resursima i da je većina zemlje još uvijek u rukama obiteljskih gospodarstava predstavlja nedostatak samo sa stajališta kapitala, a ne i općeg ljudskog interesa za kvalitetu života i održivosti. Proizvodnja na malim gospodarstvima energetski je učinkovitija, stvara radna mjesta većem broju ljudi, usko je povezana s tradicijom i okolišem stvarajući kulturni krajolik kao idealan spoj čovjeka i prirode. Kada tome pridodamo i mogućnost organiziranja ekološke proizvodnje koja je na malom gospodarstvu puno veća dolazimo do činjenice da je interes građana Hrvatske upravo opstanak malih lokalnih proizvođača, a ne okrupnjavanje zemljišta koje će onda kupiti neka korporacija, diktirati uvjete proizvodnje i osiromašiti lokalnu zajednicu.

Direktnom kupovinom sezonskih proizvoda od lokalnih, posebno ekoloških proizvođača smanjuje se lanac prekupaca, omogućuju fer cijene, smanjuje se potreba za transportom na velike udaljenosti štetna za okoliš, količina ambalaže koja u konačnici predstavlja otpad i podupire razvoj lokalne zajednice. A sve to i na vlastitu korist i zdravlje. U cijelom svijetu, a odnedavno i u Hrvatskoj širi se model grupa solidarne razmjene, neformalnog udruženja odgovornih potrošača koji zajednički kupuju sezonske “zeleno košarice” od lokalnih proizvođača koji zadovoljavaju njihove kriterije. Upravo to zajedništvo potrošača, trajni odnosi i bliska povezanost s proizvođačima otvara vrata potpuno novom tržištu uređenom prema ljudskim potrebama i interesima gdje svi profitiraju. Udruživanjem malih proizvođača moguć je njihov opstanak. Kao primjer može poslužiti talijanska regija Toskana gdje je od pet zaposlenih troje zaposleno u jednoj od regionalnih kooperativa ili zadruga, čime su mali proizvođači našli svoje mjesto na tržištu i opstali. Potrebno je svakako otkloniti odbojnost prema udruživanju koju su na našim prostorima stvorili nekadašnji neučinkoviti oblici te učiti na pogreškama i graditi zadruge na zdravijim temeljima.

SMANJIVANJE OVISNOSTI Hrana pa i niz drugih proizvoda ne će biti toliko skupa ako bar mali dio proizvedemo sami. Za taj “fitnes” ne treba platiti, a fizički rad, posebno zajednički, zdrav je za organizam, povezuje ljude i stvara dobar osjećaj vlastite vrijednosti i afirmacije pojedinca. Širenje inicijativa javnih vrtova, pa i proizvodnja za vlastite potrebe na okućnicama pridonosi manjoj ovisnosti proizvodnog sustava o fosilnim gorivima, moguće je organizirati male, permakulturne, intenzivno korištene proizvodne površine, ujedno i mjesta za boravak u prirodi. Svatko može proizvoditi, bar začinsko bilje na kućnom prozoru. Svaka takva mala proizvodna oaza smanjuje potrebu za ovisnošću u industrijskoj poljoprivredi štetnoj za zdravlje, okoliš i socijalne prilike. U Hrvatskoj je sve više takvih inicijativa i raste njihova popularnost.

Promjena prehrambenih navika u smjeru smanjivanja prehrane mesom i mesnim preradevinama također će smanjiti opterećenje okoliša. Uzgoj životinja traži mnogo veće površine i više resursa nego uzgoj bilja i smislen je jedino na područjima gdje to diktiraju lokalne prilike. Potrošnja u skladu s lokalnom tradicijom jedan je od najznačajnijih kriterija jer se time podupire očuvanje tradicijskog kulturnog krajolika, povezanosti i razumijevanja čovjeka i prirode, očuvanje genetske raznolikosti kultiviranih vrsta bilja i pasmina domaćih životinja.

Lokalni lanac prehrane ima mnogo važniju ulogu od zadovoljavanja osnovnih životnih potreba. U našoj tradiciji on je oduvijek bio nerazdvojivo povezan s međuljudskim odnosima, počevši od odnosa proizvođača međusobno, proizvođača s potrošačima na lokalnom tržištu, pa sve do odnosa u obiteljima koje su se okupljale oko zajedničkih obroka. Zbog toga je rad na prehrambenom suverenitetu kreativni put mobilizacije lokalne zajednice, osvješćivanje, poticanje na samostalnost, suverenost u donošenju osobnih odluka, preuzimanje odgovornosti i poticaj za traženje vlastitih prava na zdravu sredinu prilagođenu ljudima, a ne kapitalu. On vrlo jasno praktično i simbolički dopire do svakog pojedinca, izravno djeluje na promjenu svijesti i predstavlja snažnu motivaciju za promjene. Na neki način to je put prema odrastanju društva u cjelini. ■

Hrana je sloboda

Sven Janovski

Postoje samo dvije stvari bez kojih čovjek zbilja ne može živjeti – hrana i voda. To je sve. To nisu struja, plin, auti, Internet, knjige, alkohol niti išta drugo. Iako se često kaže da čovjek ne može živjeti bez ljubavi, nedostatak istoga rijetko kada rezultira toliko brzim i konačnim krajem kao što to rade nedostatak vode i hrane. Prema Maslowljevoj ljestvici prioriteta: ako ima hranu i vodu, čovjekove najosnovnije potrebe su podmirene i može početi razmišljati o tome što mu nedostaje u životu, da bi on bio ugodniji, lakši, izdržljiviji. Prema tome, jedna od najvažnijih stvari čovjeku je mogućnost da dođe do hrane koja mu je potrebna za preživljavanje, u količinama u kojima mu je potrebna.

No, što možemo zaključiti o situaciji u kojoj se čovjeku iz ruku oduzme bilo kakva mogućnost da se sam pobrine za te osnove koje mu trebaju za preživljavanje? Ako kontrola proizvodnje hrane i vode dođe u ruke nekog drugog, bila to država ili neka privatna firma, možemo li zbilja reći da imamo kontrolu nad tim najosnovnijim resursima i da su nam oni osigurani? Je li ikakav oblik slobode moguć ako nam te esencijalne stvari nisu sigurne i naše slobode i prava se krše zato što je to bez čega ne možemo u rukama nekog drugog?

Hrana i voda osnove su za slobodu. Ne možemo reći da imamo niti najosnovniju slobodu ako netko drugi kontrolira hranu koja nam je toliko bitna. Tada smo u njihovoj milosti, potpuno ovisni i neslobodni. Ni jedan demokratski proces nije uistinu moguć, ako sudionici moraju strahovati o svojoj egzistenciji, ako je slobodan izbor uvijek u sjeni prijetnje nestašice hrane i sloboda govora pod terorom životnih prijetnji. Radimo da bismo zaradili. Za hranu. Prema tome uvijek smo ovisni o onima koji nas plaćaju i o onima koji nam osiguravaju dostupnost hrane u dućanima.

Danas se sve više nalazimo u takvoj situaciji. Ovisni smo o velikim proizvođačima, češće zapravo distributerima hrane, da nas opskrbljuju onime što trebamo jer uglavnom nemamo mogućnost to sami nabaviti.

HRANA I SIGURNOST Ako je hrana sloboda, onda je ona i sigurnost. Pitanje *food securityja* je nešto što se danas sve češće spominje. Postoje četiri karakteristike sigurnosti hrane: dostupnost (kvantiteta), pristupnost (moguće je doći do nje), korisnost (hrana mora imati dobru prehrambenu vrijednost) te vrijednost prijašnje tri karakteristike kroz određeni period vremena.

Ako po tim varijablama procijenimo sadašnji sustav prehrane: kupovina u dućanu koji uvozi lošu hranu s drugog kraja svijeta čija cijena raste obrnuto proporcionalna plaćama kupaca, možemo zaključiti da on nije održiv. To shvaćanje se od početka globalne ekonomske krize širi svijetom kako se ljudi polako bude, trljaju oči i čude se kako se to moglo dogoditi.

Zbog krize petrokemijske industrije sve očitiije je da se hrana više ne može proizvoditi na jednom kraju svijeta i konzumirati na drugom. Također, sadašnji poljoprivredni sustav masovne monokulture više ne može funkcionirati jer je ovisan o fosilnim gorivima da ga pokreće. Jasno je da je jedino rješenje lokalna proizvodnja, što bi u sadašnjim uvjetima značilo da bi stanovnici gradova gladovali.

Ipak, pozitivna iskustva diljem svijeta nam pokazuju da grad može biti samostalan ili barem skoro samostalan proizvođač hrane, no to znači da moramo redefinirati naše shvaćanje grada, urbane zajednice tj. društva kao takvog, prostora (zajedničkog, javnog i privatnog) te razvoja.

JE LI GRAD I VRT? Iako u smislu ekonomije, ekologije pa čak i jačanja zajednice u ovim autističnim vremenima urbana agrikultura i urbano vrtlarstvo danas imaju potpuno smisla, mnogi gradovi imaju zakone protiv njih, a i dalje održavaju politiku protivljenja tom pokretu. A to uistinu jest pokret. U mnogim gradovima, naročito u SAD-u i EU, urbana agrikultura već je poprimila široke razmjere.

Detroit i Pittsburgh, kojima je teška industrija skoro potpuno uništila okoliš i koji sada pate pod naglim padom iste industrije zbog krize, doživljavaju renesansu održivosti potpunim okretom u gradskim politikama. Grad Detroit, koji je zabilježio i dramatičan pad broja stanovnika, u suradnji je s lokalnim sveučilištem razvio plan kojim će pretvoriti grad u svjetski centar inovacija hranidbenih sustava. Ideja je da se ova inicijativa temeljito isplanira i da se veže uz sam strateški plan razvoja grada, što je presedan u kojem se razvoj jednog modernog grad podređuje organizaciji uzgoja hrane. I sve to uz suradnju s lokalnim inicijativama.

Pittsburgh je u kratkom vremenu prešao od grada teške industrije čelika u grad održivosti i zelenila i također se fokusira na lokalnu proizvodnju hrane. Nakon što je najoštrije osjetila učinke pada Istočnog bloka, globalne ekonomske krize i poraste cijena nafte, zbog kojih je Kuba efektivno ostala potpuno bez goriva, ona se potpuno krenula proizvodnji hrane *in situ*. Havana, danas grad od dva milijuna stanovnika, proizvodi 50% hrane koju troši populacija.

Urbani vrtovi mogući su npr. i u Zagrebu. Mnoge zagrebačke četvrti imaju predispozicije da se na njihovim zelenim površinama uzgaja hrana, da se ukrasni parkovi i šume prošire u jestive parkove i šume, a činjenica da ima mnogo zgrada srednje visine te balkona i terasa čini zgrade pogodnima za krovne i balkonske vrtove. Novi Zagreb je vrlo pogodan zbog toga što ima zelene površine u okviru svakog bloka zgrada, što je praktično da svaka mala četvrt ima u blizini vrt što ne samo da olakšava transport hrane do dome, već i igra ulogu fokusa koji konvergira stanovnike u jednu organsku zajednicu koja blisko koegzistira i međusobno si pomaže. U stvari, urbani vrtovi postojali su u tom djelu grada prije više od 20 godina. U prošlosti vrtovi u gradu bili su bitan element preživljavanja u gradu.

GRAD KAKAV JE NEKAD BIO Svaka osoba je sposobna uzgojiti najosnovnija sredstva koja joj trebaju. Dapače, do pred stotinjak godina podrazumijevalo se da će se čovjek sam pobrinuti za ono što mu treba. Tek krajem 19.st., pojačanom urbanizacijom, ljudi u gradu gube mogućnost nutricionice nezavisnosti. Kada 50% svjetske populacije živi u gradovima, to znači da pola svijeta nema mogućnost brinuti se sama za sebe i to u gradovima koji su centri moći, gdje je mogućnost političkog utjecaja najveća, broj birača najveći. To znači da 50% svjetske populacije nema mogućnost slobode i slobodnog izbora.

Urbana agrikultura je nešto što postoji otkad postoje prvi gradovi, iz jednostavnog razloga što transport velike količine hrane nije bio toliko lak u vrijeme prije parnih i električnih strojeva pa je proizvodnja morala biti lokalizirana kako bi prehranila stanovništvo novih metropola. Čak i sami gradovi su prije bili dizajnirani kako bi što bolje uklopili koncept urbanog uzgoja hrane, npr. Machu Pichu, koji je napravljen u stepenastom obliku kako bi se višak vode koji otječe na jednoj razini mogao ponovno koristiti na nižoj razini.

Do nedavno urbani vrtovi su bili rijetki u gradovima, smatralo se da ne dolikuje pravoj metropoli da sadrži ruralne elemente. No, u vrijeme najvećih valova gladi, npr. za vrijeme Velike depresije ili za svjetskih ratova, države su podržavale gradane u uzgoju hrane u gradovima, kako bi olakšali pritisak na masovnu proizvodnju koje se više mogla posvetiti potrebama vojske i zalihama. 1893. gradonačelnik Detroita Haze S. Pingree poticao je gradane da olakšaju velike nestašice i visoke cijene vrtovima u kojima sami proizvode hranu. Za vrijeme Prvog svjetskog rata, američki predsjednik Woodrow Wilson, također je poticao gradane da olakšaju pritisak na proizvodnju tako da se sami brinu za svoje potrebe. Tako je do 1919., po procjeni, postojalo 5 milijuna vrtova koji su zajedno proizvodili 250 milijuna kilograma hrane.

Danas, kada imamo skoro 7 milijardi stanovnika na Zemlji, od kojih pola živi u gradovima, i barem jedna milijarda koja gladuje, moramo se zapitati zašto je to tako, ako se vrlo lako može proizvoditi hrana, barem u određenim količinama, na mjestu gdje je ona potrebna za konzumaciju? Možda je problem u tome što čovjek koji nema kritičnih prijetnji svojoj egzistenciji, npr. glad, više nije motiviran služiti nekome ili nečemu, ne živi više u strahu od gladi i umiranja.

DRŽAVE I KORPORACIJE KOJE IH VOLE Današnji trendovi pokazuju da se pokušava monopolizirati hranu. S jedne strane to su države, koje se trude zaposjesti svu obradivu površinu, spriječiti malu, lokalnu proizvodnju, u korist velike monokulturalne „industrijske“ proizvodnje, koja je pod njezinom kontrolom. Dobar primjer takvog postupanja možemo naći u Novom Zelandu, gdje je država skoro pa zabranila mogućnost distribucije hrane i razmjene sjemenki od strane malih proizvođača, sve u ime „sigurnosti i nadzora“. Rezultat je to zakona koji je hranu uzgojenu na malim, privatnim obradivim površinama stavio u istu kategoriju kao što su prirodni lijekovi, minerali, piće i voda, prema tome i podliježe istim zakonima o higijeni, sigurnosti... Zbog toga uzgoj hrane postaje privilegija koju dodjeljuje država, a ne pravo, što to jest i što pokriva Deklaracija o ljudskim pravima, pod člankom 25., koji podrazumijeva i to da

se tu ne radi o milostinji, već o tome da se dozvoli svakoj osobi da se prehrani s dostojanstvom.

U primjeru američke države Oregon možemo vidjeti još jednu stranu represije. Naime, država je odlučila zabraniti sakupljanje kišnice, koje je poljoprivrednicima najveći izvor vode, pogotovo na selu gdje uglavnom nema vodovoda. Država to opravdava time što je sva voda koja padne državno vlasništvo. Unatoč tome što bi ta kiša ionako pala na tlo i ne bi bila skupljena, zakon se provodi. Jedan poljoprivrednik je zbog kršenja tog zakona odslužio kaznu od 30 dana zatvora i 1500\$ jer je sakupljao kišnicu.

No, kada država radi u korist velikim korporacijama ovo lišavanje slobode poprima najgore oblike. Od 1997. Monsanto, možda najveći proizvođač GMO hrane na svijetu počeo je monopolizirati proizvodnju hrane. S jedne strane tužili su mnoge seljake čiji usjevi su se slučajno kontaminirali materijalom iz njihovih patentiranih GMO proizvoda, prodavali se i time kršili vlasnička prava Monsanto. Nažalost trend je pokazao da su im sudovi uglavnom skloni i Monsanto je većinom dobio sve sporove.

Na sreću, poljoprivrednici su se počeli buniti. Kada je sud u Manhattanu presudio da poljoprivrednici duguju odštetu Monsanto i brutalno se ismijao njihovim pravima, proizvođači organske i ne-GMO hrane udružili su se u *Organic Seed Growers and Trade Association* (OSGTA) koja se bori protiv pokušaja da se ukinu slobode uzgoja, ali i Monsantoovih pokušaja da patentira određene sorte sjemenki kao „industrijski patent“, zbog čega bi postalo nezakonito uzgajati i razmjenjivati takve sjemenke. Monsanto je u zadnjih 15 godina uništio tisuće i tisuće poljoprivrednika i, ironično, svojom proizvodnjom hrane stvorio još više gladi što je suprotno svim poveljama o ljudskim pravima koje su te države potpisale, koje demoniziraju svaku državu koja svjesno onemogućuje ljudima pristup hrani.

Kada je Martin Heidegger rekao „Poljoprivreda je sada motorizirana industrija, u svojoj biti ista stvar kao proizvodnja trupala u plinskim komorama i kampovima smrti, ista stvar kao blokade i izgladnjivanje država, ista stvar kao proizvodnja hidrogenskih bombi“, nije ni znao koliko će danas njegove riječi biti istinite.

EMANCIPACIJA U Hrvatskoj je 2008., prema istraživanju Svjetske banke, 5% ljudi gladovalo. Možemo biti sigurni da je danas, kada se kriza koja se te godine tek nazirala razbuktala, ta brojka još i veća, što je velik postotak za razvijenu zemlju s 4,2 milijuna stanovnika. To znači da najmanje 200 tisuća stanovnika Hrvatske gladuje. Unatoč tome, i dalje se guraju projekti visoke urbanizacija tj. betonizacije po gradovima, umjesto da se uspostavi razumna politika vrtova za gradane koja ne bi samo koristila siromašnima, već i umirovljenicima i u biti svim građanima koji si žele osigurati zdravu hranu i vlastitu kontrolu nad njenim porijeklom.

Ako želimo postići veću razinu prava, slobode, izbora, moramo se odvojiti od onih elemenata koji nam stvaraju ovisnost. Sprečavanje tiranije hranom može se jedino tako da proizvodnju hrane stavimo u svoje ruke, pod svoju odgovornost. U svakom gradu je to moguće. Svaki gradi ima dovoljno javnog prostora koji se može koristiti kao zajednički prostor ili parcelirano davati u koncesije te vrtove. Ima i previše primjera iz drugih gradova na svijetu koji su to uspjeli. Od ove godine takvih primjera ima i u Hrvatskoj u Ivanić-gradu, Varaždinu te Virovitici.

Moramo se jednostavno odmaknuti od načina razmišljanja koji je prevladavao u ovom sustavu. Kapitalistički „razvoj“ nije održiv te zato trebamo mijenjati ponašanje i način života. Neće se stvoriti nova tehnologija koja će nam omogućiti da živimo kao prije, ali održivije. I to je zahtjev koji treba uputiti vlastima koje imaju mogućnost odluke. Moramo tražiti svoje pravo na hranu, pravo da iskoristimo prostor koji je naš zajednički za vlastiti boljitak. Sadnja vrta osigurava nam određenu slobodu kakvu u ovom sustavu, ovisni o proizvođačima i distributerima, jednostavno nemamo. Sadnjom vrta mi se suprotstavljamo ekonomskom sustavu koji nas želi zadržati vječnim konzumentima, na korist nekog drugog.

Nemojte se zavaravati: posaditi vrt usred grad jest čin bunta, čin borbe. To je politička izjava. I to je najbolji oblik revolucije – nenasilan i, iako traje duže, kada pusti „korištenje“ stvara dugoročnu promjenu. Zato posadite vrt, to je prvi korak k održivom životu, a time i budućnosti. **E**

Temat priredili Tihana Rubić
i Saša Šimpraga

ČIPKASTE ŠTUKATURE

ZDENKA WEBER GLAZBU U ČIJEM SE ZAGRLJALJU NAŠLA SUSTAVNO KONTEKSTUALIZIRA – BILO DA PIŠE O UGOĐAJU KONCERTNIH PROSTORA I MJESTU SKLADATELJA I/ILI IZVOĐAČA U NJEGOVOJ I/ILI NAŠEM VREMENU, BILO DA SE USREDOTOČUJE NA FENOMEN VREMENTOSTI GLAZBE, KAO JEDNU OD SVOJIH TRAJNIH PREOKUPACIJA

TRPIMIR MATASOVIĆ

Zdenka Weber, *U zagrljaju glazbe 1972.-2012.*; TIVA Tiskara, Varaždin 2012.

Već i sâm pogled na naslovnici i naslov *U zagrljaju glazbe 1972.-2012.*, popraćen fotografijom violine u krupnom planu daje naslutiti da više od četiri stotine ukoričenih stranica donose nešto duboko intimno. Utoliko će čitatelj koji očekuje romantičnu lektiru manovskih proporcija vjerojatno biti neugodno iznenađen kad knjigu uzme u ruke te u njenoj unutrašnjosti pročita i podnaslov: *Glazbene kritike, osvrti, prikazi, recenzije, razgovori, portreti, eseji, znanstveni i stručni radovi, iz diplomatske djelatnosti.* Umjesto epskog ljubica, asocijacije prelaze na enciklopedijske tomove šarma tek neznatno većeg od telefonskog imenika.

(RAZ?)OTKRIVANJE Ipak, odluči li se čitatelj-namjernik nastaviti knjigu listati, a po mogućnosti i čitati, ustanovit će da asocijacije koje je isprva potaknula tekstualna i vizualna oprema naslovnice možda i nisu

posve u neskladu s onim što knjiga nudi. Muzikologinja Zdenka Weber, čije su kritike, osvrti, prikazi itd. okupljeni u ovom pozamašnom libru, doduše, redovito svoje tekstove potpisuje i svojom ponosno istaknutom znanstveničkom, doktorskom titulom. No, s druge strane, ona se ne libi (raz?) otkriti i svoje osobnije lice – kako nizom popratnih fotografija, mahom iz privatnog albuma, tako i tekstovima koji, u proturječju s uvriježenim žanrovskim normama, nerijetko ne pristaju na načelo profesionalne/profesijske distance.

To ne znači da bismo tekstove Zdenke Weber trebali prihvatiti ili odbaciti ovisno o vlastitom stavu prema takozvanoj *impresionističkoj kritici*. (Ta u muzikološkim krugovima mahom pejorativna kvalifikacija, uostalom, zacijelo ne bi uvrijedila autoricu, studije *Impresionizam u hrvatskoj glazbi*.) Prije bismo mogli reći da je taj *impresionizam* svojevrstna nadopuna kritičkom tekstu – nadopuna koja, međutim, nerijetko i metastazira do razmjera u kojima gotovo da guši meritum. Ali upravo je u tome i šarm teksta ove iznimno (hiper)produktivne autorice – čitatelj tako, primjerice, ne može Zdenki Weber zamjeriti što u tekstu o Drugim

Varaždinskim baroknim večerima manje pozornosti pridaje glazbenim događajima, a više iskazima svog udivljenja baroknim interijerima, ukrašenima – citiramo – “maštovitim čipkastim štukaturama”.

ŽUDNJA Promatrano iz druge i drukčije perspektive, mogli bismo reći i da Zdenka Weber glazbu u čijem se zagrljaju našla (i kojem se prepustila) svojim tekstovima sustavno kontekstualizira – bilo da piše o ugodaju koncertnih prostora i mjestu skladatelja i/ili izvođača u njegovom i/ili našem vremenu, bilo da se usredotočuje na fenomen *vremenitosti glazbe*, kao jednu od svojih trajnih preokupacija. (Naklonost pojedinoj, poglavito novijoj skladbi pritom je često obrnuto razmjerna s njenim trajanjem – ciklus *Kate's Kiss* Mladena Tarbuka tako promatra primarno kroz prizmu, kako sama piše, “prekomjernog cjelivanja”.)

Ovaj reprezentativan presjek goleme pisačke produkcije Zdenke Weber (koji je puno više od *antologije*, ali još uvijek daleko manje od *summe*) ukazuje se u konačnici – posve neočekivano u odabranim žanrovima – kao štivo koje je odmjereno strastveno (oksimoron je namjeran!), preplavljeno tek donekle suspregnutom ljubavlju prema objektu profesionalne, ali i privatne žudnje, ali i svemu što ga obuhvaća, *obrgljuje* i, riječima same autorice, “obogaćuje nas mističnim značenjem svoje poruke”. **E**

POSTOJANA LAVINA ZVUKA

NOVA PLOČA KANADSKOG POST-ROCK KOLEKTIVA DOSTOJNO NASTAVLJA PRILIČNO IMPRESIVNI OPUS

KARLO RAFANELI

Godspeed You! Black Emperor, *Allelujah! Don't Bend! Ascend!* (Constellation, 2012.)

Krajem devedesetih kanadski kolektiv Godspeed You! Black Emperor unio je neočekivani element u teritorij tada još uvijek rastuće post-rock scene. Premda većinski instrumentalne, njihove kompozicije bile su nabijene predapokaliptičkim patosom i pomalo sarkastično intoniranim političkim angažmanom. *The car is on fire, and there's no driver at the wheel/ And the sewers are all muddied with a thousand lonely suicides/ And a dark wind blows / The government is corrupt/ And we're on so many drugs/ With the radio on and the curtains drawn / We're trapped in the belly of this horrible machine/ And the machine is bleeding to death / The sun has fallen down/ And the billboards are all leering/ And the flags are all dead at the top of their poles.* Poruka je to koja otvara *Dead Flag Blues*, uvodnu skladbu njihovog prvijenca *F# A# ∞* i služi kao svojevrstno pismo namjere.

LJUDSKI ELEMENT Obilježje tih ranih ostvarenja nije samo ekstatična, kvazi-orkestralna glazba, puna glasno-tiho dinamike i izmjena instrumentalnih sekcija, nego i vješta upotreba pronađenih zvukova i dijaloga – njima su GY!BE razbijali svoju glazbu,

stvarajući ne samo filmski ugođaj, nego i iskidane odbleske stvarnosti prepune asocijacija i uspomena nepoznatih ljudi. Taj ljudski element dodatno je pojačavao mističnost samog kolektiva pretvorivši ih u arhivare razlomljenih i sporadičnih misli. U *BBF3* s EP-ija *Slow Riot for New Zerø Kanada* pojavljuje se tako Blaise Bailey Finnegan III, ulični propovjednik čija nekontrolirana bujica riječi završava recitacijom navodno autorskog teksta koji je u biti preuzet iz pjesme *Virus* Iron Maidena. Na *Allelujah! Don't Bend! Ascend!*, slično kao i na prethodnom *Yanqui U.X.O.* nema takvih bizarnih trenutaka, vjerojatno iz razloga izbjegavanja pretjeranog ponavljanja. Ono što ostaje nakon deset godina diskografske pauze, bezbroj *side*-projekata i ponovnog okupljanja je besprijekoran osjećaj za aranžmane, dinamiku i općenito stvaranje i otpuštanje tenzija. Politička dimenzija je, kao i na prethodniku, svedena na naslove i glazbene slike. Uvodna skladba referira se na hašskog optuženika Ratka Mladića, što postaje očito kroz upotrebu jednog istočnoeuropskog glazbenog motiva te uvodnog samplea uhićenja. Glazbeno, Mladić predstavlja bend u potpuno revitaliziranoj formi. Započevši putovanje s droneom i violinskom melodijom, vrlo polako otvara se put perkusivnim elementima koji bez žurbe vode do neizbježnog krešenda. Tema se potom razvija u neku vrstu istočno (kolo?) obojene teškometalne grmljavine, nošene efektom ponavljajućom frazom zaognutom zidom buke. U trenutku kad uđu free

form gitare, ritam se već dobro zakotrljao da bi se potom strmoglavio u zbirku gotovo doom rifova. Još jedna dinamička toboganska vožnja primiče stvar finalu.

ŠAMAR IMITATORIMA U ovom djelu GY!BE kao da odvajaju šamar svim imitatorima nastalim u njihovom odsustvu. Majstorstvo kojim ovo izvode je na zavidnoj razini, ideje se istodobno čine izrazito promišljenima i posve spontanima. Završna feedback sekcija priziva slike spaljene zemlje i potpunog ratnog kaosa, da bi potom završila u tribalnom perkusivnom ludilu, koje bi trebalo predstavljati neku vrstu trijumfa, vukući pritom pomalo i na obrede s afričkih sprovoda. Završivši u takvom neočekivanom finalu, skladba otvara put antiklimaksu u vidu šestominutnog dronea *Their Helicopters Sing*, u kojem je prostor potpuno ispunjen zvukovima, ali slušatelja ipak ostavlja u osjećaju iščekivanja i neispunjenog oslobođenja. Taj svjestan izostanak katarze uvod je u drugu dvadesetominutnu kompoziciju, nešto tipičniju za ovaj kolektiv, barem u smislu da se vide jasniji tragovi ranijeg rada. Nadograđivši se na drone prethodne skladbe, *We Drift Like Worried Fire* opet vrlo polako uvodi melodijsku temu, ovog puta s jasno izraženim tragovima optimizma. Melodija se prelijepo razvija, unoseći svjetlost nakon mračnog početka albuma, eksplozivirajući u poslovično epskom dijelu, koji traje i traje da bi se potom samo razlio u još jedan amorfnu violinski

drone. Drugi dio opet donosi zaostavanje atmosfere s metalnim perkusijama i prijetećim filmskim rifom, potvrđujući još jednom lakoću s kojom ovaj bend mijenja raspoloženja i nijanse tokom jedne skladbe. Nastavak spaja oba dijela teme u jednu cjelinu, završivši u nečemu što podsjeća na vrlo ambicioznu verziju neke pop-punk teme, slijedi potom jedna pseudo-klasična minijatura i žustri, ravni ritam koji odjavljuje kompoziciju. Potom još jedan drone; *Strung Like Lights at The Printemps Erable*, i to je to. *Allelujah! Don't Bend! Ascend!* dostojno nastavlja poprilično impresivan opus. Premda GY!BE na momente ponavljaju prijašnje motive, nadoknađuju to energijom i organskom svirkom. Iako se možda činilo da je vrijeme ovog benda prošlo i da su trikovi kojima su naučili tolike druge istrošeni, ovaj album je pokazao koliko je njihova izvorna forma zapravo snažna, stoga ostaje samo nadati se da do sljedećeg ostvarenja neće proći deset godina. **E**

VIRTUALNA ZONA SNA I EKSPERIMENTA

UZ DVIJE TEATROLOŠKE KNJIGE NAKLADNIČKE KUĆE DISPUT OBJAVLJENE U 2012. GODINI: U SAN NIJE VJEROVATI LADE ČALE FELDMAN TE IZBOREN PORAZ MARINA BLAŽEVIĆA

NATAŠA GOVEDIĆ

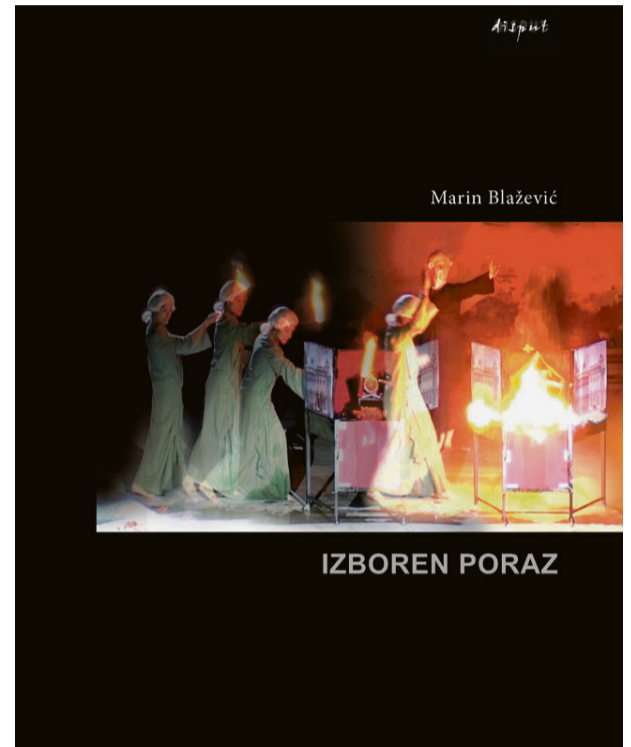
Tek izbilo živo već je – bilo. Tek što smo se našli u njemu, već smo ostali izvan, drugdje, zapisuje Marin Blažević u svojoj studiji na temu “novog kazališta” u razdoblju od Gavelle do današnjih dana. Avangardistički postupci često se uspoređuju s buđenjem percepcije ili probijanjem (pucanjem ili perforiranjem) opne poznatog, ali možda bi bilo točnije govoriti o zapadnju u stanje intenzivnog snoviđenja, čija je kvaliteta novog prisutna samo u momentima kad izbija kazališne inovacije još nije “dokinuto” interpretacijama, klasifikacijama i mehanički skriptiranim ponavljanjima. Vrlo slično kuljanje zagonetnog i dubinski neiscrpnog sadržaja, snivanja kao “druge pozornice” naše svijesti ili snivanja kao inovativne reorganizacije svijesti, proučava i Lada Čale Feldman u djelu *U san nije vjerovati*. Čale Feldman nastoji odgovoriti na pitanje koliko je produktivna povratna sprega koja se stalno uspostavlja između analitičke i kazališne scene, odnosno koliko je teatar uvijek već analitička scena ili paradigmatički prostor psihoanalize. Autorica studije *U san nije vjerovati* ne pristupa psihoanalizi kao znanstvenoj metodologiji, dakle ne tretira je kao “sustav dijagnostičkih sila” koje imaju svoju predvidljivu strukturalnu logiku u kojoj se skriveno može objaviti samo kao točno određena simptomatologija ove ili one uskrate, žudnje ili traume, nego je tretira kao bitno otvoreniji književnoteorijski sustav, podržan brojnim užetateološkim, antropološkim, filozofskim, feminističkim i filološkim alatima. Marin Blažević poseže prvenstveno za izvedbenostudijskim i teatrološkim referencama, kao i za primjerima iz novije kazališne povijesti, ali i njegova se zaokupljenost stalno vraća na problem definiranja “analitičke scene” kao partnerske ili kohabitacijske samoj izvedbi. Obje knjige predstavljaju važan doprinos problemu “nedohvatnosti” eksperimentalnog sadržaja, s time da Blaževićeva analitika inzistira na tome da ne samo izvedba, nego i njezina teorija otvaraju, nadopisuju ili pak idealno razigravaju prostor nove artikulacije (posebno su mi dragi Blaževićevi neologizmi, kao *krajčetak* koji istovremeno označava i kraj i početak određene paradigme), dok Lada Čale Feldman daleko opreznije i emocionalno tamnije upozorava na činjenicu da Freudov “pupak sna” uvijek ostaje izvan mogućnosti analitičarove kontrole i mogućnosti imenovanja, u zoni koja doduše stalno iznova traži svoje suplemente (kritička tumačenja), ali nikada ne stiže do točne rekonstrukcije sanjanog, neporecivo ekscesnog, pa samim time i izvedbeno pregnantnog sadržaja. Kao što pokazuju živi sni književnosti, zrcaljenje između tumača i sanjača stvara višak fantazmatičkog sadržaja koji nastavlja proganiti i one koji “samo gledaju” i one koji “samo sanjaju”.

REFLEKSIVNOST KAO METODA Knjige Lade Čale Feldman i Marina Blaževića komplementarne su i stoga što se Blažević dotiče velike brzine paralelnog starenja i kritičkih i prikazivačkih eksperimentalnih metodologija, ipak temeljno vjerujući u prevratnički moment “novoga”, dok Lada Čale Feldman gotovo arheološki osjetljivom, stopt promišljenom i nježno-odmjerenom gestom poseže za fosilnim ostacima Držićeva, Shakespeareova, Ibsenova, Krležina, Pirandellova ili Vojnovićeva teksta, inzistirajući na tome da je starina (kako književna, tako i književnoteorijska) prepuna nestalog kapitala i potencijalnih otkrića, dakle na djelu je autoričino povjerenje u *potisnuti*, povijesno potonuli ili “sahranjeni” aspekt književne baštine. I strast za novim (Blažević) i strast za starim (Čale Feldman) veoma su polemički jasno pozicionirane. Oboje autora svjesni su zaostrenosti i provokativnosti vlastitih argumenata. Čale Feldman posve otvoreno proziva netočnosti i nedosljednosti S. P. Novaka po pitanju interpretacije djela Marina Držića (posebno upozoravajući na potrebu pomnog čitanja samog književnog teksta Marina Držića, a ne samo njegove biografske mitologije); ne uzima zdravo za gotovo Suvinove uvide o Ibsenovu *Rosmersholm*;

INOVACIJA IZBIJA I ZATIČE NAS NESPREMNE POPUT UPADA U PROSTOR JAVNOG SNA ZA KOJI JOŠ NEMAMO ČVRSTIH KOORDINATA, ZATIM SE URUŠAVAJUĆI POD TERETOM RACIONALIZACIJA SVOJIH SCENSKIH I OKOLOSCENSKIH TUMAČA

sumnja u bilo kakav emancipatorski potencijal “fatalnih žena” hrvatskog modernizma; vraća se na materijalnost tijela Krležinih heroina; inzistira na tome da “kriza kazališta, kriza civilizacije, kriza subjekta i enigma ženskog tijela tvore neraspeltive niti moderniteta” te da se ženski subjekt pojavljuje na modernističkoj pozornici kao “složena, mnogoslojna figura” koja “drhturi pod maskom ogleadne histeričarke”, ali ujedno postaje amblemom subjekta uopće. Znanstveni rukopis Lade Čale Feldman već dugo je tematski usredotočen na dramske predloške dvaju moderniteta: onog novovjekovnog i onog koji svoj vrhunac doživljava početkom XX. stoljeća, dakle u isto doba kad i psihoanaliza. U nizu studija objavljenih u posljednjih petnaestak godina, baš kao i u najnovijem djelu *U san nije vjerovati*, autoricu zanimaju modeli refleksivnosti vezani za snovišta unutar snovišta, prizorišta unutar prizorišta, analitika unutar analitika, sestrinskih diskurza unutar šire mape rodonačelnog polja književnosti. Riječima feminističke teoretičarke Katherine Hayles: “Refleksivnost je kretanje kojim sistem nastoji tumačiti samog sebe, ali kroz promijenjenu perspektivu, kako bi i tumačenje postalo dijelom sustava koji ga generira.” Stoga je ova zona opsesivne refleksivnosti neka vrsta duboke subverzije sistemskih granica, budući da “zbuñuje, raspliće i na nove načine zapliće postojeće granice tumačenja pojedinog sustava”, ne težeći jednostavno *vječnome regresu*, nego i neobičnom probuju dotadašnjih klasifikacija. Ponovno citiram Katherine Hayles: “Sanjač stvara svog proučavatelja, ali sanjač je zauzvrat protumačen i u tuđe snove, koji pak klize prema nekom novom proučavatelju i tako u beskonačnost”. Refleksivnost je proces u kojem se često gubi i razdor i nadzor između prepuštanja događaju i opserviranja događaja, dok sama pozicionalnost postaje neka vrsta personalnosti. Mislim da upravo činjenica da se Lada Čale Feldman nastavlja vraćati svojim literarnim vrelima, dakle Držiću, Shakespeareu, Krleži, Vojnoviću, Pirandellu ili Virginiji Woolf, gradi osobiti oblik analitičke “serijalnosti”, kojom je kultura kojoj se obraća Čale Feldman i zahvaćena i prevrednovana. Kao što ističe u tekstu posvećenom čitanju Pirandellove drame *Život koji sam ti dala*, inače posvećenom Frani Čali uz komentar “za život koji mi je dao”, književni subjekt po ovoj je autorici trajno zarobljen u lakanovskom Imaginarnom, ali baš zato se ugovor međusobnog zrcaljenja između dvaju snivača nikada ne može raskinuti: fikcija čuva svoju djecu daleko uspješnije od biologije.

HEKUBA Za mene je najpotresniji tekst čitave knjige Lade Čale Feldman naslovljen “U san nije vjerovati ili što je nama *Hekuba*?”, u kojem autorica uspoređuje rad žalovanja Euripidova i Držićeva komada, kao i ogromnu usamljenost lika Hekube u obje dramske strukture. Citiram Ladu Čale Feldman: “*Hekubin* uznemirujući podtekst tiče se, dakle, čini mi se, manje njezinih moralističkih eksplikacija

ili političkih implikacija, ili pak leksičkih podudarnosti s rječnikom urotničkih pisama u kojima bi se razaznavale jasne atribucije i indentifikacije međusobno navodno ‘nepomirljivih’ ljudi *nahvao* i ljudi *nazbilj*, a više metamorfičkog, oniričkog, dediferencijacijskog potencijala samoga kazališnog prikaza, koji onemogućuje da razaznamo tko je *nahvao* a tko *nazbilj*, pa manje prijeti probijem kakva alternativnog političkog poretka ili urote, a više svojom prijetvornom međuzamjenjivošću ontoloških razina i jezičnih iskaza, napose ‘poganskim’ prkosom ideji jedinstva, identiteta i integriteta jastva koji se u opusu dubrovačkog pisca redovito javlja uokviren aluzivnošću na neizbježnost kazališne mimeze. Držiću je u toj njegovoj trajnoj ideji, što je pothranjivala njegove stalne komediografske postupke udvajanja i cijepanja osobnosti, čarobnjačkih pretvorbi, jednadžbi ljudi, maski, lutaka i životinja, kada je htio posegnuti za tragedijom, jednako bila na pomoć Euripidova ženska, ‘dionizijska osveta tijela’ zbog povrijeđenih zakona gostoprinstva i roditeljske brige (...).” Zbilja, zaključuje Čale Feldman, sve ono čime nas je Hekuba strašila u antičkom ili renesansom kontekstu ostaje nepromijenjeno do danas: riječ je o komadu koji vapajno upozorava na kolaps empatije, oprosta i mira, ali i dramskoj konstelaciji čiji se plač toliko prisno obraća aktivnoj memoriji boli teorije i publike, da na mjestu praznog dramskog kora i odsutnog polisa uspostavlja momente izvedbenog zajedništva s radikalno obespravljenim ženskim likom. U tom je smislu čitav tekst knjige *U san nije vjerovati* napisan kao apologija Hekube, ne samo kao tragedije pravednosti, nego kao lucidne mogućnosti da diskurz ipak do neke mjere kontrolira užas posvemašnjeg poniženja ili političke iznevjereneosti.

TIJELO POBUNE Sličnu ulogu kakvu kod Lade Čale Feldman igra Držićeva Hekuba u knjizi Marina Blaževića igra živuća glumica, Zoja Odak u roli Agave iz Euripidovih *Bakhi*, prikazana na naslovnici publikacije, ali “zadržana” i u samom tekstu knjige. U emocionalno jako akcentiranom tekstu epiloga, Marin Blažević opisuje momente u kojima Zoja Odak prestaje slušati i redateljske i dramaturške upute, prisvajajući ulogu Agave na samosvojan, koliko i performerski surov način, na trenutak predugo ostajući u obruču vatre kojom je upravo zapalila scensku maketu Hrvatskog narodnog kazališta. Blažević: “Tada sam napokon shvatio da Zoja nikada neće točno izvesti jednostavan redateljski zadatak: određen broj koraka i glasova u stanom ritmu od točke A do točke B. Zoja

**OBJE KNJIGE VRAĆAJU NAS
PROBLEMU DEFINIRANJA
“ANALITIČKE SCENE”
KAO PARTNERSKE ILI
KOHABITACIJSKE SAMOJ
IZVEDBI. OBJE TAKOĐER
PREDSTAVLJAJU VAŽAN
DOPRINOS PROBLEMU
“NEDOHVATNOSTI”
EKSPERIMENTALNOG
SADRŽAJA**

Odak je glumica-performerica, umjetnica postavljanja/izražavanja stava, a ne izvršavanja naloga i ugađanja moći. U njezinu je izvedbu inkorporiran psiho-fizički otpor prema direktivi, normativnoj proceduri, postupcima koji uzmiču pred njezinim uvjerenjem u nužnost i odgovornost vlastite prisutnosti i aktivnosti na pozornici.” Navodim i Blaževićev opis Vilima Matule, naslovljen “Vladati tehnikom – prevladati ikonoklazam: Vili Matula”. Blažević: “Matula će otpuštati (ne i pustiti!) uzde razglobljene ekstatične glume, deformirati lice u razjapljenu masku, razapeti udove preko razmetljive stilizacije, razvedene mime, preko razvalina arhetipske geste i rastrojena vrtoglavog plesa, pa u istom zamahu cijepati tijelo tako da se ujedno čitavim organskim i izražajnim kompleksima prenapreže prema (metafizičkoj) strukturi artaudovskog *hijeroglifa*, a opet i prelama i neprekidno nad sobom nadvija u gestusu pokazivanja: *demonstrira – izgaranje tijela – pogubljenika*.” Taj spoj Brechta i Artauda u izvedbama Zoje Odak ili Vilima Matule Blažević na drugom mjestu naziva jednom vrstom *samorazaranja* koje potvrđuje vitalnost u zadanom ideološkom okolišu; riječ je o “diverzijama” čitavog javnog polja teatralizacije, što bismo ujedno mogli proglasiti i temeljnim interesom knjige u cjelini.

Marin Blažević ulazi u žestoku raspravu s čitavim nizom instanci koje odlučuju što neku izvedbu čini novokazališnom. I baš kao što je gotovo nemoguće odlučiti jesu li signali novog, kako ih navodi Blažević (citiram: “negacija, otpor, kritika, odmak, očuđivanje, osporavanje, prekid, disenzus, opozicija, raskol, mimikrija, liminalnost, aktivizam, agresija, prekid, proglaš, suspenzija, subverzija, izolacija, frakcija, kriza, transgresija”) zaista toliko različiti od postupaka koje rabe Držić ili Euripid, genealogija rasprava o novom kazalištu uspostavljena je u europskom kontekstu na liniji Mejerholjd, Artaud, Brecht, Grotowski, Brook, Schechner, Barba, Kantor, Castellucci

– a zatim i domaćim itinererom: Gavella, Internacionalni festival studentskog kazališta, Dani mladog teatra, Kugla glumište, Coccolemocco, Damir Bartol Indoš, Vilim Matula. Jasno je da se navedeni popis dvadesetostoljetnih umjetnika može na različite načine nadopuniti, ali metodološki je isto tako razvidno da se Blažević bavi posve određenom dramatologijom novog, zbog čega navodim i njegovu definiciju dramaturgije: “Dramaturgija je prepoznata kao kazališnom procesu inheretna aktivnost koja provodi teorijsko i kritičko mišljenje iznutra i oko prakse, potvrđuje i promišlja korelativnost i komplementarnost ekspresije i refleksije afekata i koncepata, koja je dakle jednakopravno i jednakomjerno svojstvena utjelovljenom iskustvu i odmaknutom razmatranju, uostalom glumi/izvedbi i gledanju/su-djelovanju kao dvjema nasuprotnim stranama jedinstvenog izvedbeno-predstavljačkog događaja. Dramaturgija dakle, kao izazov perspektive pa potencijalno i inovacije kazališta odnosno izvedbenih umjetnosti (...)”. Da bismo uopće mogli raspravljati što je inovativno, u smislu dramaturškog zahvata ili izvedbene bravure, Blažević provodi čitatelje različitim formativnim tekstovima suvremenih izvedbenih studija (danas već obaveznom literaturom većine inozemnih teatroloških institucija), u kojima se, slično misperformansu ili neposlušnosti Zoje Odak ili Vilima Matule, uvijek iznova vraćamo na moment umjetničke novosti kao “anti-paradigme ili samopotkopavanja” (kako veli autor), koje bismo sigurno mogli povezati s kompletnom povijesti umjetnosti kao stalnim poprištem prevrednovateljskih akcija. Utoliko je svaka povijest promjene ujedno i povijest poraza, budući se sve novosti, kako točno primjećuje Blažević, ipak “utječu starosti u interesu svoje trajnosti”. Poraz o kojem govori Blaževićeva knjiga, inače preuzet iz Brechtove formulacije, stoga se prvenstveno osvrće na nemogućnost ili bar na težinu dugotrajnijeg održavanja i provođenja revolucionarne geste. Vratimo li se još jednom argumentaciji Ladi Čale Feldman, možda bi bilo najtočnije reći da inovacija izbija i zatiče nas nespemne poput upada u prostor javnog sna za koji još nemamo čvrstih koordinata, zatim se urušavajući pod teretom racionalizacija svojih scenskih i okoloscenskih tumača.

POETIKA PORAZA U svojoj knjizi *Performance Theatre and the Poetics of Failure*, objavljenj 2011. godine te naslovom i temom nadasve srodne djelu Marina Blaževića (premda je autor izravno ne citira), autorica Sara Jane Bailes bilježi: “Diskurz poraza zabilježen je u zapadnoj umjetnosti i literaturi na način koji se suprotstavlja i samoj ideji progresa i pobjedonosnom tonu koji dominira u povijesnim naracijama. Diskurz poraza podriiva stabilnost središnje kapitalističke ideologije prema kojemu svi moramo težiti tome da nešto postignemo, da uspijemo, da pobijedimo i da akumuliramo materijalno bogatstvo kao dokaz i posljedicu ovih stremjenja. Poraz izaziva kulturnu dominantu instrumentalne racionalnosti, kao i razne fikcije kontinuiteta koje ograničavanju naše mogućnosti imaginiranja i proizvodnje svijeta.” U tako definiranoj slici svijeta, *odsutne* ili poražene vrijednosti nikada posve ne nestaju, nego se čak i u momentima svojeg povlačenja s korporativnog ili konkurentski shvaćenog tržišta interpretacije, objavljuju na nepredvidljive, kao i izvedbeno nepokorive načine. Poraz, greška, promašaj: nije li to gotovo “destilirana” esencija stvaralaštva?

Dotaknimo se i pitanja što (mi) nedostaje u knjigama *U san nije vjerovati* te *Izboreni poraz*? Nikako ne povjerenje u proces obzirne i temeljite kritičke refleksije. Ali i knjiga Lade Čale Feldman i knjiga Marina Blaževića doimaju me se kao studije koje lakše uvažavaju glasove svojih inozemnih, negoli glasove svojih tuzemnih kolega. Čale Feldman recimo ni u jednom trenutku ne ulazi u dijalog sa srodnom knjigom *Nesvjesno u filozofiji* autorice Ljiljane Filipović iz 1997. godine, kao što ni Marin Blažević uglavnom ne poseže za korpusima teatrologa svoje generacije, čak ni ako se bave gotovo istovjetnom tematikom (spomenimo samo da se čitav istraživački rad Suzane Marjanić također bavi avangardističkim gestama kao odrednicom umjetnosti performansa u nas i u svijetu, nudeći obilje svjedočanstava samih umjetnika u formi intervjua; zatim i da studija Ivane Sajko *Prema ludilu i revoluciji* također njeguje slične, u *Izborenim porazima* nereflektirane interese). Polemike i uvažavanja u knjigama Lade Čale Feldman i Marina Blaževića uglavnom su upućeni generaciji koja je dvostruko starija od autora, što stvara dojam svojevrstne zatvorenosti prema upravo onoj su-teorijskoj sadašnjici za koju je Adorno tvrdio da predstavlja obavezu dijalektičkog proučavanja. Na ovaj se način akademsko pismo sigurno internacionalizira, ali možda i propušta neke specifične

uvide sredine na čijem je dijaloškom susretištu formulirano. Poslušamo li američkog avangardistu Richarda Foremana, svako uprizorenje (dakako i ono analitičko), uvijek je nužno “serija rekonkretizacija”, u kojima postoji mogućnost da na specifičan način izvidimo i kritički unaprijedimo suradničku zajednicu kojoj se obraćamo.

Valja svakako završno naglasiti da smo kroz najnovije rukopise Lade Čale Feldman i Marina Blaževića, uza sve razlike i gotovo tandemske, možda i bratske povezanosti njihovih optika, dobili dvije izvanredno ozbiljne studije kako fenomena reformatorske izvedbe (Blažević), tako i različitih fenomena oniričke virtualnosti (Čale Feldman). Iz koje god da analitičke tradicije pristupamo ovim tekstovima, izaći ćemo obogaćeni i transformirani. Čale Feldman čak je i moj otpor prema psihoanalizi kao nevjerojatno izdržljivoj, koliko i reduktivnoj mitologiji motivacija uspjela preobratiti u interes za vrlo specifičnu ideologiju spekularnosti različitih fantazmatskih prizorišta, dosljedno tumačeći i san i dramsku partituru i dramsku izvedbu kao zone uzajamnog darivanja, međutnosti, suovisnosti i slojevite suplementarnosti. Blaževićovo zagovaranje umjetničkog samoprekoračenja postojećih reprezentacijskih granica također me bez ostatka uvuklo u svoju gorljivost, uočavajući, ističući i zagovarajući upravo pukotine različitih „velikih zdanja“ kazališne povijesti i teatrološke epistemologije; raspukline unutar kojih se „stara umijeća“ hotimično reprogramiraju i samim time stvaraju kontekste za nove artikulacije. Završno, citirala bih Gavellu kao još uvijek nedvojbenu autoritet svake domaće nove studije na temu proučavanja kazališta, ujedno i kao glas koji po mom mišljenju još jednom sjedinjuje analitičke matrice Lade Čale Feldman i Marina Blaževića. Branko Gavella: “Umjetnost se ne osvaja na juriš, mi idemo polako, čak možda i prepolako, ali mi imamo nepokolebljivo uvjerenje da ne stojimo, da se pomičemo. Linija toga kretanja nije uvijek ravna, ali budite uvjereni da mi i te kako osjećamo sve zastoje. (...) Mi, jednom riječju, tražimo da nam se da vremena da rastemo i uzrastemo, i mislimo da ta bianco mjenica na koju tražimo potpis nije baš sasvim bez pokrića.” ■

UMJETNOST PROTIV SVIH VRSTA ROBOVANJA

O KNJIZI JULIANA BECKA ŽIVOT TEATRA: ODNOS UMJETNIKA PREMA BORBI NARODA U IZDANJU DAF-A (UREDNIK: ZORAN SENTA), 2012., U PRIJEVODU BILJANE ROMIĆ I IVANE BARBARIĆ STRAŽA, U POVODU RIJEČKOGA ZOOM FESTIVALA U SKLOPU KOJEGA JE ODRŽANA TRIBINA SITUACIONISTI SUSREĆU LIVINGOVCE

SUZANA MARJANIĆ

Julian Beck: *Život teatra: odnos umjetnika prema borbi naroda*, Zagreb, DAF, 2012., prevele Biljana Romić i Ivana Barbarić Straža

Naslov knjige *Život teatra: odnos umjetnika prema borbi naroda* (*The Life of the Theatre/ The Relation of the Artist to the Struggle of the People*) Juliana Becka, koja je objavljena točno prije 40 godina – 1972. godine u San Franciscu, priziva asocijaciju na naziv izvedbenoga kolektiva Living Theatre – dakle, na *živi teatar* koji je za svoju estetiku i etiku odabrao tri ključne riječi – život, revolucija, kazalište, odnosno kao što je Julian Beck zapisao 1968. godine: “Život, revolucija i kazalište tri su riječi za istu stvar: bezuvjetno NE sadašnjem društvu.” Tako u prvom fragmentu pod nazivom “Bijeda, teatar, pobuna i revolucija” knjige *Život teatra* Julian Beck govori o ondašnjem a podjednako i današnjem sustavu koji proizvodi tugu. Odnosno, kako je jednom prigodom Zoran Senta parafrazirao taj prvi dnevnički fragment da je Julian Beck govorio da živimo u sustavu koji proizvodi tugu, oceane tuge, u koje tonemo, a teatar je poput čamca; to uzdizanje na valovima obrnuto je od sustava, a revolucija je smjena plime i oseke.

BECKOVIM RIJEČIMA:
“SHVAĆAMO TO EKONOMSKI KAD RABIMO SLOGAN, ‘NITKO NIJE SLOBODAN SVE DOK NISMO SVI SLOBODNI’. MORAMO DJELOVATI PREMA OVOM NAČELU: NITKO NIJE SPOLNO NEOKALJAN DOK SE SPOLNO TLAČENJE NASTAVLJA. DVOJE LJUDI NE MOŽE STVORITI MALI RAJ SRED PAKLA.”

KNJIGA O ULOZI UMJETNIKA U REVOLUCIJI
 Ukratko, kako sâm Julian Beck navodi – ovo je knjiga o ulozi umjetnika u revoluciji, što i čini život teatra. Riječ je o njegovim poludnevničkim bilješkama iz razdoblja od 1961. do 1971. godine koje sadrže njegova promišljanja o kazalištu koje bi svojom etikom i estetikom moralo dovesti do društvene promjene. Naime, prema Becku, prva stvar je sve nahraniti, zaustaviti nasilje i sve nas osloboditi, što, kako zamjećujem, ne čini program niti jedne političke strane u našoj zemlji. Pritom posljednji dnevnički zapis piše u brazilskom zatvoru, odnosno kako je kronotopijski odredio posljednji zapis-fragment pod naslovom “Noć”: *Pritvor, Departamento de Ordem Política e Social. Belo Horizonte, Brazil, 1. kolovoza 1971.* S obzirom da su dnevnički zapisi određeni kao zapisi o etici i estetik Living Theatrea, ponekad i nisu kronologijski poredani već s obzirom na pojedinu teatrološku ili anarhopacifističku temu. Riječ je o 123 fragmenata-zapisa koji pored toga što su dnevnički određeni mjestom i vremenom zapisa ujedno su i naslovljeni: tako 5. fragment nosi naslov “Mašta kao sredstvo za preživljavanje”, 18. fragmentu Beck pridaje naslov “Kad se oslobodi seksualna energija ljudskih bića”, 26. fragment ispisuje pod naslovom “Meditacija o glumi i anarhizmu”, zaključno s 123. zatvorskim fragmentom pod naslovom “Noć”.

SEDM IMPERATIVA SUVREMENOGA TEATRA

Podsjetimo rekapitulacije radi: Judith Malina i Julian Beck Living Theatre osnivaju 1947. godine u New Yorku, odkad zajedno istražuju različite izvedbene tehnike, naročito one koje se temelje na improvizaciji, od kojih su neke primijenili iz hepeninga i aleatoričke glazbe. Pokušajmo stoga kratko predložiti njihovu etiku i estetiku koju Julian Beck iznosi u fragmentu naslovljenom “Sedam imperativa suvremenoga teatra” spomenute knjige.

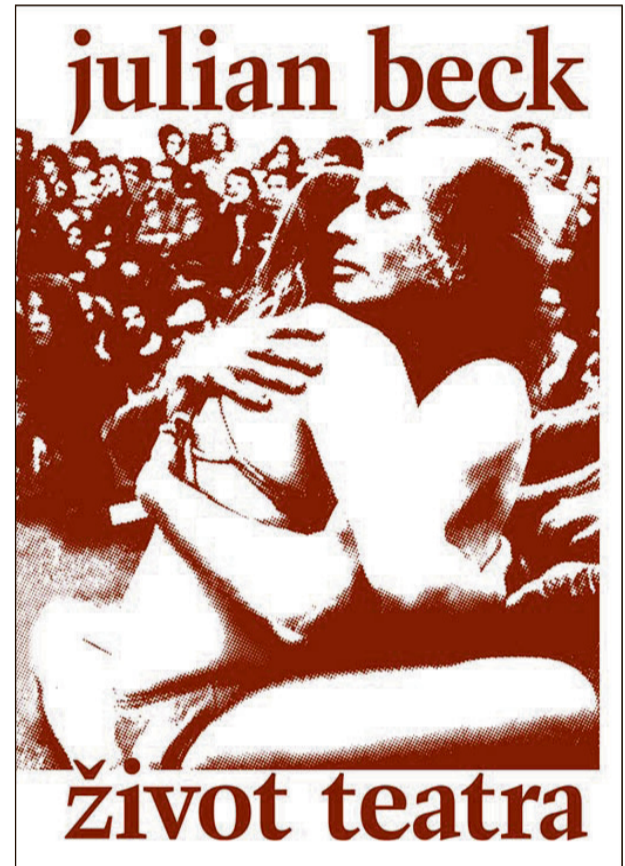
Tako u okviru prvoga imperativa Beck ističe da se suvremeni teatar mora odvijati *na ulici: izvan kulturnih i ekonomskih granica institucionaliziranoga teatra*. U okviru toga imperativa možemo spomenuti da su u predstavi *Raj sada* iz 1968. godine u njenom zadnjem segmentu livingovci publiku izvodili na ulicu kada ih je redovito dočekivala policija. Naime, posljednja, osma stepenica *Raja sada* naslovljena je odrednicom “Trajna revolucija” koja završava tako što trupa izvodi publiku na ulicu i pritom govore: “Kazalište je na ulici, Ulica pripada ljudima, Oslobodite kazalište, Oslobodite ulicu, Počnite.”

Odnosno, kao što je Beck zabilježio u dnevničkom fragmentu pod nazivom “Policijski teatar. III. dio”: “Svaki put kad dodemo do vrata teatra pri kraju predstave *Raj sada*, nalazimo policiju koja nas priječi da izidemo na ulicu. Jasno daju do znanja da se neprijatelj slobode očituje u tijelu policajca. Osloboditi ulicu: ne možete: osim/dok se ne uništi, dok ne klone, ne preobrazi se moć policije. Kako? Na to mislim kad govorim o Policijskom teatru.”

Tako kada su predstavu *Raj sada* izveli na svojoj sedmomjesečnoj povratničkoj turneji u Americi, izvedba je završila uhićenjem kao i optužbom za *bestidno izlaganje*, a pored navedenoga – izvedbe su isto bile vrlo često i otkazivane.

Nadalje, drugi imperativ suvremenoga teatra navodi da ono mora biti *besplatno: dakle, to su izvedbe za proletarijat, lumpenproletarijat, sirotinju, najsiromašnije među siromašnima, bez ikakve naplate*. Tako u dnevničkom fragmentu u kojima Julian Beck evocira događaje s festivala u Avignonu 1968. godine navodi kako su im organizatori, među ostalim, zabranili izvođenje besplatnih predstava na ulicama Avignona. I nadalje Beckovim riječima: “Noć prije no što smo objavili našu izjavu o povlačenju s Festivala, na putu u radničku četvrt Champfleury kako bismo besplatno izveli predstavu *Tajni*, na ulici presrelo nas je 75 dobro naoružanih policajaca.”

Beckov treći imperativ suvremenoga teatra traži otvorenu participaciju, odnosno kolektivno stvaranje čiju su moć izvedbe prvi puta osjetili, kako je zabilježio u svojoj knjizi *Život teatra*, u Parizu listopada 1964. godine, u radu na predstavi *Misterije i djelca* (*Mysteries and Smaller Pieces*). Naime, Beck u 46. fragmentu pod naslovom “Kolektivno stvaranje” svoje knjige bilježi kako se navedeni korak u kolektivno stvaranje dogodio prirodno i bez muke. Predstava *Misterije i djelca* ujedno je i njihova prva evropska predstava nakon odlaska 1963. godine u dobrovoljno izgnanstvo u Evropu zaključno s 1968. godine kada se privremeno vraćaju u Ameriku i koju ponovo napuštaju završetkom te sedmomjesečne turneje. Ujedno u toj je predstavi po prvi puta u njihovoj produkciji bila otvorena mogućnost da i gledatelji sudjeluju u izvedbi a u jednom segmentu predstave nekoliko je izvođača bilo i nago. Ukratko, kako to navodi Theodore Shank u svojoj knjizi *Beyond the Boundaries: American Alternative Theatre* – predstavom *Misterije i djelca* Living Theatre unio je sve one inovacije po kojima je izvedbeni kolektiv pod vodstvom Judith Maline i Juliana Becka postao poznat – dakle, riječ je o sudjelovanju publike kao i konfrontaciji same publike; nadalje riječ je o brisanju razlike između pozornice i publike, o kolektivnom stvaranju, improvizaciji,

izvedbi bez teksta, bez scenografije i kostima, o nagosti otvorenoga tijela slobodne seksualnosti, o fokusiranosti na realno vrijeme i mjesto radije nego na kazališnu iluziju glume, i to sve kako bi se postiglo zajedništvo izvođača i publike – zajedništvo ovdje i sada, s ciljem konačnoga ostvarenja društvene promjene. Navedimo da se četvrti prizor predstave *Misterije i djelca* temeljio, među ostalim, na sljedećim slobodarskim poklicima: “Zaustavite rat u Vijetnamu. Zabranite bombu. Sloboda odmah. Promijenite svijet. Učinite to odmah. Dajte da uspije. Nahranite gladne. Amnestija.”

Kao četvrti imperativ suvremenoga teatra Beck izdvaja spontano stvaranje, slobodu improvizacije, a kao peti imperativ označava fizički život seksualnoga oslobođenja. Kao šesti imperativ apostrofiraju trajnu revoluciju, odnosno nefiksiranu, fleksibilnu, slobodnu ideologiju. Nastojali su tako iznaći teatar koji mora služiti narodu pri čemu se publika neće okupljati, Beckovim riječima, da gleda uprizoreni život svojih mitskih nadređenih, nego da ritualno odigra dramu revolucije, gdje svaki gledalac sudjeluje u planiranju i stvaranju revolucionarnih promjena koje bi mogle promijeniti svemir. Tako izvedbeno putovanje u njihovoj predstavi *Raj sada* 1968. godine sadrži osam stepenica koje vode do trajne revolucije.

I u konačnici kao sedmi imperativ Beck glumu određuje kao djelovanje, odnosno postavlja zahtjev za ukidanjem razlika između dramske radnje i društvene akcije.

U okviru navedenih zahtjeva i imperativa jasno je da je Living Theatre radio na poništavanju dualizama između života i glume, između gledatelja i izvođača, između dramske radnje i društvene akcije, između revolucije i kazališta. Stoga njihove predstave, i to od spomenute – prve evropske predstave *Misterije i djelca* klasične su odrednice teatra zamijenjene tjelesnim i kolektivnim slikama.

Pritom od 1963., odnosno od 1964. godine, a riječ je, kako smo već naglasili, o godini njihova dobrovoljnoga izgnanstva iz Amerike, apsolutno su u svojim etičkim kazališnim zahtjevima posvećeni i anarhopacifizmu; sâm Julian Beck navodi da je Living Theatre djelovao kao

projekcija anarhističke zajednice. Ukratko: pored navedene tri riječi – život, revolucija i kazalište, upravo od te 1964. godine kao dvije ključne odrednice njihove izvedbe mogu se izdvojiti anarhistički pacifizam kao i interakcija s publikom.

RAJ SADA I ZAUZIMANJE ODÉONA Zaustavimo se kratko na njihovu dobrovoljnom izgnanstvu, kada u Evropi borave od 1964. do 1968. godine, gdje su u okviru kazališnoga nomadizma proputovali dvanaest zemalja. Tako su svoju kultnu predstavu *Raj sada* radili za festival u Avignonu srpnja 1968. godine, i to na poziv Jeana Vilara. U uvodnome dijelu scenarija *Raja sada* istaknuto je da se radi o unutrašnjem i vanjskom putovanju, a da bi se izvođači pripremili za to dvostruko putovanje, izvedbu, morali su proučiti filozofiju anarhizma kao i različita duhovna i metafizička učenja. Nadalje u tom uvodnom dijelu scenarija livingovci ističu kako je revolucija o kojoj govori ovaj komad nenasilna anarhistička revolucija. Putovanje, dakle, sadrži osam stepenica koje vode do trajne revolucije, a mentalnu mapu s tim označenim stepenicama-postajama na početku izvedbe dobiva svaki pojedini gledatelj/ica. Svaka je stepenica nadalje podijeljena na tri dijela, gdje treći dio izvodi publika uz pomoć glumaca. Tako se u okviru prve stepenice pod nazivom “Revolucija kultura” izvođači ulaskom u prostor izvedbe miješaju s gledateljima; svaki glumac dolazi do pojedinoga gledatelja/ice i oslovljava ga/ju tihim, ozbiljnim ali osobnim glasom, izgovarajući pojedine zabrane i propise u okviru globalne heteronimije: npr. “Nije mi dozvoljeno putovanje bez putovnice. Ne znam zaustaviti ratove. Ne možeš živjeti ako nemaš i novac. Ne smijem pušiti marihuanu. Ne smijem skinuti svoju odjeću; potiskivanje spolnosti izobličilo je naše umove, naša su tijela ružna, seks je natkriven krivnjom.” U okviru izgovaranja tih zabrana-propisa izvođači svlače odjeću do zakonom određene granice, odnosno, kako je u scenariju navedeno – “oni ne smiju skinuti svoju odjeću”. Naime, Living Theatre tim je uvodnim dijelom scenarija naglasio kako ipak izbjegava povrede zakona, iako se u publici pušila marihuana, palile su se novčanice ili se pak skidala odjeća. Tako u 101. fragmentu svoje knjige Julian Beck navodi da u *Seksualnoj revoluciji* Wilhelm Reich pokazuje da u represivnom društvu nitko ne može biti spolno slobodan. I nadalje Beckovim riječima: “Shvaćamo to ekonomski kad rabimo slogan, ‘Nitko nije slobodan sve dok nismo svi slobodni’. Moramo djelovati prema ovom načelu: nitko nije spolno neokaljan dok se spolno tlačenje nastavlja. Dvoje ljudi ne može stvoriti mali Raj sred Pakla.”

U okviru navedenih imperativa valja istaknuti i odrednicu *teatar transa*: naime, Julian Beck u 79. fragmentu pod naslovom “Odjel za društveni i politički poredak” svoje knjige *dozvoljava* uporabu mekih narkotika za slobodan protok mašte – odnosno, njegovim riječima: “Marihuanu i hašiš oslobadaju. Heroin i opijum zarobljuju. Oni postaju gospodari. Gospodari (Genet nam je pokazao) postaju ovisnost za robove (a robovi za gospodare). Revolucionari se suprotstavljaju svim oblicima robovanja. (...) Država ne voli oslobodiće mašte jer osjeća da će slobodna mašta jednostavno pobijediti u bitici.”

Taj dnevnički zapis-fragment Julian Beck nastavlja prisjećanjem kako je Vlada 1968. godine počela rabiti helikoptere i kemikalije da ogoli polja marihuane u Meksiku, i kako su ih predstavnici vlasti počeli pregledavati svaki put kad su prelazili granicu, odnosno, kako je te godine establišment počeo rat u pokušaju uništavanja droga kojima se može osloboditi mašta.

Atmosfera oko rada na predstavi protekla je pod utjecajem svibanjskih studentskih i radničkih demonstracija u Parizu. Međutim, u Avignonu suočili su se sa zabranom daljnjih izvedbi *Raja sada*, odnosno “zamoljeni” su da umjesto njega izvedu *Antigonu*, kako to Beck bilježi u svojoj knjizi *Život teatra*. Umjesto toga livingovci su se povukli s Festivala. Odnosno, kao što su naveli u *Avignonskom priopćenju* da je Living Theatre odlučio da se povuče s Festivala jer je grad zajedno s upravom Festivala, ne upotrijebivši riječ “zabrana”, zabranio sve potonje izvedbe predstave *Paradise Now*, prijeteći prisilom i zakonom te da je, među ostalim, pokrovitelj Festivala, gradonačelnik Avignona, u dosluhu s upravom Festivala, zabranio sve besplatne predstave na ulicama Avignona, iako su sve ulaznice za Festival bile rasprodane i zato što su pokrovitelji Festivala odlučno tvrdili kako ne vjeruju da gledatelji koji nisu platili ulaznicu imaju pravo prisustvovati predstavama. U Parizu nadalje livingovci sudjeluju u zauzimanju Odéona. Odnosno, kako Beck dokumentira da je bilo važno zauzeti Odéon upravo zato što je baš u Théatreu de France Vlada dala priliku glumačkoj družini Barrault-Renaud da postavi Becketta, Adamova,

Ionesca i Geneta. I nadalje Beckovim riječima iz 91. dnevničkoga fragmenta pod naslovom “Zauzeće Odéona. Dio I.” u kojemu ističe kako revolucionarne snage nisu željele dati buržoaziji povlasticu da oštiri svoj duh na Genetu i Beckettu na račun siromašnih koji su lišeni primjerene prehrane i u skladu s navedenim kako je potrebno subvertirati svaku umjetnost koju podupire sustav: “Geneta! Jer su studenti i njihovi drugovi odbili u svibnju 1968. dati Vladi povlasticu da laskanjem navede sebe i publiku da povjeruju da država podržava renomiranu avangardnu *contra-sistemo* umjetnost. Svaku umjetnost koju sustav podržava sustav i izrabljuje, svaka umjetnost koju sustav podupire već je zaražena. Tako su snažne klice pokvarenosti. Borimo se s kugom. Zauzeće Odéona bilo je pokušaj da se osvoji jedan od mehanizama kooptiranja.”

I pritom to revolucionarno zauzimanje Odéona Julian Beck promatra kao izvedbu, apostrofirajući da to što se dogodilo noći 15. svibnja 1968. najljepša je stvar koju je vidio u teatru, ali koja je mjesec dana poslije nažalost skončala kao neugodna tragedija upadom policije.

AMERIČKA TURNEJA I BRAZILSKI ZATVOR Te iste godine Living Theatre odlazi na američku sedmomjesečnu turneju gdje se suočavaju s kritikama reakcionarnih snaga establišmenta kao i kritikama lijevih političkih radikala. Ujedno komercijalni su producenti bili zainteresirani da se predstava *Raj sada* izvede na Broadwayu, kao što je to bio slučaj s njihovom predstavom *The Connection* desetljeće ranije. Julian Beck i Judith Malina navedenu su ponudu dakako odbili, kako navode James M. Harding i Cindy Rosenthal u zborniku radova *Radical Theatres and Their Legacies*, s obzirom da su tada, pod utjecajem američkoga revolucionarnoga pokreta, uz potpunosti odustali od kapitalističkoga, građanskoga monetarnoga sustava.

Njihovo odbijanje autoriteta, etika nenasilja, seksualna sloboda i marihuana povezivali su ih s hipi kontrakulturom, međutim, njihova je anarhopacifistička revolucija nije bila revolucija koju su zahtijevali američki mladi marksisti kao i drugi lijevi radikali koji su smatrali da su livingovci, zbog izbjivanja iz zemlje od 1964. do 1968. godine, ostali izvan dodira s američkom revolucionarnom situacijom i pritom ostali naivni u uvjerenju da se radikalna promjena može postići nenasilnim sredstvima.

Naime, u Americi su se tijekom njihova četverogodišnjega izbjivanja dogodile drastične društvene promjene: bilo je vidljivo da su studenti postali prilično radikalni u demonstracijama protiv sveučilišnoga establišmenta. Nadalje, raskol unutar organizacije *Studenti za demokratsko društvo* vodilo je stvaranju *underground* organizacije Weathermen koja je uništavala privatno vlasništvo kako bi se srušio establišment. Zauzvrat, policija je postajala sve okrutnija. Ukratko, izvedba *Raja sada* tih godina u Berkeleyu, kako nadalje ističe Theodore Shank, činila se artificijelnom, a suočavanje publike s izjavom “Više ne mogu pušiti marihuanu” djelovalo je frivolno u odnosu na stvarne sukobe policije i studenata na ulicama. Tako tijekom američke turneje Judith Malina i Julian Beck postaju svjesni američkoga revolucionarnoga pokreta, što je i utjecalo na njihovu odluku da prestanu izvoditi predstave za građansku klasu u kazalištima, da predstave izvode besplatno na ulici s ljudima koji se nalaze u statusu robova privilegiranih. Sedmomjesečnim povratkom u Ameriku, neke je njihove vjerne poklonike tako zgrozila činjenica što su livingovci sve više počeli poetski zalaziti u mistiku a manje u direktnu političku akciju; naime, za vrijeme njihova boravka u Evropi, u Americi se kao odgovor na političke represalije razvio oblik političkoga teatra-prosvjeda koji je, kako to utvrđuje Marvin Carlson, zazirao od mističke poetike ondašnjih duhovnih pokreta hipi kontrakulture. Odnosno, kao što nadalje ističe Marvin Carlson – teorija i praksa livingovaca ipak je ostala bliža Artaudu negoli Brechtu, odnosno poruka im je bila više mistička nego politička. Naravno, navedeni se aforizam može primijeniti na livingovsku praksu sve do završetka njihove sedmomjesečne američke turneje. S druge pak strane Theodore Shank, teoretičar američkoga alternativnoga teatra, ističe da iako su livingovci duboko angažirani u estetskim zahtjevima, teatar su doživljavali i prakticirali kao sredstvo koje dovodi do društvene promjene.

Tako povratkom u Evropu početkom 1970. godine radikalno mijenjaju pojedine vlastite teatarske zahtjeve: odlučuju da predstave više neće izvoditi za privilegiranu elitu jer je svaka privilegija nasilje u odnosu na neprivegirane. Stoga ujedno prekidaju s praksom izvedbi u kazališnim zgradama kao što i odbijaju figurirati kao institucija jer svaka institucija podupire establišment. Pritom Theodore Shank ističe da ideja da se izvedu besplatne predstave na javnim

mjestima grada čime se smanjuje ovisnost o ekonomskom sustavu nije nova praksa na alternativnoj izvedbenoj sceni; naime, kolektiv San Francisco Mime Troup već je od 1962. godine izvodio besplatne predstave u gradskim parkovima.

Ipak, livingovci ostvaruju korak dalje: odlaskom u Brazil svoje predstave prikazuju brazilskim radnicima čime postaju prvi kazališni misionari. U Brazilu, kako to kronološki bilježi Theodore Shank, djelovali su kao gerilska kazališna trupa koja je nastojala proširiti revoluciju među obespravljenim radničkim obiteljima, te ih država ubrzo počinje tretirati kao državne neprijatelje. Uhićeni su srpnja 1971. godine, tako da se i posljednji dnevnički zapis u Beckovoj knjizi *Život teatra*, kako smo to uvodno istaknuli, odnosi na zapis u brazilskom zatvoru. Naime, od proljeća 1970. do srpnja 1971., kada su uhićeni, trupa je živjela u nekoliko brazilskih zajednica, a izvodili su predstave koje su nastajale kao dio ciklusa *The Legacy of Cain (Kainova ostavština)* kojim su propitivali izvore nasilja. Te su se predstave uglavnom temeljile na pokretu, zvukovima i gestama bez dijaloga kako bi izbjegli cenzuru, a livingovci su ih izvodili za siromašne brazilске radnike i njihove obitelji na trgovima, tvornicama i slumovima. Što se tiče te brazilске tragične epizode navedimo da je trupa bila oslobođena nakon dva mjeseca pritvora, i to zahvaljujući organiziranom međunarodnom protestu.

SITUACIONISTI SUSREĆU LIVINGOVCE Završno navedimo da je u sklopu tribine *Situacionisti susreću livingovce*, održanoj u sklopu ovogodišnjega riječkoga ZOOM festivala, Aleksa Golijanin, prevoditelj i urednik anarhističke edicije *Porodična biblioteka (anarhija/ blok 45)*, istaknuo kako se navedeni susret dogodio za boravka livingovaca u Parizu revolucionarne 1968. godine gdje Judith Malina za izvedbenu praksu livingovaca otkriva situacionističke testove. Odnosno, kao što je Julian Beck u dnevničkom zapisu pod datumom *São Paulo, 7. siječnja 1971.* zapisao, a citirajući Guya Deborda – kako je ovo društvo tuge preobrati život u vlasništvo, u nešto što imate, u *imati* umjesto u *biti*.

Nadalje, nakon tribine *Situacionisti susreću livingovce* izveden je glazbeni performans D. B. Indoša i Tanje Vrvilo *Igra rata, Kriegspiel*, čime je još jednom u okviru programa ZOOM festivala ostvaren susret livingovaca i situacionista. Naime, D. B. Indoš i Tanja Vrvilo tom su prigodom izvedbu *Igra rata* najavili sljedećom odrednicom: “Naša strateška igra stvara nove linije komunikacije između situacionističke teorije i umjetničke prakse tijekom boravka Living Theatrea u Parizu 1960-ih.” Odnosno, kako nadalje stoji u njihovoj najavi – tom su tribinom nastojali ostvariti koncept u okviru kojega Julian Beck susreće Guya Deborda, te dvije žive knjige – Debordova “knjiga-igra-rat” *Kriegspiel* i Beckov dnevnik *Život teatra* zamjenjuju povijesne uloge, “postavljajući pitanje što bi se dogodilo da su izvedbene umjetnosti prihvatile cjelovitiji politički program, a da situacionisti nisu odbacili umjetnički program u rascjepu između radikalne akcije i reprezentacije” (usp. *Zarez*, 303).

Spomenimo još jedan susret Living Theatrea sa situacionistima na domaćem primjeru; D. B. Indoš i Tanja Vrvilo, odnosno Kuća ekstremnog muzičkog kazališta – Kugla 2010. godine osmislila je predstavu *Cefas* posvećenu zagrebačkim predsituacionistima. Naime, predstava se zadržava na valašima, omladincima koji su bili okupljeni oko omladinskoga lista *Val*, čija četiri broja izlaze 1911. godine. Ti su valaši – kako je pisao Vladimir Čerina, bili šetači; kako su bili siromašni, nisu mogli boraviti u kavanama, a djevojčice su ionako bile premlade; šetali su i razgovarali Tuškancem, Maksimirom, Botaničkim, Savskim mostom... Odnosno, kao što je navela Tanja Vrvilo: “Njihovu smo psihogeografiju proglasili najavom situacionizma jer dovode u pitanje homogenizirani krajolik grada.”

Ovaj kratak susret livingovaca i situacionista na tribini kako su je osmislili Damir Bartol Indoš, inače, direktni potomak kolektivizma Kugla glumišta iz sedamdesetih godina, i Tanja Vrvilo završila bih Beckovim 122. fragmentom pod nazivom “Maksimum sreće jedne osobe ovisi o maksimumu sreće svih”, stihom brazilskoga pjesnika i anarhističkoga aktivista Joséa Oiticice. I zaista jest tako, ali nikada *ne bi tako*. ■

Esej je pročitao u emisiji *Odeon* (urednica Agata Juinku) na Trećem programu Hrvatskog radija 11. listopada ove godine.

MJESEC SVAKOG DOBRA

TURIZAM I RAMAZAN U MAROKU: DNEVNIČKE BILJEŠKE

JURAJ BUBALO

Teću godinu zaredom putujem islamskom zemljom u vrijeme Ramazana, mjeseca kojim muslimani obilježavaju početak objave Kur'ana. Iako sam i ranije putovao (Bliskim) istokom ljeti, tek posljednjih godina zadesio me "mjesec molitve i posta", koji svake godine, s obzirom na islamsko računanje vremena prema mjesecima, a ne sunčevim mijenama, počinje i završava jedanaest dana ranije. Ove je godine započeo 20. srpnja, dan nakon što sam doputovao u Maroko. Promjene kojima sam svjedočio nisu me prestale zanimati i čuditi tijekom cijelog boravka, koji se – (ne)sretna li slučaja – poklopio upravo s početkom i krajem Ramazana.

Stigavši u jeftini hotel u Marrakechu zatekao sam intenzivniju smjenu gostiju nego što je uobičajeno. Nekima je ovo očito bio isplanirani zadnji dan putovanja. Dvije djevojke na recepciji, dok se upisujem u knjigu gostiju, tražeći po navici hoću li vidjeti upisanog nekog iz Hrvatske (bezuspješno kao i svaki put), poželele su recepcionaru "ramadan مبارک" i odzdravile s "bislama". Mlade Engleskinje arapski su natucale u mjeri u kojoj im je preporučivao putni vodič. Nastojeći saznati nešto o kulturi naroda čijom zemljom putuju, backpackeri ne štete truda naučiti nekoliko osnova s kojima će pokazati poštovanje svojim domaćinima.

Nakon Francuza i Španjolaca Maroko najviše posjećuju Britanci, Nijemci i Nizozemci. U hotelskoj knjizi izmjenjivala su se upravo njihova imena. Takvih backpackera je, međutim, u Maroku još i najmanje. Umjesto individualnih putnika koji putuju dugo i ekstenzivno, kako sam navikao u istočnim zemljama, ovdje su daleko brojniji klasični turisti na desetodnevnom godišnjem odmoru, posjetitelji u paket aranžmanima, obitelji i bračni parovi. Turizam je raširen po cijeloj zemlji, ali je najkoncentriraniji u gradovima na atlantskoj obali. Kako izgleda Ramazan u superturističkom Maroku? Je li nalik onom u Iranu i azijskom dijelu Turske ili je neprimjetan kao u Istanbulu? Znao sam što će uslijediti sutradan, ali nisam znao kakav će odraz poprimiti.

**U RAMAZANSKIM NOĆIMA
OPUŠTANJA KONZUMIRA SE
VIŠE MARIHUANE I HAŠIŠA,
PO KOJEM JE MAROKO
SVJETSKI POZNAT. KAZNE SU
ZA KONZUMACIJU RIJETKE I
RELATIVNO BLAGE: JEDAN DAN
ZATVORA, ILI MAKSIMALNIH
600 DIRHAMA (CCA. 60 EURA)**

Ramazanski post doprinosi intenzitetu neugodne činjenice da ljetne temperature u Marrakechu prelaze četrdeset stupnjeva. U najpoznatijem gradu Maroka turista još uvijek ima, ali su se toliko prorijedili da upadaju u oči. Oni koji ne posjećuju palače, muzeje i parkove, ostali su u hladovini svojih *riada*. (Riadi su tradicionalne gradske kuće s otvorenim vrtom i fontanom u središtu često preuređene u hotele.) Većina ih je izgleda pobjegla na more, u resortne u kojima je sve prilagođeno za njih. Za razliku od turističkih dijelova, ostatak grada je uvelike opustio. Radnje i poslovni prostori otvoreni su tek iza deset ujutro, a ugostiteljski objekti su zatvoreni, bilo u potpunosti ili do večernjih sati. Većina finih restorana, kafića i klubova, koji opslužuju strance, zatvoreni su na čitav mjesec. Izuzetak su mjesta na Djema el Fna, trgu – uličnom teatru koji se izgleda nikad ne gasi. Ali uz par stranaca sklonjenih duboko pod tendom, daleko od pogleda domaćih, i ona djeluju kao da rade u tajnosti. Od stranaca se ne očekuje da poste, nego samo da pokažu podršku i poštovanje domaćima, da ne piju i ne jedu na javnom mjestu. Vodom iz plastičnih bočica se mogu kvasiti i prskati, kao što čine i domaći. Prodavači ispred trgovina

prodaju plastične raspršivače za cvijeće kojima su usput i špricaju. Trgovine u natkrivenom bazaru otvorili su tek neznatno kasnije, ali su ih uvečer ranije zatvorili. Za stanku!

Cijeli se grad nakon prekida dnevnog posta, po dopuštenju oglašenom s minareta obližnje džamije, zatvorio unutra, u domove. Ulice, trgovine, prometnice su ispražnjene. Na ulici ostaju stranci, izmiješani s rijetkim domaćim turistima, koji su za stolom s posluženom vodom i datuljama strpljivo sjedili gotovo sat vremena. *Ftour*, obrok kojim se prekida post, započinje taženjem žedi, datuljama i juhom. Nakon izdašnog jela uobičajeno spravljenog u glinenim *tajinama*, uživa se u čajevima i slatkišima.

Šećući praznim ulicama gradića čovjeka obuzme čudnovat osjećaj. Kao Pale sam na svijetu. Grad djeluje gotovo napušteno: tu i tamo iz nekog otvorenog prozora začuje se dječji vrisak, inače ni glas da bi se čuo. Pokrajnjom ulicom projurio je i zadnji automobil u žurbi, s vozačem nestrpljivim da se okrijepi u oazi doma s obitelji. Nevjerojatan kontrast onomu što se događalo samo pola sata ranije. Atmosfera je nepogrešiva – ramazanska. Dodatnu notu daje još i izgled grada. Marrakech je od atlantske obale udaljen manje od tri sata vožnje. Mali gradići uz more svakako su slikovitiji i ugodniji od usijanih urbanih košnica. Bilo da se radi o Maroku, Turskoj, Iranu ili bilo kojoj drugoj zemlji koju (ni) sam posjetio u ovo vrijeme.

Priča je svugdje ista: nakon večere, turiste u restoranima zamijenili su mještani koji sjedaju na čaj (i nargilu), družiti se kroz razgovor ili društvene igre. Ne mora to biti čaj (nekad je kava), a ne mora biti ni čaj od metvice, koji se u Maroku pije u svim prilikama.

Dobrodušni čovječuljak na vratima svoje radnje pozvao me da s njime podijelim večeru: lončić juhe, par palačinki, kriška slatkog kruha i – crni čaj. Čovjek mi je na francuskom objasnio da je crni čaj dobar za glavu i "rekuperaciju" organizma nakon uzavrela dana. Kao da crni čaj sam po sebi zahtijeva objašnjenje, kao odstupanje od standardne metvice.

"Tranquil, tranquil!" govorio je žvačući kruh.

"Beautiful!" engleskoj riječi dodajem akcent da zvuči francuski.

Vodimo toliko jednostavnu komunikaciju da stari u čitavih petnaest minuta, koliko smo zajedno objedovali naslonjeni na topli zid kamene kuće nije ni primijetio da zapravo ne govorim francuski.

Pričao mi je o ramazanu. Muslimani se i inače mole pet puta dnevno, ali tijekom ramazana to čine dulje, u džamiji, i u točno određeno vrijeme. Odlascima u bogomolju određene su sve ostale dnevne aktivnosti pa tako i radno vrijeme. Upravo je završio *namaz*, na ulicu su odjednom nahrupili ljudi, koje je poimence pozdravljao, predstavljajući i mene. Tako sam upoznao cijelu njegovu ulicu. Potom je žmirkajući pokazao da uživa u nekoj monotonij glazbi koja je dopirala iz nekog stana na katu.

"La musique!"

"J'écoute." Moj francuski nasumično pokupljen iz omiljenih pjesama i filmova još uvijek ga je bio u stanju zavarati.

Zatim se oglašila molitva, malo drukčija nego ona koju sam navikao čuti iz džamije.

"Molitva iz Mecce!" poučio me. Prijenosi s televizora nadglasavali su zvukove taženja gladi i žedi kojima su bili zaokupljeni njihovi vlasnici. Popušio sam cigaretu koju je on odbio i otišao podebljati večernji obrok u restoran, jedan od tri koja su bila otvorena za turiste u vrijeme Ramazana.

U neturističkim mjestima ponekad je teško naći otvorenu zalagajnicu. Nakon dana provedenog na poslu s prilagođenim radnim vremenom, ili odmarajući u hladovini doma, parka ili džamije, domaći objeduju doma s obitelji. Odlaze negdje samo kad se mora. Putuju tek u nuždi, dok na godišnji odmor idu nakon Ramazana kada počinje turistička sezona za domaće ljude.

U skladu s tim vozni redovi vlakova i autobusa su prorijedjeni. Putnik namjernik osuđen je tražiti druge oblike prijevoza, koji u Maroku postoje kao i na cijelom Istoku. *Grand taxi*, za razliku od gradskog *petit taxi*a, prometuje na

svim relacijama za koje postoji potražnja. Ali da bi vlasnik pokrenuo svoj stari Mercedes 240 D uvjet je da se skupi sedam osoba koje putuju na isto odredište. Stajališta *grand taxi*a sada nisu ni blijeđa slika gužve i pometnje koja na njima vlada u ostatku godine. Sve teče sporo, čak i za putnike koji nisu navikli brzo putovati.

Pojava stranca u uspavanom gradu unosi trenutnu pomutnju, barem među onima koji od njega mogu imati neke koristi. Pljušte pozdravi i pozivi s raznih strana. Spravljači oranžade koji tijekom dana cijede narančaste plodove spremajući u hladnjak zalihe za večernju navalu, strancu će rado i preko dana prodati piće. Od tridesetak štandova na marakeškom najvećem trgu Djema el Fna otvoreno je deset, dok su u manjim gradovima od četiri ili pet otvorena najčešće dva koja si uvijek s istim cijenama predstavljaju najžešću konkurenciju. Kad privuče mušteriju, prodavač osim par dirhama u džep zasluži i prikrivenu ljubomoru svog kolege. Isto je s trgovcima ili zaposlenicima restorana, koji preko dana besposleno sjede na stolicama za goste, zajedno s penzionerima iz susjedstva. Ne pije se ništa, ne jede se, ne puši se. Preostaje sjediti i pratiti zbivanja na špici. Ispočetka se teško priviknuti, a poslije je, izgleda, već lakše.

Smjestivši se u hotel, održao sam obećanje i kupio iscijedeni sok od onog koji mi je prvi uputio poziv. Kao jedini stranac u mjestu privukao sam pažnju nekolicine ljudi. Jedan se ponudio odvesti me do restorana u kojem ću se navečer moći najesti, dok se drugi izborio da mi pokaže gdje radi *cyber cafe*. Obojica su, učinilo mi se, navukli reakciju okoline, a ovaj drugi uspio se čak i porječati i potući. Nisam shvatio u čemu je bio moj doprinos situaciji. Mog prijaznog pratitelja, pedesetogodišnjaka sa znanjem engleskog, isprovocirao je neki nešto mladi sumještatin, neprijateljskim dobacivanjem i uvredama. U tren oka uhvatili su se obračunavati šakama. Usred prepirke uspio mi je još smireno objasniti gdje se nalazi *cyber cafe*. (Ljubaznost prema gostu je usadena u kulturu življenja u svim islamskim zemljama.)

U vrijeme ramazana ljudi postaju razdražljivi uslijed suzdržavanja od jela, pića i pušenja, osobito prvih nekoliko dana kada im više od hrane, a nekima i pića, nedostaje cigareta. Ne bi bilo pogrešno zaključiti da su obojica pušači kojima je nedostatak dnevne doze nikotina malo stanjio živce u prvom tjednu posta. Zamislio sam kako bi se ponašali naši ljudi u takvoj apstinenciji, koji, ako se gleda statistički, konzumiraju četiri puta više cigareta nego Marokanci. Što, međutim, ne znači da su u manjem postotku pušači, nego da si mogu priuštiti kupiti znatno manju količinu cigareta, koje se na ulicama Maroka prodaju na komad. (Jednom sam prišao prodavaču s otvorenim kutijama cigareta na štandu, tražeći popularni *Marquise*. "Koliko?" pita. "Jednu kutiju", kažem automatski. "E, nemam toliko!" odgovori.)

I sâm sam postao nervozan suzdržavajući se od konzumacije na ulici, na kojoj sam suviše vremena morao provesti planirajući i tražeći dnevni obrok. Srećom, otvorene su trgovine s kruhom, a predvečer se na ulici peku palačinke s povrćem i jajima, kao i razne slastice. Ponegdje pečenjare otvore ranije kako bi ljudi nabavili gotovu hranu, ako nisu imali vremena otići u kupovinu tijekom dana i spremiti je sami. U pravilu, žene provode sate pripremajući večernji *fhour*.

Kad sam sutradan u *souqu* sreo svog prijaznog pratitelja, povukao me na stranu i pokazao mi sučelice na štand njegovu jučerašnjeg izazivača. Rekao mi je da su nesuglasice među njima stara stvar: čovjek je, kaže, takve naravi, a jučer mu je bezobrazno dobio da se grebe za turiste, na što mu je on mirno objasnio da me samo upućuje gdje je internet i da su to ionako njegova posla. Ovaj mu je pak spominjao majku i sestru, govoreći uvrede na njegov račun, čiju mi slikovitost nije znao prevesti. Moju sugestiju da su u vrijeme Ramazana svi pomalo razdražljivi, potvrdio je još jednim primjerom: kad se popodne na cesti iz nekog razloga zaustavio promet, poneki su izašli iz svojih automobila da se malo ispušu i izderu jedni na druge. Ali to se, kaže, ne događa često. Tijekom Ramazana ljudi postaju još prijazniji; vozači i kronični pušači su iznimke. "Ramadan: no eat, no drink, no smoke!"

STRANCU SE ČINI DA SE LJUDI VIŠE SPREMAJU ZA VEČERNJI PREKID POSTA, NEGO ŠTO SE POSVEĆUJU DUHOVNOSTI U MISLIMA NA ALLAHA I DUBLJEM SMISLU POSTOJANJA

Za sve to čeka se isto vrijeme, točno 19 i 30. Vrijeme muzejinog oglašavanja varira od zemlje do zemlje, ovisno o lokalnom vremenu zalaska sunca, uoči kojeg je na ulici uvijek užurbano. Osim kući na obiteljski objed, žuri se na molitvu u džamiju. Trgovima se nerijetko miješaju glasovi s dvije ili više džamija. Oko drveća na ozidanim klupicama, gdje se preko dana u hladovini nije moglo naći prazno mjesto, odjednom ne sjedi više nitko, kao ni ukolo fontane. Rijetki koji nisu pohitali kući, premjestili su se na stolice restorana. Na ulici često ostaju samo oni koji nemaju doma u koji bi išli. To je sad to – vrijeme obilja, do prvog muzejinog javljanja pred zoru.

Polako. Sjeo sam pod drvo, i kad su nasuprot mene već omastili prste na *tajinu*, zapalio sam cigaretu, s osjećajem slobode, kao da sam upravo izašao iz prostora (a ne vremena) u kojem se ne smije pušiti. Pored mene s obje strane stajale su, kao napuštene, dvije drvene kutije. U njima su bile zaključane kobre uličnog fakira, koje su do maločas plesale uz razvučene zvuke frule, zabavljajući okupljeno mnoštvo. Tijekom Ramazana ulični zabavljači rade smanjenog intenziteta, ali mora se nekako preživjeti. I oni su se povukli na sat-dva, zaklopivši svoje kovčeg, kao što su zanatlije zatvorili svoje radnje, a trgovci trgovine. Nekima se pak ne isplati napustiti svoj kutak na ulici, nego upriličuju objed na radnom mjestu – onako skromno, poput mog domaćina sa zida, kao da nisu cijeli dan gladovali.

Na ulicama je sve prazno, poneku kretnju prouzroči tek pas lualica ili mačke koje se s krovova kuća spuštaju pod pune stolove, ne bi li motajući se oko ljudskih nogu pronašli koji odbačeni komad s tanjura. U manje "kulturalnim" restoranima mačke ni ne čekaju da štogod padne sa stola nego same traže molećivim pogledom ili se obezobrazu pa se popnu na stol. Jednom sam večerajući pod svojim stolom prebrojao ni manje ni više nego sedam mačaka kako sjede ispravljenih prednjih nogu i uzdignute glave, strpljivo žmirkajući očicama. One koje nisam uspio nahraniti bačenim mrvicama, kasnije, kad sam ustao platiti, popele su se na stolicu i zarile njuškice u tanjur pun ribljih kostiju i ostataka.

Tijekom večere jelom nisu zabavljena jedino manja djeca; ona nisu gladna jer nisu morala postiti. I sad više vole iskoristiti prazno igralište za nabijanje lopte i bezglavo trčanje praznim ulicama, uz karakterističnu ciku i viku (od ulice nedaleko kuće sami su napravili igralište), nego sjediti mirno za obiteljskim stolom. Sve dok ne začuju odlučan majčin glas koji ih zove da još nešto pojeduju; red je, jer Ramazan se blaguje s obitelji.

Ramazana i turizam – čine mi se kao dvije konstante, nepobitnosti ljetnog mjeseca u Maroku. Maroko živi od turizma tijekom cijele godine, ali u vrijeme Ramazana nema domaćih posjetitelja, dok se strani razbježe na obalu, gdje su, uz puhanje vjetrova s oceana, vrućine podnošljivije. Muzeji i kulturne znamenitosti ranije se zatvaraju, pošto i njihovi zaposlenici rade skraćeno, kao i ostali. Jer, svi se trebaju pripremiti za večeru.

Strancu se čini da se ljudi više spremaju za večernji prekid posta, nego što se posvećuju duhovnosti u mislima na Allaha i dubljem smislu postojanja. Osobito kad ih gleda kako tijekom dana pune vreće voćem, povrćem, kruhom i mesom na tržnici gdje se svaka namirnica prodaje na posebnom dijelu. A onda sjedeći, pred posluženim priborom na stolu, čekaju zvučno dopuštenje za početak večere. Kad završi konzumacija, grad postupno oživi i nerijetki probdiju do sitnih jutarnjih sati. U većim mjestima upriličuju se atraktivni programi na trgovima, a tko ogladni tu još uvijek može naručiti juhu, salatu ili kus kus – s prefiksom *marocaine*. Restorani rade dokle ima gostiju. Domaći u bdijenju uvijek izdrže duže od stranaca, ako su dan proveli spavajući: neki odlaze u krevet tek poslije posljednjeg noćnog obroka uoči izlaska sunca, za koji ostali redovito navijaju satove. Noćnim zrakom treperi svečano raspoloženje.

Štandovi i kavanske stolice kreću su ljudima – pod budnom paskom mjesječevog srpa, koji se polako, svaku noć sve više i više deblja, dok ne postane okrugao poput tanjura na kojem će na kraju ciklusa bljesnuti sunce. Konac Ramazana poneki Marokanci, uslijed noćnih odavanja, dočekaju s probavnim smetnjama.

Dok sunce daje zagasitu boju zemljanim građevinama, čineći ih fotogeničnima za filmsko platno, s druge se strane, na plavoj pozadini bez ijednog oblaka, ogleda bijeli mjesec. Rijetko gdje i kad se sunce i mjesec u isto vrijeme mogu opaziti tako jarki kao u Maroku tijekom kolovoskog Ramazana. I to gotovo četiri sata prije iščekivanog sutona. Pobjegavši s jarkog sunca na drugu stranu autobusa, u okviru prozorskog stakla visoko na pustinjskom horizontu nasmiješio mi se bijeli polukrug. Svuda uokolo protezala se suha zemlja, pustara s ostrim kamenjem i čupercima raslinja koje su brstile runjave crne ovce i rastrkane deve poderanih krzna na grbama. Vijugava cesta se uspinjala uz brdo, pod mnoštvom drugih bezimernih "jebela". Držao sam glavu naslonjenu na staklo prisjećajući se središnje scene iz *Babela*!

U rasklimanom, polu-raspadnutom autobusu nedostajali su naslonjači na sjedalima, a negdje nije bilo ni sjedala. Šofer je na glavi, poput turbana, nosio zamotani ručnik koji mu je kondukter s vremena na vrijeme moćio vodom. A kad mu ni to nije bilo dovoljno, izlio bi na njega kantu vode u vožnji. Vrućina u pustinji je dostizala 50 stupnjeva. Oaza u dolini obrasloj zelenilom podsjećala je na intimno područje golog ženskog tijela skladnih oblina. Neobično privlačeci i uzbuđujući, budila je sinestetičke impulse za zadovoljenjem prirodnih potreba.

Ramazana je i vrijeme seksualne apstinencije. Tijekom dana nije dopušten seks, kao ni ikakav drugi oblik zabave – glazba ili ples. Seks noću, naravno, smiju uživati samo oženjeni, ali mladi se ne uzdržavaju prije braka kako nalažu propisi. Kao svugdje, kao i u svemu.

Danju se dopušta tek učestalo tuširanje ili na primjer kupanje u bazenu, koje nitko ne poduzima iz rasonode, nego zbog osvježavanja. Mladi se, vidio sam, dovijaju svakojakim usputnim osvježenjima: u parkovima dižu poklopce s hidranata i puštaju vodu iz cijevi, da se istuširaju pod vodoskokom. Mladići nerijetko ulaze u gradske fontane i kupaju se kao na bazenu, skaćući naglavce s ruba, čak i na križanjima velikih prometnica. Policija ih ima zadatak potjerati.

MLADIĆI NERIJETKO ULAZE U GRADSKO FONTANE I KUPAJU SE KAO NA BAZENU, SKAČUĆI NAGLAVCE S RUBA, ČAK I NA KRIŽANJIMA VELIKIH PROMETNICA

U pustinjskim gradićima je drukčije. Mještanima preostaje tek učestalo tuširanje i kućna hladovina. Hassan mi tvrdi da kupanje u bazenu i nije najbolje rješenje, jer poslije vuče na žed. On mjesec posta izdržava u svom rodnom gradu u kojem vladaju ogromne pustinjske vrućine.

Tu, na rubu Sahare, neplanirano sam zaglavio, na putu prema pustinjskim dinama, uz alžirsku granicu. Nisam stigao presjesti na drugi autobus ili *grand taxi* prije sumraka, kad je sav promet odjednom stao. U to vrijeme su zatvoreni i svi hoteli. Zaključana vrata i puste ulice neupućenog bi preplašili da će ostati na ulici. Gradski promet, taksiji, međugradski autobusi – uključuju se opet u 21h! Ali u gradovima! U malim mjestima u sumrak promet staje.

Lutao sam praznim ulicama, u potpunoj tišini, sam, prašnjav, znojan, žedan, u društvu vjetrova koji je raznosio crne plastične vrećice. Hassanov poziv na krišku lubenice bio je najljepše što sam mogao poželjeti. Sjedimo pred kioskom, pričamo i pljučkamo crne koštice. Noć donosi sve u čemu oskudijeva dan. Uz večeru sam se družio s Hassanovim prijateljem koji živi u Barceloni već sedam godina, a sad je došao provesti blagdan s obitelji. I on, kaže, posti, ali možda ne bi da nije doma među svojima. Neki Berberi koje poznaje ne poste, jer ne žele, ili se ne osjećaju muslimanima. (Berberi su – upućuje me – izvorni stanovnici, koji čine gotovo dvije trećine Marokanaca, i postali su muslimani tek nakon dolaska Arapa.) Svima

je uglavnom zajedničko pušenje hašiša – praksa koja je tijekom Ramazana još izraženija nego inače. Razlog je, kaže, što nema alkohola.

Islam zabranjuje alkohol, ali u Maroku se proizvode vino i pivo, dok se ostala pića uvoze. Veliki broj Marokanaca pije alkohol, pogotovo oni ispod tridesete, kao i puno tinejdžera. Međutim, tijekom Ramazana svi se, htjeli ne-htjeli, ponašaju kao dobri muslimani po tom pitanju. Dućani koji prodaju alkohol zatvorili su odjele s pićem ili su maknuli sve boce s polica još par dana prije početka Ramazana. Ni stranci sada ne mogu legalno nabaviti alkohol. Stoga se u ramazanskim noćima opuštanja konzumira više marihuane i hašiša, po kojem je Maroko svjetski poznat. Kazne su za konzumaciju rijetke i relativno blage: jedan dan zatvora, ili maksimalnih 600 dirhama (cca. 60 eura). *Pušenje* se tolerira, što zbog navika domaćih što zbog stranih turista, a svima je, naravno, stalo do turizma. "Jer, što je Maroko", dodaje Abdul. "Pustinja i more! Turizam i mangan – to je sve što imamo!"

Abdul rezonira poput Europljanina, bolje rečeno europskog Mediteranca. Voli društvenu uredenost, političke slobode, dostupno zdravstvo i obrazovanje, koji nasušno nedostaju Maroku. Ali ne voli zapadni užurbani način života. Kad si osigura udobniji život, vratit će se živjeti ovdje, makar i pod stare dane. Misli da će i tada poštivati Ramazan, ali ne zato jer je to tradicija, koju će sačuvati, nego jer predstavlja tjelesnu i duhovnu potrebu čovjeka. Smisao Ramazana, podsjećajući, nije golo uzdržavanje od jela, pića i seksualnog uživanja, kako ga mnogi površno shvaćaju, nego oplemenjivanje misli i osjećaja koji iz toga proizlaze. To je možda svima jasno u teoriji, ali ne čini se uvijek i u praksi.

Svjedočeci preciznosti i strogosti kojima su određena pravila Ramazana tijekom dana, i žudnoj slobodi koja zavlađa noću, pri nadoknađivanju proteklog i pripremanju za novi dan, nekad je teško u ponašanju ljudi prepoznati više od forme koju je spominjao Abdul. Nezahvalno je tvrditi je li tako ili nije. Ali tomu su svakako krivi oni – da se poslužim njegovim citatom iz Kur'ana – "koji poste a od toga imaju samo glad i žed".

Takvih sam ovo ljeto ipak više vidio među strancima nego među domorocima. A još gori su bili oni drugi koji se nisu ustručavali piti, jesti (čak i ljubiti) pred domaćinima. Francuzi, Španjolci, Englezi, Nijemci, Nizozemci... U gradovima na obali ih ima dosta pa se zbog turista Ramazan pokušava učiniti što manje vidljivim. Da nisam došao iz "suhe" unutrašnjosti, uslijed svog tog turističkog šarenila, možda ne bih ni primijetio da je Ramazan. Sve do zadnjeg dana, kad je započela trodnevna svečanost povodom kraja devetog lunarnog mjeseca, označenog novim mladakom. Konobaru sam posljednji dan poželio "eid مبارک". A na pitanje Slovenca na aerodromu, hoće li sad moći naći prijevoz do pustinje, odgovorio sam: "Tek sad im počinju praznici. Ali hoćeš! U Maroku uvijek računaju s turistima." ■

ALEKSA GOLIJEVIN

SLOBODARSKA KRITIKA LJUDSKOGA STANJA

S PREVODITELJEM I UREDNIKOM ANARHISTIČKE EDICIJE PORODIČNA BIBLIOTEKA (ANARHIJA/ BLOK 45) RAZGOVARAMO O SLOBODARSKOM NAČELU "BOLJE GLEDAJMO KAKO DA NE IZDAMO SEBE I ONE DO KOJIH NAM JE STALO", I TO NA PRIMJERU NJегоVIH IZDAVAČKIH NAČELA KAO I OSOBNIH ŽIVOTNIH VRIJEDNOSTI

SUZANA MARJANIĆ

Prije svega poznati ste kao prevodilac i urednik anarhističke edicije Porodična biblioteka (anarhija/blok 45). Od kada uređujete navedenu anarhističku ediciju i s kojim urednicima/izdavačima iz Hrvatske surađujete?

— Sve je počelo negde tokom 2001., a prve knjige su se pojavile početkom 2002. Mala serija, od tri naslova. Brzo je počela i saradnja, u početku sasvim sporadična, sa nekim izdavačima, kao što su *Što čitaš?* iz Zagreba ili *Plošad Sloboda*, koju je pokrenuo Stefan Simonovski iz Skoplja. Ti izdavači su ponovili neke tekstove iz *Porodične biblioteke*, što smo sve zajednički dogovorili. Poslednjih godina se uglavnom družim sa Zoranom Sentom, iz DAF-a, koji mnogo pomaže, ali i najavljuje neke zajedničke izdavačke poduhvate. I sa *Što čitaš?* razmatram neke ideje. Ali, bilo je i mnogo drugih kontakata, od samog početka, baš sa ljudima iz Hrvatske. Ti dobri signali su toliko učestali, da mi moj prijatelj Mario Marić – najstariji mladi prijatelj *Porodične biblioteke* – ozbiljno prognozira selidbu.

PREKID TRŽIŠNOGA KRUGA

Na svojoj web-stranici navodite da knjige nikada niste prodavali, već ste ih besplatno dijelili zainteresiranima, što je u skladu s Vašim izdavačkim načelima, kao i sa sadržajem knjiga koje objavljujete. Kako živite/preživljavate s obzirom da ne prodajete knjige i poznajete li možda još nekog izdavača s ovih ex-YU prostora koji djeluje na takav način?

— Ne znam nikog ko radi baš tako, ali ima još ljudi koji na sličnim ili istim pitanja insistiraju na druge načine. Na primer, izdavači koje sam spomenuo, koji nisu samo to, već aktivno razvijaju i pomažu celu jednu scenu. U bloku 45 sve to se razvilo iz mešavine iznudice i nekih načela ili prosto averzije prema trgovini. Tada sam još radio u firmi; i da sam hteo, nisam imao kad da trgujem. A čas se približavao, trebalo je objaviti knjige. Ali, kako? I onda su mi se vratile reči iz jednog teksta Boba Blacka, koji sam tada pripremao: "Ludičkom načinu proizvodnje odgovara sistem distribucije zasnovan na poklonu. Čemu više kupovina i prodaja? Previše papirologije. Previše posla." To je bilo pitanje: kako, makar u nekoj tački, prekinuti taj začarani, tržišni krug? Ili, ako to pitanje možemo da isprobamo na malo širem terenu, kako napraviti prekid u odnosima dominacije, nepoverenja, uzajamnog tlačenja? Odgovor nije prost, u smislu da se završava sa onim što ću reći, ali počiva na zaista prostoj premisi: pa tako ćemo TO prestati da radimo! Makar između nas. A onda, kako nam bude. Moraju se prihvatiti neki novi, neuobičajeni rizici. Sve i dalje košta – štampa, materijal, literatura, život – ali, kada izbacite cenu, između vas i ljudi neminovno započinje neka drugačija komunikacija. I onda su počele da se dešavaju razne neslućene stvari. A sve je nastavilo da živi zahvaljujući onima kojima je stalo: do samih knjiga, da tog načina rada, do onoga što sam dodavao uz te tekstove, kao svoja razmišljanja i predloge. I za čitaoce koji su se uključili to je bilo posebno iskustvo. Pomagali su u priložima (ja nemam nikakve tajne resurse, a primanja su mi smešna), distribuciji, raznim fazama pripreme. Nije se formirala nikakva redakcija, što je slabost, ali opet nikada nisam bio sam. Nikada ne znate ni da li će biti podrške, kada dođe vreme za neku novu knjigu. Ali, ona do sada nijednom nije izostala, često od osoba koje još nisam ni upoznao. I tako već deset godina, praktično bez zastoja. Možda je to sada ipak dostignuće, zajednički podvig, s obzirom da je, "objektivno" gledano, reč o receptu za propast, što su nam mnogi trezvenjaci glatko predviđali. Ali, presudan je bio subjektivni faktor. Oni kojima je stalo.

Ukratko, molim Vas, izložite nam svoja izdavačka načela.

— Gledam da objavljujem knjige i tekstove koji su meni bili važni, iz kojih sam naučio nešto o ljudskom stanju ili koji su me poneli. Samo najličniji izbor i intuicija, to je pravilo. To je potpuno suprotno onome što se često sreće među izdavačima ili medijskim redakcijama, naročito "aktivističkim", koji uporno pokušavaju da prosvetle jedno biće koje ne postoji: "običnog čoveka" ili "prosečnog čitaoca". To za posledicu ima produkciju otuđenih, bezličnih sadržaja, koji pucaju od pojednostavljanja i truzama. To je u osnovi manipulacija, kalkulisanje zamišljenim ljudskim profilima, "ciljnim grupama" i odgovarajućim sledovanjima. O potcenjivanju upravo tih drugih, čiji se mentalni kapaciteti tako brižljivo odmeravaju, da ne pričam. Izdvajam to kao najčešću uredničku dilemu koju sam primetio okolo. Što se mene tiče, insistiram na toj ličnoj dimenziji, u izboru literature i nadovezivanju na nju, jer je to jedina osnova za pravu komunikaciju, čemu bi ovakvo izdavaštvo i trebalo da vodi.

REAKCIJA NA KARAOKE-ANARHISTE

Kada ste se prvi puta susreli s teorijom i praksom anarhizma te koji Vam je anarhizam najprihvatljiviji? Naime, na svojoj web-stranici ističete da za "anarhiju/blok 45" ideologija anarhizma je bez ikakvog značenja. I nadalje: "Izvesna terminološka podudarnost je slučajna i za sada predstavlja izvor mnogih zabavnih, ali ponekad i vrlo zamornih nesporazuma."

— Ta poruka je delom bila reakcija na sve te karaoke-anarhiste, koje sam počeo da upoznajem, a koji su samo ponavljali stare mantrе, kao hipnotisani. Bio je to sasvim nov fenomen za mene. Stalno sam naletao na njih, sve je pucalo od nesporazuma, mada je toga bilo i na drugim stranama. Opet, klasični anarhizam, kako se to kaže za onu staru gardu, od Proudhona, Bakunjina i Kropotkina, do, recimo, Emme Goldman, meni zaista nije značio ništa. U onim "formativnim" godinama skoro da nisam znao za njih. Na mene su mnogo više uticali Swift, dada, nadrealizam, moderna uopšte, frankfurtovcі, antropologija. U stvari, i danas u svemu tome vidim samo potragu za drugačijim životom, koja nema ime, koja nije nikakav "izam", iako "anarhija", kako je ja shvatam – kao lični, etički stav i odnos između ljudi, a ne kao planiranje "budućeg društvenog uređenja" – ostaje ključni operativni pojam.

Tek kasnije sam shvatio značaj te stare generacije, iako ni tada u njihovim spisima nisam našao mnogo toga podsticajnog. Anarhisti iz XIX s početka XX veka bili su jedini koji su, u okviru zapadne tradicije, tražili izlaz ka životu bez vlasti i insistirali na tome. Jedini. Svi oni intelektualci i njihove mušterije, koji sebe, ko zna zašto, smatraju "slobodnomislećim", a da nikada nisu ni pokušali da iskorače iz perspektive vlasti, trebalo bi da se zamisle nad tom činjenicom. I samo zahvaljujući toj generaciji, uprkos strahovitom teroru, i s leva i s desna, reč "anarhija" je nastavila da kruži okolo i unosi pometnju. Tako smo mogli doći i do shvatanja anarhije prilično drugačijeg od tog starog. Stvar je u njihovim kontradikcijama i fiksacijama, u činjenici da je ta generacija anarhista ipak preuzela suviše iluzija svog vremena, naročito onih prosvetiteljskih i progresističkih. Zato sam se od početka, manje ili više, prepoznao u nekim

novijim autorima, koje ortodoksni anarhisti ili ne računaju u "svoje" ili ih žestoko napadaju: u Fredyju Perlmanu, Johnu Zerzanu, Jacquesu Camatteu, Jacquesu Ellulu ili antropolozima kao što su Pierre Clastres, Marshall Sahlins, Stanley Diamond. U onima koji masovno društvo (kao suprotnost zajednici ili svetu zajednica, kao jedinom pojmljivom ljudskom okviru), progres i tehnički fenomen nisu prihvatili kao sudbinu ili nešto "neutralno". Reč je o konceptima i mehanizmima koji unapred određuju ljudske odnose i prave sprdnju od svih naših dobrih namera. Traže suviše rada, suviše energije, suviše života, što se ne može postići spontano ili dobrovoljno. To i danas zbunjuje mnoge i predstavlja liniju podele, ne samo među anarhistima, već između svih sledbenika stare paradigme, levih i desnih, i onih koji sve to dovode u pitanje.

SITUACIONISTIČKA INTERNACIONALA

Urednik ste trobroja časopisa *Gradac* (164-165-166, 2008.) posvećenoga *Situacionističkoj internacionali*. Kakav je bio utjecaj *Situacionističke internacionale* na Jugoslaviju u doba kada su djelovali njezini predstavnici, ako je uopće bilo ikakvog utjecaja?

— Nije bilo nikakvog uticaja. Tu su samo nekoliko pisama koje su tokom 1960-ih razmenili Debord i Branko Vučićević, možda neki slabašni flert Makavejeva s tim idejama i nekoliko najuzgrednijih referenci iz umetničke i filozofsko-sociološke literature. Stvari počinju da se menjaju tek sa *Arkzinovim* izdanjem *Društva spektakla*, iz 1999., a onda i s mojim prevodom istog dela i ostalim što sam radio. Onda su usledili još neki prevodi, a broj referenci se naglo povećao, iako često na način od kojeg stajе mozak. Saradnja s Brankom Kukićem (*Gradac*) i prevodiocem Miodragom Markovićem bila je nešto izuzetno. Iako sam u tom zborniku kasnije pronašao greške zbog kojih me je obliovao hladan znoj – ne toliko u prevodima, mojim ili Mišinim, koliko u nekim pratećim elementima – opet smo napravili prilično širok i veran prikaz situacionističkih ideja i praksi.

Tako novine Ispod pločnika (broj 11, 2012.) objavljuju članak kojim utvrđuje kako bi bilo "suludo" zaključiti da je pobuna svibnja 1968. godine izbila zaslugom situacionista ili pak da su oni zanijeli mase svojim idejama. Riječ je o članku koji je prvotno objavljen u časopisu *Machete* (2008.), a s talijanskoga ga je prevela za novine Ispod

pločnika Erika Preden. Kako komentirate ovu reviziju utjecaja SI na događaje revolucionarne 1968.?

— Pre svega, 1968. je bila samo trenutak u delovanju Situacionističke internacionale. Njen značaj daleko prevazilazi tih nekoliko burnih meseci. A ovo nije neka nova revizija, njihov značaj se odavno umanjuje. Ako pogledamo ono što su sami situacionisti pisali o svom učešću u pobuni iz 1968. – a koja zapravo počinje 1966., u Strasbourgu, sa skandalom oko pamfleta *Beda studentskog života* – jasno je da oni sebe nisu videli kao inspiratore ili vođe “masa”. Da li bi se 1968. uopšte dogodila da nije bilo SI i *Enrages*? Teško. Još jednom, sve počinje još 1966., s debatama koje su se među studentima, od Strasbourga do Nanterrea, odvijale tokom cele 1967. i početkom 1968., povodom skandala i teksta čiji su jedini autori bili situacionisti. Tokom 1967. pojavile su i dve knjige-bombe, koje su tako odmah bile doživljene, Debordovo *Društvo spektakla* i Vaneigemova *Rasprava o svakodnevnom životu*, glavni izvori slogana iz 1968. Najzad, šta je sprečavalo sve te maoiste, trockiste, lenjiniste i ostale autoritarce, koji su kasnije poricali svaki značaj SI, da nešto pokrenu ranije? Sve te frakcije su postojale i pre 1968. Ipak, po izbivanju pobune, inicijativu su brzo preuzele te druge, brojnije grupe – sve grupe bliže vladajućem “načelu stvarnosti” su morale biti brojnije – a zatim i zvanična levica, sa svojim sindikatima, što su situacionisti u svojim analizama precizno registrovali. Sebe su jasno videli kao manjinu, čiji se glas sve slabije čuo. Punih petnaest godina pre 1968., u jednom tekstu iz *Potlača*, pisali su: “Revolucija se ne ostvaruje traženjem 25 216 franaka mesečno.” Godine 1968. prevagu su odneli upravo takvi, “realistički” zahtevi. Za njih je to bio signal da se povuku i privremeno emigriraju iz Francuske – ovo drugo je bilo posledica značaja koji im policija, za razliku od levičara, nije sporila. Uglavnom bez njih, 1968. se ne bi dogodila; ali, oni nisu uticali na ono što je postalo glavni tok te pobune, a naročito ne na njen ishod. Tekst iz *Machete* je možda više iziritiran glorifikacijom SI od strane nekih kasnijih ljubitelja, što je zaista znalo da bude nesnosno; ali, u tekstovima SI je teško pronaći osnove za tako oštar sud o njima, makar u toj stvari – iako je činjenica da su situacionisti bili sve samo ne neka skromna družina!

LIVING THEATRE I PACIFISTIČKI ANARHIZAM

Nedavno ste u Rijeci u Molekuli, u okviru ZOOM festivala, sudjelovali u promociji prijevoda knjige *Život teatra* Juliana Becka. Kakav je Vaš stav prema pacifističkom anarhizmu, s obzirom da je sam Living Theatre zastupio takvu vrstu anarhizma?

— Mislim da nije reč o nekoj posebnoj vrsti anarhizma već o jednom stavu, koji ne vidi kako ubijanje ili olako oslanjanje na nasilje može doneti neku drugačiju, bolju ljudsku klimu. Taj stav je imao svoje pristalice i među anarhistima, od Tolstoja i Landauera, do Juliana Becka i Paula Goodmana. To je zapravo bio većinski stav. Naime, čak je i jedan od najvećih anarhističkih militantata, Errico Malatesta, govorio otprilike ovako: mi samo želimo da idemo svojim putem, da živimo drugačije, oni nam ne daju, i onda nas još optužuju zbog nasilja do kojeg tako dolazi. Među savremenim anarhistima često se vode debate oko nasilja i nenasilja. To stvara pomalo bizarnu sliku: kao da to da li će nasilja biti ili neće biti zavisi od anarhista. Biće da se pravi ljubitelji te prakse, odnosno, pravi uzroci stanja u kojem uopšte postavljamo takva pitanja, nalaze na drugoj strani.

DESTRUKTIVNA TRŽIŠNA EKONOMIJA

U svojoj biblioteci preveli ste knjigu Prvobitno društvo blagostanja: *Esej o ekonomiji lovaca-sakupljača antropologa Marshalla Sahlinsa koji subvertira koncept tržišne ekonomije kao najdestruktivniji društveno-politički model, čiji su glavni proizvodi stalna oskudica i totalna ljudska, društvena i ekološka degradacija. Iako brojni kritičari danas dolaze do sličnoga zaključka, o kojemu je Sahlins pisao već 1968., odnosno 1972. godine, zbog čega je većina i dalje u tom stavu koji je promoviran kao opcija bez alternative?*

— Ovaj način života je postao nešto više od navike, totalna ovisnost. Ne znamo za drugo, nemamo to iskustvo. Izgubili smo autonomiju, samim tim i kompetenciju za neki drugačiji život. Ipak, pretnje se samo gomilaju, a mnogi pokazuju spremnost za skok naglavačke iz te situacije, nezavisno od prethodnih priprema, čak i nezavisno od globalnog stanja: iz ličnog nezadovoljstva takvim životom, tim rmbanjem, poniženjima, pritiscima, besmisлом. Mislim da su takvi razlozi za revolt mnogo jači i pouzdaniji od onih koji polaze

od zabrinutosti za “sudbinu planete”. Sve to je povezano, ali oni koji pre svega polaze od “planete”, “sveta” ili patnje drugih ljudi – “masa”, “siromašnih”, itd. – a ne od sebe i svojih najdubljih razloga, suviše često završavaju među “realističkim” reformatorima vladajućeg poretka. To su dve prilično udaljene perspektive.

Pored toga, nije stvar u tome da se promene neke materijalne ili administrativne prakse. Neće nas spasiti ništa manje od raskida s celim jednim načinom i shvatanjem života, s celom jednom kulturom. Stvar je u drugačijim odnosima između nas – bez dominacije, ucene, nepoverenja, straha. Takvim odnosima sigurno bi odgovarale neke sasvim drugačije materijalne prakse. Na primer, jasno je da među slobodnim ljudima i njihovim zajednicama nema uslova za masovnu destrukciju i tu apsurdnu cirkulaciju apstraktnih “vrednosti”, jer nema ko da radi – onako i onoliko koliko ta dinamika zahteva. Ali, ima uslova za toliko toga drugog. Levičare to parališe ili užasava: oni prosto ne mogu a da u svojim projekcijama ne računaju na TUDI rad. I ako je stvar u tome da razvijamo drugačije odnose, ovde i sada, uprkos nemogućim uslovima, onda tu nema šta da se čeka. To je sam život. Šta tu ima da se odlaže ili pomera u neku “utopijsku” perspektivu? Ali, mnoge ljude slamaju te globalne projekcije, saznanje da “drugi” neće učiniti isto. Pa, pustimo za trenutak te “druge”. Podimo od sebe i onih do sebe. Otvorimo se za to iskustvo, za sve njegove posledice. Vratimo se u svoje živote, ne da bismo se zatvorili u njih, kao u privatne posede, već da bismo ponovo osetili sebe, jedni druge, svoje prave razloge za život i borbu. To nije recept za sreću, ne pričam o tome. Samo pokušavam da dočaram tu ravan iz koje vredi ponovo otvoriti sva pitanja. Neka nova situacija može nastati samo ako se to izlupano ljudsko jezgro oporavi. Videli smo koji su dometi ljudskih bića redukovanih na male vojnike ili proste izvršioce tuđih planova. S time zaista vredi prekinuti. Život odmah dobija drugačiji ukus, nezavisno od šansi za globalnu promenu. I mada to nije uslov za takav stav, tako se ponovo otvaraju sve šanse, sve mogućnosti. Ovako, pred sobom imamo samo jedan put. A tu je lako biti Nostradamus. Najgori ishod je najizvesniji.

Colin Ward svoju knjigu o anarhizmu završava prilično optimistično sljedećom rečenicom “Anarhizam za novo stoljeće postaje sve važniji”. Smatrate li da je tome doista tako?

— Nema sumnje da je tako, ali anarhisti i dalje vide anarhiju na toliko oprečnih načina da sve učestalije pozivanje na taj pojam nije garancija neke suštinski nove situacije. Ipak, ako se osvrnemo samo 10-20 godina unazad, šta vidimo? “Anarhija”, “anarhizam” – kao jasan stav, kontradikcija, zbrka u glavi, moda ili živ odnos između ljudi – za mnoge postaje nešto što se podrazumeva. Slom starih levičarskih ideologija i njihovo utapanje u liberalni kupleraj, sigurno su doprineli tome. Ali, ne treba imati iluzija. I dalje nas čeka raskid s celim jednim načinom i poimanjem života. Ne samo povremeni gestovi revolta, bavljenje ovim ili onim problemom ili izdvajanje u privatne Nojeve barke. Ako se suočimo s tim najkritičnijim pitanjima, vidimo kako se naši redovi naglo prorođuju. Ali, nema problema. Koliko god nas bilo, to su naši životi, naše iskustvo, nešto između nas. A pošto smo i mi “ljudi” ili “drugi” – to kao da se zaboravlja – šire posledice uopšte nisu isključene. Zato je svako lično istrajavanje, na sopstvenoj avanturi i borbi, od najvećeg mogućeg značaja.

KRITIČARI LJUDSKOGA STANJA

S kojim teoretičarima anarhizma posebno surađujete?

— Sarađujem s prijateljima, nema tu nekih “teoretičara”, u smislu, specijalista ili plaćenih intelektualaca, kao što su razna zvučna imena iz tog segmenta spektakla. Čak ni Zerzan nije “teoretičar anarhizma”, već kritičar ljudskog stanja i čovek koji pokušava da sagleda neke mogućnosti. Spominjem njega, jer smo prijatelji, a i sarađujemo, na razne načine. Bili smo zajedno na nekoliko turneja – po Hrvatskoj, Srbiji, Italiji – a sada je već postalo uobičajeno da mi šalje nove tekstove, zbog kojih mu ja onda zvocam, kada ima razloga, ili mu samo šaljem utiske i sugestije. Tako smo prodiskutovali i tekstove za njegovu novu knjigu *Future Primitive Revisited* (2012.), onako kako su pristizali. Ali, kažem, Zerzan je jedan od nas, prijatelj. Sarađujem sa svima s kojima sam u komunikaciji, koja za mene ima smisla. Sve to je podsticajno.

TRI LICA STALJINA

Milorad Đoković, gostujući na 6. anarhističkom sajmu u knjiga u Zagrebu, među ostalim je za Zarez izjavio: “gotovo

je pravilo da mnogi mladi intelektualci posle revolucionarnog odrastanja postaju apologete vladajućih režima, zaboravljajući svoje ideale i utopije. Pogledajte brojne studentske lidere iz 1968. godine pa ćete videti da su oni korumpirani sjajem lagodnog života postali savetnici i čuvari svojih vlada.” Kakvo je vaše iskustvo sa življenjem u skladu s anarhističkim načelima?

— Da, to se stalno dešava. Sila teže ovog sistema je ogromna. To lomi mnoge, a konformira skoro sve. Ali, o tome se često govori vrlo površno. Tačno je da su mnogi studentski lideri iz 1960-ih i nekada radikalni intelektualci postali najgori konformisti, ali ako se osvrnemo na njihove “revolucionarne” dane, videćemo da je vrlo često reč o autoritarnim levičarima. Odatle, do neke druge autoritarne pozicije ne stoji neki neizmerni ambis. Na primer, Daniel Cohn-Bendit, jedna od ikona 1968., bio je lenjinista; danas je jedan od najfanatičnijih policajaca EU. Skoro cela prva postava univerziteta Pariz VIII, koji se smatra za jednu od tekovina 1968. i odakle se zatim ispileo postmodernizam, tokom 1960-ih je oscilirala između maoizma i lenjinizma. “Radikalna” krila velikih studentskih organizacija, naročito u SAD-u i Nemačkoj, takode su se kolebala između Maoa i Lenjina, ponekad uz dodatak Trockog, kao u Engleskoj. Znači, izbor se kretao između tri lica Staljina. Kod nas je bilo slično, iako bez tako naglašenih frakcijskih podela. Mladi marksisti – uvek tako dosadni i plitki, samo možda malo raspušteniji od svojih roditelja – listom su postali stari, dosadni liberali. Jedna autoritarna pozicija, koja se ionako nije mogla smatrati revolucionarnom, zamenjena je drugom. Ali, sve to zapravo nije toliko važno. Pričamo o poznatima ili o tankom sloju štrebera koji se baškare na vrhu podele rada. Pravi problem je ono što se dešava svakodnevno, svi ti mali ljudski debakli, koji u konkretnim životima ljudi i njihovim odnosima često imaju teške posledice. Mnogo teže od pada Daniela Cohn-Bendita u liberalizam ili Žižekovog bajpasa između Lenjina i Obame. Bolje obratimo pažnju na tu ravan, na ono što se dešava s nama i između nas. Bolje gledajmo kako da ne izdamo sebe i one do kojih nam je stalo. Kada se sve postavi u tu ravan, mamci koje nam baca ovaj sistem gube dosta od svoje efikasnosti.

ZAF

I završno, uskoro se održava 5. zrenjaninski anarhistički festival (5. i 6. listopada). Što očekujete od njegova programa ove godine?

— Ah, ZAF! Takođe, jedno veliko Ah! i za ASK! Ta dva događaja su povezana, ljudi koji ih organizuju tesno sarađuju. Sada očekujemo i *CrimethInc.*, povodom objavljivanja njihove knjige *Rad* (Work, 2011.), u izdanju zrenjaninskog *Burevesnika*. Objektivno, u oba slučaja, “zvanični” delovi programa su, osim u par moćnih stavki, kao što je ova, možda malo tanki. Ili je tako bilo poslednjih godina. Prevladuje forma predavanja ili prezentacije, umesto da se bacimo na debate, o toliko stvari koje nas se valjda još tiču. Opet, bez potcenjivanja značaja tog “zvaničnog programa”, prava stvar je uvek sve ono između. Direktna komunikacija, radost susreta, gala kuhinja, ali i razmatranje konkretnih predloga.

Tako smo na prošlom ASK-u, tu u Zagrebu, dogovorili i pokretanja srpsko-hrvatske sekcije *The Anarchist Library*. Inicijativu su dali Erika Preden i Marco Pessotto, koje sam tada i upoznao. I to je, bez mnogo prethodne priče, za svega par meseci, postala ozbiljna arhiva tekstova i knjiga – *Anarhistička biblioteka*, arhiva za sebe – koju je Pessotto izvanredno prilagodio kućnoj i maloj štampi. Na tome su radili i prijatelji iz *Što čitaš?* i *Ispod pločnika*, zrenjaninskog *Burevesnika*, beogradskog *Fenjera*, ali i drugi, koji se sve više uključuju. Zoran Senta je priložio tekstove svih svojih anarhističkih izdanja, samo što to još nismo stigli da obradimo. Pored toga, *Biblioteka* pokriva mnogo širi teren od “čisto” anarhističke literature. Za mene je to bio događaj godine. Jednostavno nisam navikao da sa anarhistima nešto radim, a da to bude bez agonije! Ovde je sve samo teklo. Naravno, sve to su ljudi koji već nešto rade, nešto svoje, i ne čekaju na “druge”. To je važna napomena. Sarađnja onda ide lako.

Sada, u Zrenjaninu, sve to će se nastaviti. ZAF i ASK su dve važne posledice delovanja nekih ljudi, koji su godina, uprkos velikim pritiscima i opštoj malodušnosti, istrajavali na toj formi komunikacije. Iako ASK i ZAF traju već dugo, mislim da je sve i dalje otvoreno, sveže, poletno, kao da je tek počelo. To je dobar znak. ■

Razgovarali 1. listopada 2012. (kontekstualizacija zbog posljednjega pitanja)

INTIMNI KOŠMARI

O MORMONIMA, KIŠU I ODJEVNIM NAVIKAMA SREDNJOŠKOLSKIH PROFESORA

DARKO MILOŠIĆ

U guravši se nekako jednog jutra u autobus, kratko sam si vrijeme diskretno proučavajući zanimljive fizionomije svojih bližnjih i razmišljajući o metafiziци, erosu i thanatosu, kad mi je pogled zapeo za mladića koji je i izgledom, i držanjem, i napose odjećom izrazito odskakao od svih nas.

Na suvratku sakoa besprijekorno izglačanog i po mjeri krojenog elegantnog crnog odijela s pripadajućom savršeno vezanom crveno-plavom kravatom, imao je okačenu crnu pločicu na kojoj je bijelim slovima bilo ugravirano: STARJEŠINA FREEMAN, a ispod je pisalo još i *Crkva Isusa Krista svetaca posljednjeg dana*. Starješina Freeman nije baš odgovarao mojoj predodžbi o "starješinama", jer se radilo o mladiću starom kojih dvadesetak godina, a dojm autoriteta odmagalo je i njegovu glatko dječjačko lice i frizura kakvu nose pitomci West Pointa. Kako je uspio postati starješina, ne znam, ali sjetio sam se kako u, ako se ne varam, *I. Timotejevoj poslanici* 4,12 Pavao piše mladom Timoteju: "Neka te nitko ne prezire zbog tvoje mladosti!" pa, rekoh, hajde... Starješina Freeman je u rukama držao notes i pisaljku, vidjelo se po pokretima očiju i mikromimici lica da intenzivno razmišlja (što je bilo posve u suprotnosti s izrazima lica naših suputnika koji su možda isto razmišljali, ali ne baš intenzivno i fokusirano, ili su, kao u onom vicu, samo sjedili), i svako toliko je nešto bilježio, lijevom rukom na kojoj je bio podeblji prsten (*Oženjen? Svaka čast!* pomislio sam; ako je fundamentalist, možda i s nekoliko žena...). Sve u svemu, djelovao je donekle cjelokupnom svojom pojavom poput kakvog glanc novog *Forda* usred manje ili više dotrajalog tranzicijskog voznog parka.

TREZOR U STIJENI Moguće da ste ih i vi primijetili, te redovito – svaka bi ih majka poželjela za zeta – simpatične dečke (premda sam vidio i djevojke), misionare, svece posljednjeg dana, kako obično u tandemu, upicani i zbigecani kao manekeni koji predstavljaju novu liniju Diorovih odijela, krstare ulicama naših gradova, dijeleći letke s pozivima na besplatan tečaj engleskoga, ili objašnjavaju nekom umirovljeniku kako zapravo stoje stvari s njegovom dušom. Među informiranim građanima poznatiji su pod nazivom *mormoni*, a dolaze, kao i sve one, reći će neki, sekte i hereze što (bezuspješno, dakako!) rastaču našu tisućgodišnju katoličku uljudbu, iz Sjedinjenih Država, te kontroverzne zemlje na drugom kraju svijeta. Preciznije, dolaze (obično na dvije godine) iz savezne države Utah, koja je u 19. stoljeću, kad se njihovom osnivaču, Josephu Smithu, ukazao anđeo i rekao mu, je li, kako zapravo stoje stvari s nebom, zemljom i čovjekom, bila teška zabit... Da ne pametujem previše, prenosim citat s *Wikipedije*:

"Knjiga *Mormona* iznosi mnogo toga o povijesti Amerike. Po toj knjizi, Izraelac Lehi i njegova obitelj, zajedno s prijateljima, pobjegli su iz Jeruzalema 586. godine pr. Krista, sagradili lađu i krenuli ploveći na istok oko svijeta. Pomoću kompasa iskrcali su se u Americi i od Lehijeve obitelji nastale su dvije nacije koje su postale praroditelji američkih Indijanaca. Kroz 1000 godina zabilježili su svoju povijest na pločama na nepoznatom jeziku. Prije nego su

nestali godine 421., posljednji preživjeli Moroni je zakopao ploče u brdu. Nakon svog uskrsnuća, Isus je posjetio Ameriku i osnovao novu crkvu, jer su njegove nade u Stari svijet propale. Isus će se vratiti na zemlju i ustanoviti svoje kraljevstvo u Americi."

AMEN No, mormoni, iz čijih redova je možda i sljedeći predsjednik Sjedinjenih Država, Mr. R-money, su zapravo fascinantni po nečemu na čemu intenzivno rade od 1938. Naime, Genealoško društvo države Utah od tada prikuplja sve dostupne im podatke o umrlima širom svijeta, podatke iz knjiga umrlih koje su isprva bilježili na mikrofilmovima, a posljednjih godina ih digitaliziraju. Ti podaci, a trenutno ih ima toliko da bi se njima moglo ispuniti kojih šest milijuna knjiga od po tristotinjak stranica, čuvaju se nedaleko Salt Lake Cityja, mormonskog Vatikana. Mjesto na kojem se čuvaju – a ima ih, tih podataka, od Afganistana do Zimbabvea – zapanjuje jednako kao i sama činjenica da ih je netko prikupio i da ih i dalje prikuplja (oko četrdeset tisuća godišnje). Između 1958. i 1965. u živjot stijeni su izdubljene prostorije i obložene armiranim betonom; u njima se nalaze uredi, laboratoriji i komore u koje su smješteni mikrofilmovi i optički diskovi. Taj začudan arhiv epskih proporcija poznat je pod imenom Granite Mountain Records Vault, ili The Vault, Trezor (izgleda fantastičnije no što ja to mogu opisati; pogledajte kratki video-zapis na YouTubeu). Glavna ulazna vrata teže četrnaest tona i mogu izdržati nuklearni udar; dvoja manja vrata teže po devet tona. Mikroklima u unutrašnjosti je idealna za čuvanje mikrofilmova. Genealoške informacije prikupljaju se desetljećima, pretpostavljam u skladu sa zakonima pojedine države, iz crkava, knjižnica, matičnih ureda, popisâ stanovništva... i odnose se ponajprije na podatke o rođenjima, vjenčanjima i smrti; poanta je utvrditi i potvrditi postojanje konkretne osobe (važno je napomenuti da se ne prikupljaju podaci o živim ljudima; to valjda rade neke druge službe, ili *Facebook*). Projekt ima svoju teološku pozadinu, ali mormoni će istaknuti i implicitnu važnost zaštite i očuvanja tih podataka za buduće generacije. Napokon, svatko može otići na stranicu www.familysearch.org i upisati željeno ime i prezime. Osobno sam tako pronašao podatke o svojim pokojnim rođacima u Sjedinjenim Državama (pronašao sam, između ostalog, i ime bolnice i sat i minutu smrti), a zanimljivo mi je bilo otkriće i koliko se osobâ s mojim prezimenom useljavalo u Ameriku krajem 19. i tijekom 20. stoljeća.

SVE SE SNIMA Pripremajući se za pisanje ovoga teksta, sjetio sam se Danila Kiša (za odlikaše: www.danilokis.org) i njegove zbirke priča *Enciklopedija mrtvih* (u knjižnici sam posudio BIGZ-ovo izdanje iz 1987.), u kojoj se nalazi i istoimena priča (s podnaslovom "Čitav život"), a o kojoj u

Post Scriptumu piše: "Osoba koja je sanjala ovaj san, i kojoj je priča posvećena, jednog je dana otkrila, ne bez čuđenja bliskog drhtaju, da su njeni najintimniji košmari već materijalizovani u tvrdom kamenu, kao kakav čudovišan spomenik..." (slijedi podulji navod iz socijalističkog lifestyle časopisa *Duga* od 19. svibnja 1981. u kojem je riječ upravo o mormonskom Trezoru). Glavna junakinja priče sanja san u kojem stjecajem okolnosti dospije u Kraljevsku biblioteku u Stockholmu i shvaća da se u dvoranama označenima slovima abecede nalaze knjige s podacima o *svim* umrlim ljudima iz *svih* vremena i zemalja. ("Bila sam shvatila... da je to čuvena *Enciklopedija mrtvih*.")

No, za razliku od postojećeg arhiva u Little Cottonwood Canyonu, *Enciklopedija* iz priče Danila Kiša ne sadrži tih nekoliko u biti šturih podataka o nekoj osobi, nego zapravo... hm, sve. Sve. ("Prvo što sam ugledala bila je njegova slika... To je ona fotografija koju ste videli na mom pisačem stolu. Snimljena je godine 1936, dvanaestog novembra, u Mariboru, po njegovom izlasku iz vojske. Ispod snimka, njegovo ime i, u zagradi, godine: 1910-1979.") Kako priča teče, shvaćamo da je količina podataka omamljujuća: "Ali ono što čini tu enciklopediju jedinstvenom na svetu... to je način na koji su opisani ljudski odnosi, susreti, pejzaži; ono obilje detalja od kojih je sastavljen ljudski život. Podatak (na primer) o njegovom mestu rođenja, potpun i tačan ('Kraljevčani, opština Glina, srez sisački, oblast Banija') popraćen je još i geografskim i istorijskim pojedinostima, jer *tamo* je sve zapisano. Sve. Predeo njegovog rodnog kraja dat je tako živo da sam se, čitajući... osećala kao da sam bila tamo... sneg na vrhovima dalekih planina, gola stabla, zaledena reka po kojoj, kao na Brojgelovim pejzažima, promiču na čkaljkama deca, među kojima sam videla jasno i njega, svog oca...". Slijedi opis pogreba očeve majke: "Tu sve stoji i u vezi s njom, uzrok bolesti i smrti, godina rođenja, tok bolesti. I piše u čemu je sahranjena, ko ju je okupao, ko joj je stavio novčiće na oči, ko joj je vezao bradu, ko je sanduk tesao, gde je stablo posećeno. Mislim da iz ovoga možete naslutiti,

bar približno, količinu informacija koju unose u *Enciklopediju mrtvih* oni koji su uzeli na sebe težak i hvale dostojan zadatak da zabeleže – bez sumnje objektivno i nepristrasno – najviše što se može zabeležiti o onima koji su završili svoj zemaljski put... Tako će svak moći da pronade ne samo svoje bližnje nego, u prvom redu, svoju sopstvenu zaboravljenu prošlost. Ovaj će registar tada biti velika riznica sećanja i jedinstven dokaz uskrsnuća".

(Podsjetilo me to na uzgredni komentar baptističkog pastora s kojim sam jednom bio razgovarao: "Sve se snima, sve što kažeš i napraviš", rekao je, imajući valjda na umu riječi iz evanđelja prema kojima će svatko od nas odgovarati za svaku nekorisnu riječ... *Enciklopedija mrtvih* iz priče doista podsjeća na neki sveobuhvatni nebeski teftar nad tefterima u koji je upisano ama baš sve i koji će nam se listati dok budemo stajali na vagi, iščekujući...)

SOTONA S KRAVATOM Prema Kišu, "*Enciklopedija mrtvih* delo je neke sekte ili verske organizacije... Ova čudna eruditna kasta mora da ima svuda po svetu svoje privrženike koji ruju po čituljama i po biografijama ljudi, uporno i diskretno, a zatim obrađuju podatke i dostavljaju ih ovoj centrali... Nije, međutim, manje čudo od njihovog tajnog delovanja ni njihov stil, taj neverovatni amalgam enciklopedijske lapidarnosti i biblijske rečitosti... Zatim slede zgusnute slike detinjstva, svedene takorekuć na ideografske znake: imena učitelja, drugova, dečakove 'najlepše godine' u smeni godišnjih doba; radosno lice po kojem pljušti kiša, kupanje u reci, spuštavanje sankama niz zavejani breg, lov na pastirmke... Ništa nije zaboravljeno, ni imena pisaca starih udžbenika i čitanki punih dobrušnih saveta, poučnih priča i biblijskih parabola. Svako razdoblje života, svaki doživljaj je zabeležen, svaka riba uhvaćena na udicu, svaka pročitana stranica, ime svake biljke koju je dečak uzbrabao...".

Slijede opisi gimnazijskih dana pokojnika koje je proveo u Rumi ("Tu stoji, dakle, sažeta historija Rume, klimatski snimak grada, opis železničkog čvora; ime

štamparije i sve što se tu štampa u to vreme, koje novine i koje knjige; predstave putujućih pozorišta i atrakcije gostujućih cirkusa; opis ciglane...) pa boravak u Zagrebu ("Potom ga zatičemo pred oglasnim stubom na Jelačićevom trgu gde razgleda sveže izlepljene plakate, a na jednom – i taj vam detalj dajem samo kao kuriozum – oglas za Krležino predavanje.") i ostatak života (oko pedeset godina) – u cijelosti zabilježen – u Beogradu. Uglavnom, stekli ste dojam o kakvoj se božanskoj (ili demonskoj?)

enciklopediji radi... Kako bilo, mogućnost postojanja takve jedne knjige izaziva vrtočnicu, čežnju i zebnju u isti mah.

Nego, mormoni. Ne bih išao tako daleko pa ustvrdio, poput jednog široj javnosti poznatog svećenika koji je, ima tome već dvadesetak godina, izjavio kako po Zagrebu šeće Sotona u odijelu i s kravatom oko vrata, ali da tako upadljivo fino obučeni na određeni način djeluju uznemirujuće, to da. Kako to mislim? Pa, vidite, ovako.

Naime, tog jutra u autobusu, primjetivši spomenuti drastični kontrast, odjednom mi je sinulo kako zapravo ne pamtim kad sam u zbornici vidio nekog kolegu u odijelu s kravatom. Dobro, ravnatelj su katkad – kad bi, povodom kakve svečanije zgođe, poželjeli ostaviti naročit dojam – znali doći u svojim demodiranim odijelima i razgaženim cipelama u kojima su se valjda nekad davno i ženili, katkad bih primijetio i kakav bolji/noviji komad odjeće na nekom od kolega (možda ipak češće kolegica), ali odijelo s kravatom je iščezlo, zamijenjeno tzv. casual odjećom lakom za održavanje, jeftinim uniseks jaknama, samtericama, trapericama... ono, nemreš vidjeti više poštene štof hlače na muškarcu. Ti dečki, mormoni, na ulicama su toliko uočljivi (upravo bodu u oči, skoro poput bankarskih službenika, mladih menadžerskih lavova ili burzovnih čarobnjaka koji, dok jure Radničkom (sic!) cestom po svoj *brunch*, vrte u glavi NASDAQ indeks i tečaj juana) zbog žalosne činjenice da smo sve siromašniji pa rijetko obnavljamo garderobu, kupovanje nekoliko različitih odijela da ne spominjem. Ako malo bolje pogledate, više od novootvorenih second-hand dućana ima valjda jedino ovih grozomornih "dućana" za otkup zlata... Ja, recimo, trenutno imam jedno (1) odijelo, za vjenčanja i sprovode (inače ga ne nosim). S pripadajućim cipelama. Dobro, imam nekoliko kravata pa čak i dvije leptir mašne za posebno perverzne prigode. Pazite, možda bih i mogao dići kredit ili uštedjeti pa kupiti dva-tri odijela,

ali čemu? Moj izgled je, doduše u obrnutom smislu, već dovoljno neuobičajen premda mi se čini da bih u zbornici, pa i inače, zasigurno više odudarao da nosim Hugo Boss odijela... (profesor koji bi danas u razred došao u odijelu s kravatom – ispravite me ako griješim – djelovao bi prilično nestvarno).

VRAĆANJE DOSTOJANSTVA? Od kad sam u krizi srednjih godina, na posao dolazim u majicama s natpisima (primjerice, *Warning! TV Kills*, s pripadajućom ilustracijom), što dobro prolazi kod učenika, ali nije isključeno da bih, da su bolja vremena pa da mi je plaća/standard primjeren važnosti posla koji obavljam, radikalno promijenio imidž i u školu dolazio odjeven poput starješine Freemana. Što bi također moglo imati pozitivnog odjeka kod učenika. (*A propos*, novi ministar obrazovanja najavio je "vraćanje dostojanstva učiteljskoj profesiji", ma što to značilo.)

Srećom, profesorske plaće su još uvijek dostatne za redovitu opskrbu higijenskim potrepštinama pa fino mirišem. ■

OGLAS

Libra Libera #30

9 771331 986004

Un Sureno Morbo

KONTRADIKCIJE KRALJA REPORTERA

JEDNA OD NAJLOŠIJH KNJIGA JEDNOG OD NAJBOLJIH NOVINARA

JERKO BAKOTIN

Ryszard Kapuściński, “kralj reportera”, poljski “novinar stoljeća” te pisac, svojim je umijećem putopisa i reportaže stekao svjetski književni značaj. Za razliku od susjedne Srbije – u kojoj je od kraja osamdesetih do danas objavljen niz njegovih djela, među njima i ona najpoznatija, kao što su *Fudbalski rat*, *Šahinšah*, *Car*, *Lapidarij* ili *Imperija* – prvo i do sada jedino prevedeno je na hrvatski tek prošle godine. Nažalost, loš izbor: Kapuściński spomenuti prostor sasvim sigurno nije izborio *Putovanjima s Herodotom*. Osim što je nejasno zbog čega se, od hrpetine autorovih knjiga, odlučilo započeti s posljednjom “pravom” – *Putovanja* je izdao 2004. odnosno tri godine prije smrti – riječ je o jednoj od najlošijih koje je napisao u čitavoj karijeri. Povodom Kapuścińskijeve kontroverzne i monumentalne biografije koju je 2010. objavio Artur Domosławski, nedavno smo na drugom mjestu (tekst dostupan na internet stranici tjednika *Novosti*), pokušali skicirati cjelinu njegovog “lika i djela”. Ovom prilikom, osim prikaza *Putovanja* te njegovog smještaja u kontekst važnijih autorovih djela, nastojat ćemo odrediti načelnu svrhu reportaže (odnosno putopisa; kod Kapuścińskog, čini se, ne postoje jasne granice između ta dva ionako bliska žanra) onako kako je on shvaća.

KAPUŚCIŃSKIJEVE SU KNJIGE VRLO VJEŠTA OSTVARENJA, ALI UNUTAR GRANICA “KLASIČNOG MODELA”

TO GORE PO ČINJENICE *Putovanja s Herodotom* sastavljena su od tridesetak poglavlja čija je glavna poveznica stalno osvrtnje na Herodotove *Povijesti*. Također, radi se o knjizi autobiografskog karaktera (što možda objašnjava zašto je baš ona prevedena – objavljena je, naime, u biblioteci *Autobiografije*). Priča započinje u Poljskoj, tijekom olovnog staljinističkog početka pedesetih, kada je Kapuściński student povijesti na Varšavskom sveučilištu. Pratimo ga na prvim putovanjima u Indiju i Kinu, potom u niz afričkih država, da bi na kraju stigao u Herodotov rodni Halikarnas u antičkoj Joniji, odnosno današnji turski Bodrum. U više od polovice poglavlja glavninu teksta čini prepričavanje, citiranje i komentiranje Herodota, a mjesto u kojem se nalazi Kapuściński u većini je slučajeva tek dekor; štoviše, u pojedinim poglavljima nema niti te kulise. Tu se, zapravo, nalazi najveći problem ove knjige: Kapuścińskijevo preispisivanje i – ambiciozno rečeno – interpretacija Herodota uglavnom su dosadni, da ne kažemo – banalni; ponekad se doima kao da je riječ o nekakvom dajdžestu *Povijesti* za dvanaestogodišnjake. Veliki dio knjige zauzimaju ovakvi odlomci: “I zbilja, nakon

Solonovog odlaska, božja je kazna teško pogodila Kreza i to je vjerojatno stoga što je o sebi mislio kao o najsretnijem čovjeku na svijetu. Krez je imao dva sina – zdravog Atisa i drugog, gluhoonijemog. Atisa je pazio i čuvao kao oči u glavi” itd., itd.; osim toga, navedene rečenice slijede nakon direktnog i opsežnog citiranja “oca historije”. Postavlja se pitanje – čemu sve to?

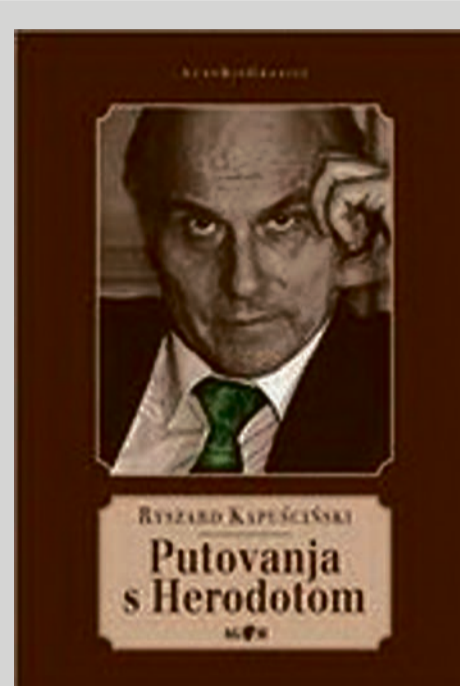
Kapuściński je najveću slavu stekao kao genijalni impresionist i detaljist. “Svaka nova tema, ako spada u strane kulture, zahveva promenu stila. Svi drugi načini opisa biće izveštačeni. Mora se ostaviti utisak da ono što je opisano potiče iz utrobe te posebne atmosfere, te kulture i situacije”, pisao je u *Lapidariju*. (Radi se o enciklopedijskoj, ključnoj knjizi za shvaćanje njegovog samorazumijevanja, sastavljenoj od goleme količine fragmenata o svim mogućim temama; mnogo njih vrlo je interesantno, dok ih je veliki broj, također, posve suvišnih). Notorna je činjenica da je u tekstovima uljepšavao svoju biografiju, izostavljajući – iz kasnije perspektive – nepoćudne epizode te da je napuhavao svoje avanture. U *Putovanjima*, tako, doslovce laže o početku vlastitog rada u listu *Sztandar Młodych*: u novine nije došao 1955. nakon otopljanja, nego se nekoliko pret hodnih godina kalio kao udarničko pero staljinizma; to nije jedino “problematično” mjesto. Osim toga, uvelike je iskrivljavao događaje o kojima je pisao, zbog čega je bio meta žestokih napada (jedna recenzija Domosławskijeve biografije naslovljena je “The lies of Ryszard Kapuściński”). Na optužbe za lažiranje stvarnosti, uzvratilo je: “Ne razumijete ništa! Ne pišem zato da detalji budu točni – poanta je doseći bit stvari!”.

MAGIČNO NOVINARSTVO I KARIKATURALNI STEREOTIPI Čini se da je barem dijelom znao što radi – šef iranskih studija na kalifornijskom Sveučilištu Stanford, koji je u *Šahinšahu* utvrdio more netočnih fakata, Domosławskom je priznao da je novinar zaista sjajno prikazao atmosferu revolucije 1979. Priče o tome da je prisustvovao dvadeset i sedam državnih udara i četiri puta bio osuđen na smrt, da je napola Hemingway, napola Borges, a trećom polovicom Indiana Jones solidno su pretjerane, ali Kapuściński jest izvještavao iz ratova, družio se s opasnim ljudima u opasnim situacijama te posjedovao neobičan talent za opisivanje svega i svačega, između ostalog i naizgled dosadnih društvenih fenomena kao što je birokracija. Da malo mistificiramo (uostalom, posve prikladno pisanju o čovjeku koji je za života od sebe uporno stvarao mit), posve beznačajna i mrtva stvarnost pod Kapuścińskijevim pogledom oživljava te poput nekog pripovjednog stroja počinje pričati uvlačeći čitatelja duboko u suštinu opisanog svijeta. U *Lapidariju* je to nazvao “kubističkim pristupom”: “(...) dati stvarima višeslojnost, dubinu likovnog aspekta (...) Radi se o hvatanju bogatstva stvarnosti”. Nije posve bez razloga njegov stil, po uzoru na *Márquiza s kojim se družio*, nazvan “magičnim

novinarstvom”. Poezija je za obojicu – zbog njezine sažetosti i superiornosti izraza – najbolji put u novinarstvo; Kapuściński je u jednoj pjesmi napisao “preživljava samo onaj koji stvori vlastiti svijet”.

Međutim, rigorozno gledajući, brojne njegove knjige doimaju se vrlo tradicionalnima. Zbirke tekstova iz Afrike, kao što su *Ebanovina* (1998., u engleskom prijevodu *In the Shadow of the Sun*), ili *Imperija* (1993., reportaže nastale tijekom raspada Sovjetskog Saveza) sastavljene su manje više po nečem što bismo provizorno mogli zvati “klasični putopisni model”: malo avantura i opisa iz prve ruke te malo kulturnog i povijesnog esejiziranja, odnosno kontekstualiziranja. I na toj razini dešavaju se povremena proklizavanja u banalnost, da ne kažemo kič – u *Putovanjima*, primjerice, kada opisuje svoj prvi susret s hašišem. Poseban dio problema njegovo je predstavljanje ne-Europljana, zbog čega je zaradio ozbiljne i opravdane kritike. Manifestno se zalagao za emancipaciju i poštovanje čovjeka iz Trećeg svijeta, inzistirao da je njegova misija bila “dati glas siromašnima i potlačenima”, pisao je protiv egzotizacije i eurocentrizma te se zalagao za mogućnost iskrenog susreta s Drugim; čak je jednu zbirku predavanja naslovio upravo *Ten Inny (Drugi)*. S druge strane, u njegovim tekstovima tu i tamo nade se hardcore kulturalnog esencijalizma, gotovo rasizma, a ponekad i karikaturalno stereotipnih binarnih opozicija. Na primjer, Rusija-Zapad, afrički (naivni) i europski (samokritični) mentalitet; toga ima i u ovoj knjizi (Grčka – slobodarski duh, Azija – despotski, klasična mistifikacija indijske i kineske kulture).

OZBILJNOST NASPRAM IRONIJE Ako zanemarimo te iznimno problematične ideološke momente, Kapuścińskijeve su knjige vrlo vješta ostvarenja, ali unutar granica “klasičnog modela”. Kao kontraprimjer možemo uzeti *U Patagoniji* (1977.) Brucea Chatwina, autora kojeg je i sam Kapuściński veoma cijenio. Manfred Pfister u tekstu objavljenom uz hrvatsko izdanje Chatwinove knjige ističe da ona predstavlja doprinos “stvaranju modela ‘postmodernizacije’ starog i počesto staromodnog žanra putopisa”. Chatwinova Patagonija potpuno je dezencijaliziran pojam, izgrađen od susreta s velikim nizom bizarnih sugovornika i stotina malih priča, uz vrlo malo prisustvo samog putopisca. “(...) Chatwinove pripovjedačke strategije (su) naprosto usmjerene na to da Patagoniju u različitim pogledima povežu sa središtima na Sjeveru, SAD-om, i središtima na Zapadu, Velikom Britanijom i kontinentalnom Europom. Činjenicom da se ta središta ovdje pripovjedački reprezentiraju i konstruiraju prije svega kroz svoje fantazije o Patagoniji ‘dekonstruiraju’ se protuslovlje između središta i periferije. Patagonija se tako (...) pokazuje kao granični prostor prelaženja i prolaska, u kojem se kategorije i hijerarhije središta izvrću ili postaju nestabilne pa isprva čvrsti identiteti doživljavaju najneobičnije preobrazbe. (...)”. To je jedan apsurdistički

Ryszard Kapuściński, *Putovanja s Herodotom*, s poljskoga preveo Mladen Martić; AGM, Zagreb, 2011.

“kolaž nespojivih stvari”, osim toga, “radnja *U Patagoniji* odnosi se na fantazije i tekstove o Patagoniji bar u jednakoj mjeri kao i na Patagoniju samu. Da zaoštrimo argument, ona želi demonstrirati da Patagonija kao ‘stvar po sebi’ uopće ne postoji”. Kod Chatwina, dakle, ironija, zaigranost, lakoća, preokretanje hijerarhija. Kod Kapuścińskog ironiji ni traga; umjesto toga, ozbiljnost, klasika, određena naivnost pristupa stvarnosti, esencijalizam, konvencionalnost. Vjerojatno nije čudno da su *Šahinšah* i *Car*, knjige u kojima se manje ili više odmaknuo od “klasičnog” principa, zapravo najuspjelije. Mogli bismo reći da je *Car*, sa svojom polifonijskom, poliperspektivnom arhitektonikom, zagazio prema postmodernom modelu. Oba djela funkcioniraju kao univerzalni traktati o moći i revoluciji i u obje knjige Kapuściński ono u čemu je najbolji – spomenutu sposobnost da polazeći od gotovo opsesivne fokusiranosti na pojedinačni i pažljivo odabrani detalj razradi čitavu interpretaciju opisanog svijeta – podiže na izvanrednu razinu. Možda nije nimalo slučajno da je i Chatwin, još jedan velikan “travel literature”, bio, također s razlogom, napadan zbog iskrivljavanja ljudi i doživljaja. Žed za estetski savršenim djelom (uz, barem što se Kapuścińskog tiče, megalomaniju) kod obojice je, čini se, nadvladala obvezu apsolutnog poštivanja činjenica. S druge strane, možda nije posve fer Kapuścińskog, s obzirom na njegov novinarski habitus, mjeriti istim metrom kao i Chatwina; britanskom dandyju vjerojatno je bilo lakše pronaći drugačiji, možda dijelom superiorniji, ulaz u književnost.

AKO MOŽE HERODOT... Ne iznenađuje da su i u *Putovanjima s Herodotom* najzanimljivija poglavlja u kojima je Herodota najmanje, a reporter piše o vlastitim, istinskim ili izmišljenim doživljajima. Recimo, opis slučaja u kojem je bio žrtva iznude u Kairu, gdje demonstrira intrigantnu sposobnost mikrofenomenološkog zapažanja i interpretacije (fragment o "suvršnim ljudima u službi moći"). Odlično gradi i predočava napete, "zgnusnute" situacije, opisuje njihovu gramatiku vještim korištenjem konteksta i retardacije. Susret s nepoznatim vojnicima u Kongu: "Približavali su se, a mene je oblijevao znoj, noge su mi bile olovne, sve teže (...) Usto, u tom uličnom prizoru ne sudjeluju samo dva žandara i izvjestitelj (...) Ovdje su među nama i naraštaji trgovaca robljem, tu su i plaćeni ubojice kralja Leopolda, koji su precima tih žandara odsijecali ruke i uši, tu su i bičevi nadzornika plantaža pamuka i šećerne trske". Poglavlja o Kini i Indiji, unatoč pomalo jeftinoj egzotizaciji i lamentiranju o tim kulturama punom općih mjesta i klišeja, ipak sadrže prilično zanimljiva iskustva (posjet Kini tijekom kampanje "Neka cvjeta tisuću cvjetova"; put u Indiju, pak, u stvarnosti je bio mnogo manje uzbudljiv no što je ispričovijedan), a opis izgubljenosti u oceanu nepoznatog jezika podsjeća na Barthesovo *Carstvo znakova*. Interesantne su reakcije mladog reportera iz socijalističke zemlje u Indiji pedesetih – to je, naime, bila prva strana zemlja koju je posjetio – primjerice, kada se na klasnoj osnovi identificira s nosačima. Krajnje romantičan osjećaj izazivaju opisi novinarskog rada u doba prije interneta i mobitela. Na pamet nam pada Đorđe Zelmanović koji u *Madarskoj jeseni 1956.*, odličnom primjeru domaće reportažne knjige opisuje kako je u Budimpešti satima (doduše, bili su ratni uvjeti) čekao telefonsku vezu s Jugoslavijom. Danas to zvuči kao anegdota iz doba parobroda. Sjajan je trenutak u toj knjizi kada, nakon internacije u jugoslavenskoj ambasadi, od Vjesnikovog novinara britvu posuđuje ministar – György Lukács.

No, da se vratimo na početak, zašto Herodot? Stvar je zapravo u tome da Kapušćinski Herodota, kao neumornog putnika i pisca, vidi kao arhetipskog reportera. Samim time i vlastitog pretka. "Čitajući Herodota postupno sam u njemu pronalazio srodnu dušu. (...) Da, Herodotova knjiga nastala je upravo iz putovanja, to je prva velika reportaža u svjetskoj književnosti. Njezin autor posjeduje izvjestiteljsku intuiciju, izvjestiteljsko oko i uho." Kada je Herodot svoje djelo nazvao *Historiai* ta je riječ značila "istraživanja"; tek je kasnije poprimila današnji smisao. Kapušćinski potanko navodi što ga kod Herodota oduševljava: njegova manija radoznalosti, velika sposobnost slušanja, znatiželja, hiljade pitanja na koja traži odgovor (još toliko ih Kapušćinski postavlja u svojim komentarima), naročito interes za sve što je različito, za strance, za njihove običaje, vjerovanja,

POSTOJI GRUPA LJUDI KOJIMA BI VRLO DOBRO DOŠLO IŠČITAVANJE KAPUŠĆIŠKOG, A TO SU SUVREMENI HRVATSKI PUTOPISCI, NAROČITO ONI RAZVIKANI

OVO JE VIŠE KNJIGA ZA ČITATELJE KOJI BI BEZUVJETNO HTJELI UPOZNATI CJELINU KAPUŠĆIŠKIJEVOG LIKA I DJELA, NEGOLI ŠTO BI SE MOGLA PREPORUČITI ONIMA KOJI SE JOŠ NISU SUSRELI S NJEGOVIM PISANJEM

ukupnost života i razumijevanja svijeta; osim toga, "Povijest je puna priča digresija, opservacija, glasina". Herodot je pričalica, on posjeduje strast zanesenjaka-putnika, pomalo čudak. "Jedno je odlika sličnih osoba – to su nezasićena polipasta bića, spužvaste strukture, koje sve lako upijaju i jednako se lako s time rastaju". Kapušćinskijev privatni Herodot, rezultat projekcija i učitanja njega samog u Grka, ima funkciju uzora kojim Kapušćinski na kraju života opravdava vlastiti rad i novinarski credo. Riječima Domosławskog: "Antički povjesničar poslužio je kao ogledalo za njegova vlastita iskustva kao reportera, putnika i istraživača drugosti". Zlobno rečeno, postoji posve prikladan razlog za identifikaciju poljskog novinara s njegovim prethodnikom – Herodot je, naime, s vremenom također stekao reputaciju gadnog lažova.

KRALJEV PODBAČAJ Reporter je, dakle, za Kapušćinskog "tumač kultura", netko tko ima ključnu ulogu u distribuciji znanja unutar svjetske zajednice društava. "... (p)omalo poput izvidnika koji se infiltrira u strane običaje i situacije, i pomalo poput tumača koji pokušava prevesti te opservacije u jezik, koncepte i slike tipične za njegovu vlastitu kulturu" (citat iz jednog intervjua). Bilo bi zanimljivo interpretirati takvu definiciju reportera unutar teorijske matrice Richarda Rortyja iznesene u *Kontingenciji, ironiji i solidarnosti*, naročito usporedbom s ironistom kao osobom koja "ima radikalne i kontinuirane sumnje u finalni vokabular koji trenutno upotrebljava, zato što je bila impresionirana drugim vokabularima, koje su ljudi ili knjige na koje je naišla držali konačnim" (vokabular ovdje znači nečiji set uvjerenja; "konačni vokabular" označava fundamentalne pretpostavke tih uvjerenja koje se ne dovode u pitanje, dok je ironist netko za koga je sama ideja konačnog vokabulara problematična). Slučaj Kapušćinskog postavlja i pitanje o tome što je zapravo reportaža, što je u njoj dozvoljeno (naročito što se tiče miješanja fakata i fikcije), kakav je njezin status unutar književnosti te odnos prema stvarnosti. Pri tome bi, baš kao što je to sam novinar navodio, u obzir trebalo uzeti iskustva američkog New Journalism, žanra kojem su upućivane slične kritike (on sam, pak, u jednom je trenutku ustvrdio da radi na potpuno novom polju koje je okrstio "Nova književnost"). Kako bi se naglasio nekomercijalni karakter i visoke estetske aspiracije njegovih djela, u Poljskoj je za njih skovan i naziv "anti-medij-ska reportaža". Riječima samog meštra Kapušćinskog: "Čitatelj to može osjetiti. Sve što je izmišljeno (...) zvuči lažno. Ali ni pretjerivanje s činjeničnom preciznošću nema smisla. Na kraju, nije bitno da li je tip ubijen s tri ili pet metaka".

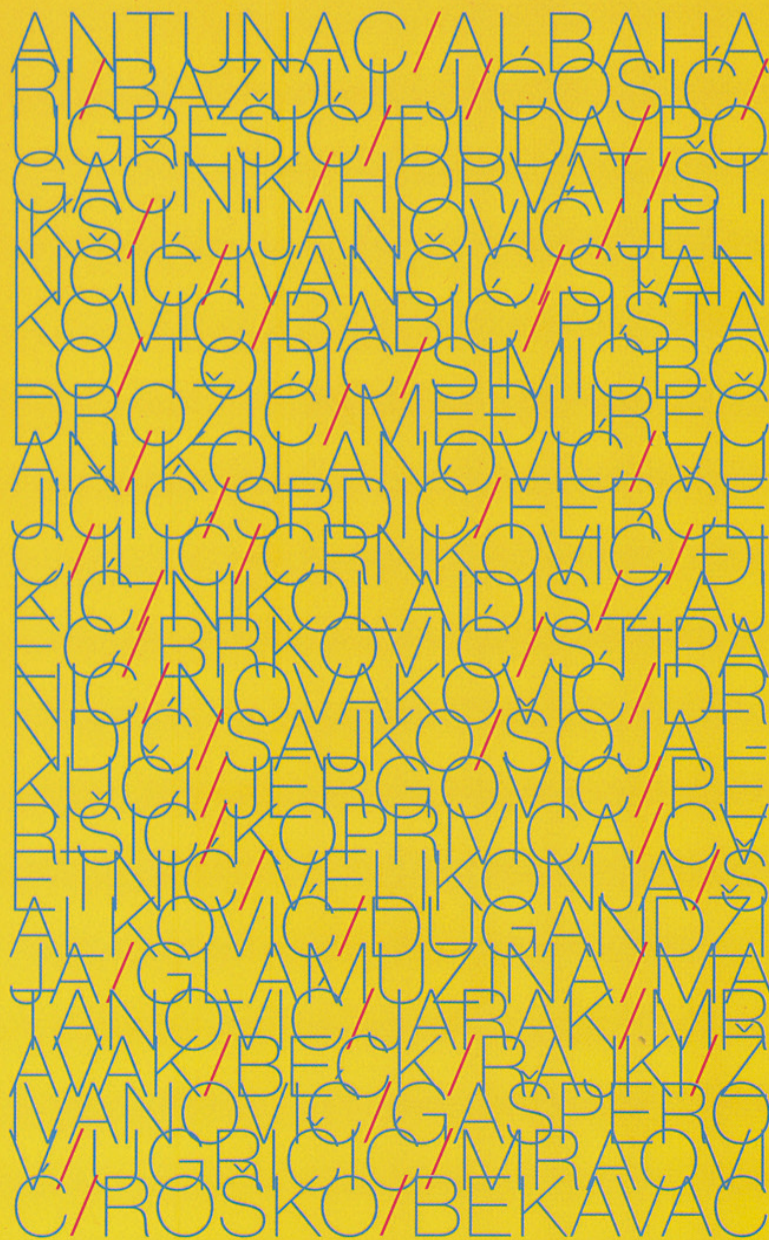
Sve u svemu, što se *Putovanja s Herodotom* tiče, nije jasno zbog čega je autor imao potrebu napisati tu knjigu. U njoj je malo onog u čemu je dobar, a mnogo dosadnog i patetičnog teksta, dok je svoja razmišljanja o reporterovom radu Kapušćinski mnogo uspješnije iznio u *Lapidariju*. Herodot kao paradigma reportera nije besmislen, no čemu opsežno prepričavanje *Historija*? Povremeno u *Putovanjima* jest vidljiva strast, eros, čuđenje – reportere bi, nasuprot pjesnika, mogli definirati kao one koji se ne prestano čude – ali sve je to na drugim mjestima uvjerljivije demonstrirao. Ovo je više knjiga za čitatelje koji bi bezuvjetno htjeli upoznati cjelinu Kapušćinskijevog lika i djela, negoli što bi se mogla preporučiti onima koji se još nisu susreli s njegovim pisanjem; štoviše, zamislivo je da takvi nakon *Putovanja* dignu ruke od autora. Čitav život htio je biti pisac, a ne "samo" novinar. S obzirom da u većini njegovih knjiga nema mnogo novog o temama o kojima piše, njega se čita zbog snage prikaza, dočaravanja stvarnosti, dakle, upravo zbog književnosti. Ali ako toga nema, a u *Putovanjima* je uglavnom tako, onda je besmisleno. U svakom slučaju, za jednog kralja – ozbiljan podbačaj.

REPORTAŽA JE KNJIŽEVNOST Postoji grupa ljudi kojima bi vrlo dobro došlo iščitavanje Kapušćinskog, a to su suvremeni hrvatski putopisci, naročito oni razvikani. Premda je, kao što smo spomenuli, u nekim knjigama znao problematično prikazivati ne-Europljane, barem je eksplicitno zastupao posve drugačije stavove. Kod nekih naših autora sve pršti od narcizma, tinejdžerskog egzibicionizma – svojevrsnog, kako bi Stipe Šušar rekao, "Nu me!" fenomena – ponekad i tupaste superiornosti na rubu ismijavanja; za Kapušćinskog "svijet uči poniznosti", dok je "najvažnije poštovanje prema ljudima o kojima se piše". Danas gotovo bizarno djeluje njegova tvrdnja da dopisnik ne može biti cinik. I u *Putovanjima* se inzistira na empatiji kao ključnom elementu novinarskog rada: "Sve o čemu pišemo u reportažama potječe od ljudi te relacija ja-on, ja-drugi, a kvaliteta i toplina tog odnosa kasnije utječu na vrijednost teksta. Ovisimo o ljudima i reportaža je vrsta pisanja koja se stvara u najvećem zajedništvu". A ne bi bilo loše i držati na pameti njegov militantan, posve ispravan, stav da reportaža jest književnost te da joj na raspolaganju stoje sve postojeće književne tehnike. **E**

OGLAS

Boris Postnikov

Postjugoslavenska književnost?

BEHEMOT. STRUKTURA I PRAKSA NACIONALSOCIJALIZMA 1933.-1944.

ULOMCI IZ KAPITALNE STUDIJE UTJECAJNOG NJEMAČKOG POLITOLOGA I DRUŠTVENOG TEORETIČARA, KOJA ĆE SE USKORO POJAVITI U IZDANJU ZAGREBAČKOG DISPUTA

FRANZ NEUMANN

U židovskoj eshatologiji – babilonskog podrijetla – Behemot i Levijatan označavaju dva čudovišta; Behemot vlada kopnom (pustinjom), a Levijatan morem, prvo je čudovište muškog roda, drugo ženskog. Kopnene životinje kao svoga gospodara štiju Behemota, morske Levijatana. Oba su čudovišta Kaosa.

Hobbes je bio taj koji je i Levijatana i Behemota učinio popularnima. Njegov *Levijatan* analiza je države, tj. političkog sustava prisile u kojem su sačuvani ostaci vladavine prava i individualnih prava. Njegov pak *Behemot* ili *Dugi parlament*, rasprava o engleskom građanskom ratu iz 17. stoljeća, oslikava ne-državu, kaos, stanje bezakonja, nereda i anarhije.

Budući da vjerujemo da nacionalsocijalizam jest – ili pokazuje tendenciju da postane – ne-država, kaos, vladavina bezakonja i anarhije, koja je “progutala” prava i dostojanstvo čovjeka te stremljenje za tim da preobrazbi svijet u kaos prevlašću nad divovskim kopnenim masama, smatramo da je prikladno dati nacionalsocijalističkom sustavu ime *Behemot*.

[...]

NACIONALSOCIJALISTIČKA IDEOLOGIJA NEMA BAŠ NIKAKVE UNUTARNJE LJEPOTE. STIL NJEZINIH ŽIVIH AUTORA GROZAN JE, KONSTRUKCIJE ZBRKANE, DOSLJEDNOST NIKAKVA

O VRIJEDNOSTI NACIONALSOCIJALISTIČKE IDEOLOGIJE Ideologija nacionalsocijalizma nudi najbolji ključ za razumijevanje njegovih krajnjih ciljeva. Njezino proučavanje nije ni bogzna kako ugodno ni jednostavno. Kad čitamo Platona i Aristotela, Tomu Akvinskog i Marsilija Padovanskog, Hobbesa i Rousseaua, Kanta i Hegela, u istoj smo mjeri fascinirani unutarnjom ljepotom njihova mišljenja, njihovom dosljednošću i elegancijom, kao i načinom na koji se njihove doktrine uklapaju u društveno-političku zbilju. Filozofske i sociološke analize idu ruku pod ruku. Nacionalsocijalistička ideologija nema baš nikakve unutarnje ljepote. Stil njezinih živih autora grozan je, konstrukcije zbrkane, dosljednost nikakva. Svaka tvrdnja proizlazi iz neposredne situacije i napušta se čim se situacija promijeni.

Upravo je zbog izravne i oportunističke veze između nacionalsocijalističke doktrine i stvarnosti vrlo važno da se ta ideologija iscrpno prouči. U pravilu moramo odbaciti predodžbu da sociologija može odrediti istinitost ili neistinitost nekog sustava ideja ispitivanjem njegovog društvenog porijekla ili njegovim povezivanjem s određenom klasom u društvu. No u slučaju nacionalsocijalističke ideologije moramo se oslanjati na sociološke metode. Ne postoji nijedan drugi način da se dođe do istine, ponajmanje na osnovi eksplicitnih izjava nacionalsocijalističkih lidera.

Iza gomile nevažnog žargona, banalnosti, iskrivljenja i poluistina možemo razabrati važnu i odlučujuću središnju temu ideologije: sve se tradicionalne doktrine i vrijednosti moraju odbaciti, bilo da potječu od francuskog racionalizma ili od njemačkog idealizma, od engleskog empirizma ili od američkog pragmatizma, bilo da su liberalne ili apsolutističke, demokratske ili socijalističke. Sve su one

suprotstavljene temeljnom cilju nacionalsocijalizma: da se na osnovi imperijalističkog rata ukine raskorak između potencijala industrijskog aparata Njemačke i stvarnog stanja koje je postojalo te i dalje postoji.

U svom izvanjskom obliku, kao propaganda, totalitarna se ideologija razlikuje od demokratskih ideologija ne samo po tome što je jedina i isključiva nego i po tome što je spojena s terorom. U demokratskom je sustavu svaka ideologija jedna od mnogih. Zapravo sam termin “ideologija” podrazumijeva natjecateljski međudodnos nekoliko struktura mišljenja u društvu. Nacionalsocijalistička doktrina može se nazvati “ideologijom” samo zbog toga što se, takoreći, natječe s drugim ideologijama na svjetskom tržištu ideja, premda je, dakako, na domaćem tržištu suverena i jedina. Demokratska je ideologija uspješna ako može uvjeriti ili privući; nacionalsocijalistička ideologija uvjerava upotrebom terora. Doduše, i u demokracijama oni koji prihvaćaju prevladavajuće ideologije i koji nisu izloženi povremenom nasilju stječu materijalne koristi, ali demokratski sustav bar dopušta kritiku takvih saveza te nudi priliku suparničkim elementima i snagama.

Nacionalsocijalizam nema nikakvu teoriju društva kako ga mi razumijemo, nikakvu dosljednu sliku njegovog funkcioniranja, strukture i razvoja. On ima ostvariti određene nakane te prilagođuje svoje ideološke tvrdnje nizu ciljeva koji se stalno mijenjaju. Takvo odsustvo osnovne teorije jedna je od razlika između nacionalsocijalizma i boljševizma. Nacionalsocijalistička ideologija neprestano se mijenja. Ima neka magična uvjerenja – obožavanje vođe, nadmoć rase gospodara – ali njegova ideologija nije određena nizom kategoričnih i dogmatskih tvrdnji.

[...]

NOVO DRUŠTVO Bit je nacionalsocijalističke politike društva u prihvaćanju i jačanju prevladavajuće klase prirode njemačkog društva, u pokušaju konsolidacije njegove vladajuće klase, u atomizaciji podređenih slojeva uništavanjem svake autonomne skupine koja posreduje između njih i države te u stvaranju sustava autokratskih birokracija koje se miješaju u sve ljudske odnose. Proces atomizacije djelomice se proteže i do vladajuće klase. Ide ruku pod ruku s procesom diferencijacije unutar masovne partije i unutar društva koji stvara pouzdane elite u svakom sektoru. Preko tih elita režim okreće skupine jedne protiv drugih i omogućuje manjini da terorizira većinu.

Nacionalsocijalizam nije stvorio čovjeka mase; ali dovršio je proces i uništio svaku instituciju koja bi se mogla uplesti. Preobrazba čovjeka u pripadnika mase u biti je ishod modernog industrijskog kapitalizma i masovne demokracije. Prije više od stoljeća francuski kontrarevolucionari de Maistre i Bonald te Španjolac Donoso Cortes ustvrdili su da liberalizam, protestantizam i demokracija, koje su mrzili, nose zametak čovjeka mase pokretanog emocijama i da će na koncu roditi diktaturu mača. Masovna demokracija i monopolni kapitalizam to su ostvarili. Zatočili su čovjeka u mrežu poluautoritarnih organizacija koje nadziru njegov život od kolijevke do groba i počeli pretvarati kulturu u propagandu i u robu koja se može prodati.

Nacionalsocijalizam tvrdi da je zaustavio taj trend i stvorio društvo koje nije diferencirano prema klasama, nego prema zvanju i izobrazbi. To uopće nije istina. Zapravo je doveo do najviše savršenosti upravo onaj razvoj kojeg se pretvara da napada. Zbrisao je svaku instituciju koja pod demokratskim uvjetima još čuva ostatke ljudske spontanosti: privatnost pojedinca i obitelji, sindikat, političku stranku, crkvu, organizaciju dokolice. Atomiziranjem podvlaštenog stanovništva (a donekle i vladara) nacionalsocijalizam nije dokinuo klase odnose; naprotiv, probudio je i učvrstio antagonizme.

Nacionalsocijalizam nužno mora tjerati do krajnosti onaj proces koji je tipičan za strukturu modernog društva – birokratizaciju. U modernoj antibirokratskoj literaturi taj termin znači malo što osim povećanja broja javnih službenika, osobito državnih. Društvo se, kako je ondje opisano, sastoji s jedne strane od slobodnih ljudi i samostalnih organizacija, a s druge od birokratske kaste koja preuzima sve više političke moći. Opis je netočan – niti je društvo sasvim slobodno i birokratsko niti je javna birokratija jedini nositelj političke i društvene moći.

IDEOLOGIJA ZAJEDNICE Birokratizacija, ispravno shvaćena, proces je koji funkcionira i u javnoj i u privatnoj sferi, i u državi i u društvu. To znači da ljudski odnosi gube izravnost i postaju posredovani odnosi u kojima treće strane, javni ili privatni funkcionari koji više ili manje sigurno drže vlast, autoritativno propisuju čovjekovo ponašanje. Riječ je o jako ambivalentnom procesu, kako progresivnom tako i reakcionarnom. Rast birokratije u javnom životu nije nužno nespojiv s demokracijom ako ciljevi potonje nisu ograničeni na očuvanje pojedinačnih prava, nego uključuju i ostvarenje nekih društvenih postignuća. Ni u društvenoj sferi rast privatnih organizacija nije posve nazadan. Unosi svojevrsan red u anarhično društvo i time racionalizira ljudske odnose koji bi inače bili iracionalni i slučajni.

Odluče li članovi sindikata promijeniti svoje uvjete rada, čine to prihvaćanjem preporuke svojih dužnosnika, kojima se prepušta donošenje odluke. Kad politička stranka formulira svoju politiku, to ustvari čini stranačka hijerarhija. U sportskim organizacijama aparat predsjednikā, potpredsjednikā, tajnikā i blagajnikā organizira natjecanja i obavlja druge aktivnosti skupine. Taj proces posredovanja i depersonalizacije proteže se i na kulturu. Glazba postaje organizirana u rukama profesionalnih tajnika koji ne moraju biti glazbenici. Radio propisuje točnu količinu kulture koju javnost ima probaviti, koliko klasične, odnosno lake glazbe, koliko razgovora,

BIT JE NACIONALSOCIJALISTIČKE POLITIKE DRUŠTVA U PRIHVANJU I JAČANJU PREVLADAVAJUĆE KLASNE PRIRODE NJEMAČKOG DRUŠTVA, U POKUŠAJU KONSOLIDACIJE NJEGOVE VLADAJUĆE KLASE

odnosno vijesti. Ovlasti se protežu na čovjekove najintimnije odnose, na obitelj. Postoje organizacije za velike obitelji i za neženje, udruženja za planiranje obitelji, savjetnički odbori za promicanje obiteljske sreće, potrošačke kooperative, divovski lanci trgovina s hranom koji navodni slobodni izbor potrošača pretvaraju u farsu.

Ukratko, postoji ogromna mreža organizacija koje pokrivaju gotovo svaki aspekt ljudskog života, svima upravljaju predsjednici, potpredsjednici, tajnici i blagajnici, sve angažiraju reklamne agencije i savjetnike za publicitet, svakoj je cilj da se upleće u međuljudske odnose i da bude posrednik u njima. Građanske slobode gube mnoge funkcije koje su imale u liberalnom društvu. Postoji tendencija da privatne organizacije sve više posreduju i u izvršavanju građanskih prava. Bilo da se radi o problemu obrane u političkom sudskom procesu, o zaštiti radničkih prava ili o borbi protiv nepravdnog oporezivanja, prosječan čovjek, koji ne raspolaže dovoljnim sredstvima, nema drugog izbora nego da povjeri svoja prava nekoj organizaciji. Pod demokratskim uvjetima takvo posredovanje u pravilu ne dokida njegova prava jer pojedinac još uvijek može birati između suparničkih organizacija. No u totalitarnom društvu, pa i ako su njegova prava na papiru i dalje priznata, potpuno su u vlasti privatnih birokrata.

Privatne organizacije koje u demokraciji pojedincu ostavljaju mogućnost spontanog djelovanja nacionalsocijalizam je pretvorio u autoritarna tijela. Birokratizacija je potpuna depersonalizacija ljudskih odnosa. Oni postaju apstraktni i anonimni. Takvoj strukturi društva nacionalsocijalizam nameće dvije ideologije koje su joj sasvim protivne: ideologiju zajednice i načelo vodstva.

[...]

NAČELA NACIONALSOCIJALISTIČKOG DRUŠTVENOG USTROJA Nacionalsocijalizam nema vjere u društvo, a pogotovo ne u njegovu dobrohotnost. Ne vjeruje različitim organizacijama da će riješiti svoje sukobe na takav način da ne ugroze njegovu vlast. Boji se i poluautonomnih tijela unutar vlastitog okvira kao potencijalnih jezgri nezadovoljstva i otpora. Zbog toga nacionalsocijalizam uzima sve organizacije pod svoje okrilje i pretvara ih u službena upravna tijela. Pluralističko načelo zamijenjeno je monističkim, totalnim, autoritarnim ustrojem. To je prvo načelo nacionalsocijalističkog društvenog ustroja.

Drugo je načelo atomizacija pojedinca. Skupine kao što su obitelj i Crkva te solidarnost koja se stvara pri zajedničkom radu u poduzećima, trgovinama i uredima

promišljeno se razbijaju. Primjerice, odnos prema izvanbračnoj djeci i svodništvu otkriva potpuni raspad tradicionalnih vrijednosti. Radanje izvanbračne djece potiče se unatoč činjenici da bi svetost obitelji trebala biti kamen temeljac "domaće filozofije" nacionalsocijalizma. Tako je savezni vrhovni sud rada, kad je trebao odlučiti o tome smije li poslodavac otpustiti neudanu trudnu ženu bez prethodne opomene, donio odluku da ne smije s obrazloženjem da se takva trudnoća više ne treba smatrati *ipso facto* "nemoralnom i za osudu". Komentator dodaje: "Naša današnja gledišta, zasnovana na poimanju morala koje je u skladu s prirodom, životnom snagom i rasnom voljom za život, moraju, ako potvrđuju [spolni] nagon, potvrditi i prirodno željenu posljednicu ili, točnije, prirodno željeni cilj. Naime samo potonji opravdava nagon i čini ga svetim".

Moramo se prisjetiti da takav stav nije dio napredne socijalne i eugeničke politike. Naprotiv, krajnje je licemjeran; riječ je o imperijalističkom stavu kojim je popraćeno ideološko veličanje obitelji.

Jedan drugi primjer možda još bolje pokazuje ne samo uništenje obiteljskog života nego i prostituiranje sudstva. U odlukama sudova prije nacionalsocijalizma tolerancija roditelja budućih supružnika u pogledu spolnih odnosa zaručenog para u pravilu je bila jednako kažnjiva kao svodništvo. Pod pritiskom režima, osobito organa SS-a *Schwarze Korps*, sudovi su "okrenuli ploču". Jedna odluka čak citira žučne napade *Schwarze Korpsa* kao opravdanje obrata. Ni tu nije u pitanju nikakva nova i principijelna filozofija društva, već puka funkcija njegovog imperijalizma pojačana boemskom željom – *épater le bourgeois*

[zgranuti malograđanina – op. prev.].

BIROKRACIJA JE SVE Izvan propisanih totalitarnih organizacija ne smije biti nikakvog društvenog općenja. Radnici ne smiju razgovarati jedni s drugima. Zajedno marširaju pod vojnom stegom. Očevi, majke i djeca neće raspravljati o stvarima koje ih se najviše tiču – svom radu. Državni službenik ne smije pričati o svom poslu, radnik čak ne smije reći svojoj obitelji što proizvodi. Crkva se ne smije uplitati u svjetovne probleme. Privatna dobrotvornost pa i sasvim osobne prirode, zamijenjena je zimskom pomoći ili drugim službenim (i totalitarnim) organizacijama za socijalnu skrb. Čak je i slobodno vrijeme potpuno organizirano, do takvih sitnih pojedinosti kao što je prijevozno sredstvo koje nudi autoritarna organizacija "Snaga kroz radost". Isključivo na osnovi argumenta "što je veća organizacija, to je manje važan pojedinačni član i to je veći utjecaj birokracije", nacionalsocijalizam se prihvatio povećavanja svojih društvenih organizacija do krajnjih granica. Fronta rada ima oko dvadeset pet milijuna članova. Koliko tu može značiti pojedinačni član? Birokracija je sve.

FRANZ NEUMANN (1900.-1954.) jedan je od najznačajnijih politički teoretičara XX. stoljeća, utjecajan svojim teorijskim analizama totalitarizma, posebice nacionalsocijalizma.

Bio je jedan od utemeljitelja Studentskog socijalističkog udruženja u Frankfurtu. Stečeno pravničko obrazovanje primjenjivao je u praksi, radeći kao pravni savjetnik Socijaldemokratske partije. Bio je jedan od prvih istaknutih njemačkih intelektualaca kojeg su nacističke vlasti, u travnju 1933., uhitile. Nakon mjesec dana provedenih u zatvoru prebjegao je u Veliku Britaniju, gdje je na Londonskoj ekonomskoj školi obranio doktorat iz političkih znanosti, a 1936. se na preporuku mentora Harolda Laskog pridružio čuvenom Frankfurtskom institutu za društvena istraživanja (koji je tada već djelovao u izgnanstvu u SAD-u). Godine 1941. unovačio ga je Američki odbor za ekonomsko ratovanje, a iduće godine postao je glavni ekonomist obavještajnog odjela američke vojske. Njegovo remek-djelo *Behemot: struktura i praksa nacionalsocijalizma 1933.-1944.* klasičan je, nezaobilazan prikaz funkcioniranja vlasti u nacističkoj Njemačkoj, koji se u hrvatskom prijevodu pojavljuje tek nakon šezdeset godina. Ta golema studija (600-tinjak stranica) rezultat je Neumannova intenzivnog teorijskog istraživanja ekonomijskih i političkih korijena totalitarizma u suvremenom industrijskom društvu, odnosno identificiranja pretpostavki koje su omogućile pojavu nacionalsocijalizma i njegovo preuzimanje vlasti. Neumannova analiza pokazuje da je nacistički ustroj društva obuhvaćao krah tradicionalnih ideja o državi, slom ideologije, poraz prava, čak i svake temeljne racionalnosti. Provokativna i kontroverzna središnja teza knjige glasi da Treći Reich nije izražavao konzistentnu ideologiju niti je imao koherentnu strukturu. Nasuprot površnim prikazivanjima nacionalsocijalističke države kao monolitnog ustroja, Neumann pokazuje da je ona zapravo, na zlokoban način, bila pluralistička, i da se u njoj politička volja formirala kroz divlju konkurenciju najmoćnijih društvenih lobija: krupne industrije, partije, države i vojske. Kada se rasprava čita s distancom od kontroverzi vremena u kojem je izvedena, u *Behemotu* se može razabrati minuciozna, konkretna analiza primata političkoga nad ekonomskim u 20. stoljeću.

Prirodna struktura društva razgrađena je i zamijenjena apstraktnom "narodnom zajednicom", koja prikriva posvemašnju depersonalizaciju ljudskih odnosa i izolaciju čovjeka od čovjeka. U kategorijama moderne analitičke socijalne psihologije moglo bi se reći da nacionalsocijalizam kani stvoriti jednoobrazno sadomazohistički značaj, tip čovjeka određen svojom izdvojenošću i beznačajnošću, kojeg upravo ta činjenica tjera u kolektivno tijelo gdje stječe udio u moći i slavi sredine koje je postao dio.

Takva golema i nediferencirana masa stvara nove probleme. Uobičajeni birokratski aparat ne može je nadzirati. Stoga nacionalsocijalizam nastoji iz masa izlučiti određene elite koje dobivaju povlašten tretman, veće materijalne beneficije, viši društveni status i političke privilegije. Elite zauzvrat djeluju kao prethodnica režima unutar bezoblične mase. Kad je potrebno, jednu je skupinu moguće okrenuti protiv druge. Rasni su Nijemci elita u odnosu na narode koji ih okružuju. Nacionalsocijalistička je partija elita u sklopu rasne njemačke skupine. Unutar partije elite su pak oružane snage (SA i SS). A i u SS-u postoje elite unutar elite. Isto vrijedi za Hitlerovu mladež, Frontu rada i državnu službu. Načelo elite ne samo da održava razliku između manualnih radnika i "bijelih ovratnika", nego ide i dalje te pravi razliku i među radničkim klasama. Mala skupina kvalificiranih radnika uzdignuta je iznad razine nekvalificiranih i polukvalificiranih. Nijedna od tih stratifikacija nije prirodan ishod društva zasnovanog na podjeli rada. One su proizvod promišljene politike kojoj je cilj jačanje zahvata vodstva nad masama. Diferencijacija i stvaranje elita – to je treće načelo nacionalsocijalističkog društvenog ustroja.

Da bi se mase spriječile da misle, moraju se držati u stanju neprestane napetosti. To se postiže propagandom. Ideologija je neprekidan proces promjene i prilagodbe prevladavajućem raspoloženju masa. Pretvaranje kulture u propagandu i časovitost slogana četvrto su načelo nacionalsocijalističkog društvenog ustroja.

No propaganda gubi snagu, i to brzinom proporcionalnom brzini mijenjanja slogana. Zbog toga se nadopunjuje terorom. Nasilje nije samo jedna nevažna pojava u strukturi nacionalsocijalističkog društva; ono je sama osnova na kojoj počiva društvo. Nasilje nije samo zastrašujuće, nego je i privlačno. To je peto i zadnje načelo nacionalsocijalističkog društvenog ustroja. ■

S engleskoga preveo Damjan Lalović

OKO LENJINA: TRI PROTAGONISTA

TREĆI DIO TEKSTA O KONCEPTU I ULOZI KOMUNISTIČKE PARTIJE: PRETPOVIJEST I DOBA OKTOBARSKE REVOLUCIJE (ESEJ IZ POLITIČKE EPISTEMOLOGIJE)

DARKO SUVIN

Svaki "teorijski" trend ili nesuglasica mora se odmah vratiti organizacijskim pitanjima ako ne želi ostati tek apstraktno mišljenje... — G. Lukács, 1922.

Činilo se da je najočitija alternativa Lenjinu na radikalnoj Ljevici bila Rosa Luxemburg, koja je o njegovim ranim projektima sudila u svjetlu okoštale birokracije njemačke socijaldemokracije i zato je bila sklonija spontanom masovnom pokretu odozdo, koji treba da kulminira općim štrajkom, i naglašavala opasnosti centralizma. Međutim, njihove su se pitanje na kraju dosta približile, npr. u Lenjinovom sloganu "Sva vlast sovjetima!" (Rossanda 225, Frölich 220).

DIKTATURA KLASNE, NE PARTIJE ILI KLIKE

Alternativa nezavisnih i spontanijih masovnih akcija Rose Luxemburg bila je jednostrana koliko i najgori birokratski centralizam i praktički je oborena sudbinom njene komunističke grupe iz 1918-19., njenim porazom i ubojstvom. Bez obzira na to, ukazala je kako slijepa, vojnička poslušnost takođe ne vodi nikamo. Rano je uočila (usp. Luxemburg 89-93 i 103) da je Lenjin od 1901. — 1904. izgradio improviziranu teoriju na temelju taktičkih razmišljanja unutar svoje partije, sa čime se i sam kasnije složio, te je ispravno zaključila da centralizam mora biti uravnotežen njegovanjem kritičnih marksističkih snaga unutar partije i osiguravanjem efikasne kontrole viših partijskih organa odozdo (Frölich 100). Iako je oduševljeno hvalila Oktobarsku revoluciju kao ledolomca i trajan primjer svijetu te zagovarala novu i ujedinjenu Internacionalu, ipak je kritizirala "zamisao proleterijske diktature Lenjina i Trockog" (Luxemburg 131), a posebno njihovo ograničavanje slobodne rasprave: "Sloboda je uvijek samo sloboda onih koji misle drugačije... zbog toga što to vodi do obrazovanja, liječenja i pročišćavanja u svrhu najintenzivnijeg političkog obrazovanja masa" (134). Tema je, nažalost, gurnuta na stranu zbog žestokog Gradanskog rata i ekonomskog kraha u Rusiji, i nitko se više nije njome bavio nakon Lenjinove bolesti. Iz mnogo razloga, vrlo rana dijagnoza Rose Luxemburg bila je, dakle, točna: "U Rusiji, problem podmirjenja računa između kapitala i rada u cijelom svijetu mogao se samo postaviti. Nije se mogao riješiti u Rusiji." (citirano u: Molyneux 105, i vidjeti cijeli njegov odlomak 97-116) Njezin je stav stoga izvrsna kritika svih partijskih i državnih birokracija, ali nije realistična alternativa Lenjinu što se organizacije vlasti tiče (usp. Cortesi 484-86).

Međutim, njezina neumoljiva dijagnoza onoga što bi se moglo dogoditi bez građanske slobode neophodna je za raspravu o vlasti uz slobodu:

"Diktatura klase, ne partije ili klike. Diktatura klase, tj. uz mnijenje najšire javnosti, uz iznimno aktivno i neometano sudjelovanje narodnih masa, u bezgraničnoj demokraciji... Da: diktatura! Ali ta diktatura leži u načinu na koji se demokracija koristi, ne u njenom ukidanju..." (138-39, i vidjeti 136)

Ovdje bi se mogla smjestiti rasprava o Lavu Trockom, velikoj ličnosti revolucije

i plodnom, iznimno zanimljivom piscu o Rusiji, komunizmu i politici, no na temu partije nije mnogo dodao onome što je, po njemu, bio Lenjinov boljševizam. Na vlasti, isticao je diktaturu iznad demokracije; dok se borio protiv Staljina, pozivao je na povratak frakcijama i različitim partijama unutar sovjeta i radničke klase (usp. za ovo drugo Molyneux 117-25).

LUKÁCS: POVIJEST I KLASNA SVIJEST

Georg Lukács je bio istaknuti teoretičar politike i kulture te jedan od vođa neuspješne mađarske revolucije iz 1919.; kad su ga frakcijski sukobi u izgnanstvu gurnuli na stranu, glavčinu svojih teoretičkih sposobnosti posvetio je povijesti i kritici književnosti sve dok se nije ponovno javio s političkom filozofijom poslije 1956. Njegovi stavovi o klasi i partiji objavljeni su u *Povijesti i klasnoj svijesti* (napisanoj 1919.-22.); djelo je snažno utjecalo na njemačke intelektualce, npr. Benjamina, a pola stoljeća kasnije autor je ponovnom izdanju dodao izvrsnu samokritiku (*Vorwort*). Za našu je temu najvažnije to što je epistemološki ustrajao, protivno ekonomizmu i socijaldemokratskoj (a kasnije staljinističkoj) "pozitivnoj znanosti", na tome da se "ortodoksnost u marksizmu odnosi isključivo na *metodu*...", to jest, pravilnu upotrebu dijalektike (*Geschichte* 59), s naglaskom na puni učinak robne ekonomije i njezin opredmećujući utjecaj na sve društvene klase, uključujući proleterijsku — vrlo pionirski pothvat. Međutim proleterijat može, sukladno svojim najdubljim klasnim interesima te ako mu se pomogne da razjasni vlastito stajalište, najbolje razumjeti nužnosti društvenog razvoja (267-68). Takav ekstremni "mesijanski utopizam" (*Vorwort* 11 i dalje) jasno razotkriva aporiju boljševizma, čiji je iznimni susret s koncentriranim proleterijatom nekoliko velikih ruskih gradova 1905. i zatim 1917-18. bio stvorio takvo samopouzdanje; nasuprot tome su se partija i jezgro vlade, nakon iscrpljenosti i dekliranja iz ratnih sukoba 1918.-21., morali povući na "strateške visine" koje su sami strogo kontrolirali. Tako se Lukáčsev horizont pokazao pogrešnim, ali je njegova knjiga ostala dragocjeni pokazatelj kreativnih mogućnosti nakon Lenjina, a postala je senzacija nakon što je ponovno otkrivena početkom 1960-ih.

Lukács je cijenio Lenjina i Luxemburg kao svoja dva nezaboravna suvremena učitelja. Kasnije se složio s Rosom Luxemburg u tome da partija treba biti "nosilac klasne svijesti proleterijata, savjest njegove povijesne misije" (114), ali je smatrao da njezino isključivo ideološko gledište zaobilazi ulogu organizacije u revoluciji i nakon nje (425, 428-31, 440-42, 445). Svoj pogled na Lenjinovu fuziju neuobičajenih teoretskih i praktičnih sposobnosti razradio je u sažetoj knjižici o njegovoj "misli" (*Lenin*), koja je bila najbolji rani uvod i ostaje nezaobilazna.

GRAMSCIJEVA TEORIJA "HEGEMONIJE"

Antonio Gramsci takođe je usvojio dvostruki naglasak na radnička vijeća odozdo i partiju kao stalnog nagovarača koji koordinira njihovu borbu, slično Lenjinu iz srednjeg razdoblja, a sam je Lenjin smatrao da je u Italiji 1920. upravo Gramsci

bio najbliži njegovim revolucionarnim idejama. Na kraju je postao vođa Talijanske komunističke partije i ostaje njezin najugledniji teoretičar. Pišući (paradoksalno) u Mussolinijevom zatvoru, uspio je duhovito stopiti "nacionalno-pučku" nužnost Machiavellijevog oslanjanja na naoružano građanstvo i Vladara ujedinitelja sa nužnostima plebejske revolucije vlastitog vremena, usmjerene prema ekonomiji — jer "program [radikalne, DS] ekonomske reforme upravo je konkretan način na koji se javlja svaka intelektualna i moralna reforma" (S 133, Q 1561, prevodi mjestimice izmijenjeni) — i prema neizbježnom posredovanju revolucionarne partije.

Gramscijeva opsežna opažanja o partijama općenito i o revolucionarnoj prethodnici posebno ugrađena su u shvaćanje složenosti modernog kapitalističkog društva. Njegov je vrhunac teorija *hegemonije*, koja uključuje kako kulturnu suglasnost preko civilnog društva (*società civile*) tako i prisilu Države. Unaprijedio je Marxov i Lenjinov model proleterijske diktature opsežno razrađivši koje bi to točno bile njegove funkcije, između polova vođenja (*dirigere*) i zapovijedanja. "Vrli odnos" između partije i klase znači da ona prva vodi tako što slijedi duboka kretanja naznačena, iako možda jedva, u klasi, i pokretu "osigurava kontinuitet i redovitu akumulaciju iskustava" (S 189, Q 1634, usp. Tronti, kol. 2 i 5). Njegovo civilno društvo obuhvaća ne samo obrazovni sustav i komunikacijske medije, nego i one društvene norme koje utemeljuju proizvodne odnose (model mu je katolička crkva u feudalizmu). Poslije Marxovog *18. Brumairea* i nekih Lenjinovih naznaka, Gramsci je tako pravi praotac zaokreta prema važnoj novoj temi civilnog društva, koju su 1980-ih izopćili zagovornici "slobodnog tržišta".

Prema toj viziji, intelektualci — ne "slobodno-lebdeća" društvena klasa, nego "organski" tehnički obrazovni kadar, regrutiran iz svih klasa — postaju ključan čimbenik, a Komunistička partija djeluje kao kolektivni intelektualac u aksiološkom smislu. To je, kako ga Tronti citira (col. 1, citat iz S 146), "partija koja želi osnovati državu... a ne pretvoriti se u državu". Ova prodorna lucidnost, koja napušta (kao kod Rose Luxemburg) uobičajeno nepovjerenje

komunističke partije prema intelektualcima, takođe je Gramsciju omogućila da postane prvi marksistički mislilac koji raspravlja o ključnim strateškim zaokretima "amerikanizma i fordizma" u kapitalističkoj organizaciji rada. Analiza mu se temelji na poznavanju talijanskog radničkog pokreta, posebno u Torinu — talijansku KP, kad je osnovana s 40.000 članova, sačinjavalo je 98 posto radnika i 0.5 posto — samo 245 osoba — intelektualaca (Molyneux 161).

DEMOKRATSKO I BIROKRATSKO FUNKCIONIRANJE PARTIJE

Duboko zabrinut zbog degeneracije III Internacionalne i sovjetske države, Gramsci je istaknuo kako "iz načina na koji partija funkcionira proizlaze različiti kriteriji" po kojima se o njoj može jasno suditi: "Ako je partija napredna, funkcionira *demokratski* (demokratski centralizam): ako je partija nazadna, funkcionira *birokratski* (birokratski centralizam)" (Q 1691-92); i lapidarno je upitao: "Stvaraju li se vode partije... s namjerom da uvijek postoje oni koji vladaju i onima kojim se vlada, ili je cilj stvoriti uvjete u kojima takva podjela više nije potrebna?" (S 144, Q 1732). Zalagao se za "pokretni" — naime dinamički prilagodljivi — centralizam (S 189, Q 1634). U suprotnom slučaju, pojavom nedodirljive i zbijene birokracije koja vlada odozdo, partija postaje izmještena izvršna — to jest, nadzorna — institucija, a "njen naziv političke partije čista mitološka metafora" (S 155, Q 1691-92, usp. Molyneux 157-59).

Ukratko, Gramsci je uspio ugraditi korisne argumente kako Rose Luxemburg tako i Vladimira Lenjina u sintezu koja, iako nedoradena, ostaje najbolja odskočna daska za daljnje razmišljanje.

Pogledamo li unatrag na ovaj pod-odlomak, sva tri njegova protagonista osciliraju između organizacije snažne manjine i pokreta širokih masa; ovaj drugi uvijek je neophodan, ali se u trenucima carističke policijske represije, ili u svim revolucijama i građanskim ratovima, pokazao nedovoljnim. Njihov borbeni humanistički historicizam i plebejsku vjeru možda je najbolje izrazio Gramsci. ■

S engleskoga prevela Marija Mrčela

Citirana djela (povijesni pregledi nisu navedeni ako nisu citirani):

Vidjeti: Lukács, Molyneux, i Gramsci u Poglavlju 1, Lukács i Cortesi u Poglavlju 2.

Frölich, Paul. *Rosa Luxemburg*. Pr. J. Hornweg. London: Pluto P & Bookmarks, 1972.

Gramsci, Antonio. *Quaderni del carcere*, 4 sv. Ur. V. Gerratana. Torino: Einaudi, 1975. [citirano kao Q].

---. *Selection from the Prison Notebooks*. Ur. i pr. Q. Hoare i G. Nowell Smith. New York: International Publ., 1975. [citirano kao S].

Luxemburg, Rosa. *Politische Schriften*, Sv. III. Ur. O.K. Flechtheim. Frankfurt: Europäische V. sanstalt, 1966.

Rossanda, Rossana. "Class and Party." *Socialist Register* 7 (1970.): 217-31, www.socialistregister.com/index.php/srv/article/view/5299

Tronti, Mario. "Antonio Gramsci". *Il Manifesto* 18. 4. 2007, str. 14.

PROZAK / NAVRH JEZIKA Godišnji natječaj ALGORITMA i ZAREZA za neobjavljene prozne i pjesničke rukopise autora do 35 godina starosti

Igor Beleš, *Od Vardara pa do Haaga (epizoda)*

V rzmalo se po Bosni, koja je onomad bila u Osmanlijskom carstvu, Mehmed paša. To što se zvalo Mehmed nije bilo slučajno – kažu da je potekao iz duge linije mnogobrojnih potomaka Mehmeda II. koji je prvi u ime Turaka zauzeo Bosnu. I nemoj da te zbuni to ime, Mehmed, nikakve veze on s medom nije imao, osim što je bockao poput pčele, a umjesto meda radio potomke. Imao je, brat bratu, valjda petnaest žena. Za svako raspoloženje po jednu, a među njima bila je i Alija, majka mog šukundede. Ona je bila žena za pitu praviti.

Vidiš, u to doba vijesti nisu putovale žicom k'o danas, nego glasinama. U Alijinom slučaju mirisom. Lutaio tako Mehmed divljom i zelenom Bosnom na svom vranu; prolazio čaršije, kasabe i sela. Brda, planine, šume i jezera. Sve dok se nije približio Kaknju koji je tada bio selo tek nešto veće od ove bolnice. Nije on zastao zbog debla nasred puta ili trgovaca u čaršijama. Zaustavio ga miris pite. Kad su njegove nosnice osjetile to milo i toplo strujanje, on stupi u kuću iz koje je miris dopirao. Paša k'o paša, nije morao kucati ni pozdravljati. Drugi su pozdravljali njega, a tako je postupila i Alija, postidena jer je pitu pekla samo u spavaćici. Paša je stao pred nju i zagledao se u njen madež na obrazu u obliku bureka.

“To mora da je znamen”, govorio joj je poslije, kada je nakon prve bračne noći, još zadihan od vođenja ljubavi, u usta trpao komade tople pite.

Gledao je on tako u nju, ona u njega pa mu u nedostatku boljeg rješenja pruži pladanj pite. On pohlepno zgrabi vrući komad, to blaženstvo od tijesta i sira, proždre ga brzo žvačući. Sve je u tom trenutku stalo. I ratovi i rijeke. Mehmed je zaustavio vrijeme u skromnoj Alijinoj kuhinji.

“Izvolite, gospodaru”, skromno reče Alija, jednom rukom pružajući pladanj dok je drugom skrivala golotinju koja je bježala iz njene spavaćice.

“Gdje ti je ćaća?” upita punih usta. Alija mu odgovori da je u polju, sada još uplašenija nego što je bila prije. “Obuci se i odi odmah po njega. Poruči mu da si od danas Pašina žena. Pašina žena za praviti pite.”

Alija, skrušena, ali i ushićena, odmah to i učini. Zaboravila se obući, pola ju je tadašnjeg Kaknja, što baš nije bilo puno naroda, vidjelo u spavaćici. Ali nije za to marila. Još prije samo sat vremena mijesila je pitu za radnike u polju, a sada je bila Pašina žena. Bila je rođena kao seljanka, a postat će gospodarica.

Jadna moja Alija, kako je samo naivna bila. Ništa od gospodarenja nije vidjela. Gospodarica je, kao i dotada, bila jedino tepsijama i tijestu. Paša je spavao s njom samo jednom, a bio je pijan i iznemogao, i gladan pite, a kasnije je tvrdio da ga je silovala. Toliko je bilo dovoljno da na svijet dovede mog šukundedu Safeta. Safet, osnivač mog sela, Javorlaka. Safet je po rođenju bio neželjen kod Paše Mehmeda. Sva njegova kopilad diljem Otomanskog carstva bila mu je bolja od mog Safeta. Nije ni čudo što je zbog kućanskih poslova što je morao raditi malčice naginjao na žensku stranu. Njega se nije moglo potjerati u selamluk nit' vilama, a ista alatka ga nije mogla istjerati iz haremluka.

On sam se nije žalio, prosto je obožavao ženske poslove što je uvelike koristilo Aliji koja je tako imala više vremena da mijesi pite nezasiptom Mehmedu. Bilo je tu i lijepih trenutaka dok su zajedno pjevali sevdalinke i prali rublje na potoku, a rano proljetno sunce grijalo im mrzle ruke. Ili dok su dugim zimskim noćima smišljali nove recepte za pite.

Oduvijek je željela kćerku, a Safet je bio najbliže curetku koliko jedan dječak može biti.

Safet je, isprva potajice, a zatim javno počeo nositi haljine. I pustio je kosu pa je uvijek kod stranaca prolazio kao curica. Oni koji su ga znali, vazda su ga tukli zbog tih njegovih sklonosti. Kada je napunio dvanaest, govorkanja o Alijinom silovanju Mehmed paše bila su sve glasnija. Govorili su ljudi da kad žena siluje muškarca plod tog neprirodnog čina i mora biti nastran. Paša je bivao sve ljuci i ljuci, dok mu se pola Bosne smijalo. Više nije bio toliko gladan Alijine pite, a tukao ju je sve više i više.

Jednog kišnog dana kroz selo su prolazili janjičari kako bi uzeli danak u djeci, iako se to nije smjelo reći na glas još od Mehmeda IV. Otimali su oni samo mušku kršćansku djecu, ali je Mehmed paša imao zadnju riječ.

“Ti!” viknuo je sav crven u licu, masne crne kose koja mu se slijepila po čelu. “Ti!” ponovio je glasnije i prstom upro u Safeta. “Ti isto ideš!” Izmamilo je to podsmjeh seljana koji su nekako prebrzo zaboravili na svoju tugu zbog oduzete djece.

“Nemoj, Mehmede, molim te”, vrištala je Alija, ali to je Mehmedu bilo previše, uza sav taj smijeh i larmu. Alija je kumila i molila, ali uzalud. Rekla je Mehmedu da više nikada njene pite neće dobiti i otrčala kući ne bi li donijela koji topli komad Safetu za put. Trčala je Alija kroz blatne ulice dok su se janjičarska kola polako s djecom udaljavala ka Istoku, prema nepoznatim predjelima carstva.

Trčala je Alija natrag prema kolima bosih nogu što je brže mogla. Odjednom – ona stade na udaljenosti od dvadesetak metara. Gledala je svojim plavim očima njegove plave oči. Između njih se pojavila nekakva drugima nevidljiva plava spona preko koje su se

razumjeli bez riječi. Svi oni zajednički trenuci, sav smijeh, radost i suze – sve je bilo tu, u toj nebesko plavoj sponi. Sve je bilo tu i više ništa.

Negdje iz pozadine začuo se topot konja. Iza nje se pojavio Mehmed i stao iz ruku otimati pitu. Gurnuo je Aliju u blato i pogledao Safeta očima punih mržnje. Crna se linija počela ovijati oko plave spona poput zmije, ali nije ju prekinula. Mehmed pohlepno stade trpati pitu u sebe, dok su komadi padali po tlu poput kiše od tijesta. Odjednom mu bijes u očima zamijeni iznenađenost, praćena suzama i boli. Mehmed se stade gušiti u bolnoj agoniji, ispljunu pitu i zakašlja se kao da je ostao bez zraka. Pade na koljena i sruši se u blato, grčeci se dok su janjičari u panici trčali prema njemu.

Djeca poiskakaše iz kola i razbježaše se na sve četiri strane Bosne. Među njima i Safet. Bila je to posljednja Alijina pita. Najmirisnija i najbolje pečena ikad. Otrovana. Nije nikada bila namijenjena Safetu. Pita je pronašla svoj cilj, Mehmed je po posljednji put uživao u životu, a Alija je znala da je time njeno vrijeme na ovom svijetu isteklo. Za Safeta je ono tek započelo. Nije mogla dopustiti da se plava spona prekine. ■

IGOR BELEŠ (1978., Borovo Naselje) škole završava u Crikvenici gdje trenutno odbrojava sitno do preseljenja na riječku adresu. Glavna su mu zanimanja knjige, glazba i filmovi. Radi kao terenski komercijalist, piše recenzije za glazbeni portal muzika.hr, svira klavijature u bendu i povremeno radi kao DJ. Objavio je roman *Svitanje na zapadu* (Edicija Katapult Zigo, Rijeka, 2012.)

Selma Kanazir, *Šibenski lakat*

šibenski lakat

samo časne sestre vole zelene
banane!, s grubošću odbija
lokalni pijanac.
dok teta gracijela djeci daje po
časiću cherryja. kao što to čini
svake godine.
ja okrećem glavu i smiješim
joj se. da mi se ne otkriješ u
pogledu. eto!
ništa se nije dogodilo! iako se
lišće okrenulo. božja ovčica je
odletjela na
sjever. a i muhe su počele padati
same. neka nas gospod
blagoslovi!

van gogh po dalmatinski

završit ću kao nečija ljubavnica,
govori mi andrea dok lovimo

posljednje dane kolovoza. i što
misliš, kako je to? poput švorne
stisnute na krevetu gasim
cigaru. guram list oleandra u
pepeljaru.
i nekoliko sjemenki sa stola.
možda izrastu suncokreti.

camera obscura

pogledaj se!, pobjedonosno
govoriš. i eno me! ležim tamo
preko cijelog ekrana.
sa sva svoja 33 pršljena.
i pokojom ranom od
automobilske nesreće. svida
ti se?
pažljivo skidam rukavice, a ti
ostavljaš svoje na rukama.
kako bi me nježnije primio.
kako bi me spustio na samu
sebe. raširenu preko stola. još
jutros sam napisala,

da li je moguće da se vidimo i
smislimo neki vid suradnje? i
u torbi donijela kovertu
u kojoj ti je stigla nova cf kartica.
pečatirana s napomenom
sunglasses. postajem glasna,
pa stavljaj ruku na moja usta.
ustoličen je novi muftija!
odobravam pogledom.
predsjednik i mitropolit jovan
zapeli u liftu, i dalje dopire.
prebacujem noge na tvoja
ramena. i tražim da udeš još
dublje u samu srž stvari.

varšava 2012

dzień dobry pani kanazir!, u
prolazu mi krade osmijeh
tadeusch. u šetnji kroz pejzaž.
vinovu lozu koja je rijetka. s
kamiškom u 13 redova. i
nježno po sibirskom boru.
presita života i kazališta želim
biti opatica. plesati mazurku.

isplesti vijenac od začinskog
bilja.
ljubiti zagonetnog jerzyja. čuditi
se da je nekima draga poezija.
neko “oprostite” u stisci?
s mirisom visle. pitkog meda.
žubrówke u smrznutim
čašama. zagrijanog piva s
pekmezom.
300 milja do neba. i lech walesa
bez brkova. jass, baby! jass!, u
oči. kroz dim cigare.
i rukom na mom ramenu dok
odlazimo u plavo.

crvena jedra

i damir miloš
volim izgovarati rummenigge.
kad me nitko ne čuje.
oslušivati š u marakeš.
hodati bos i jesti prstima. u
hrpi djevojaka pogledati
najsramežljivijoj u oči.

smilje i bosilje u matematici.
red i nered u ljubavi. i kad se
vitezovi pretvore
u zitezove popiti s tobom još
jednu čašu bijelog ruma. pred
spavanje napisati
baš-baš. priču za laku noć. i
zaspao sam, ili samo sanjao,
jer u jednom mi je
beskonačnom trenutku, na trbuh
lagana poput pera, sletjela
vila. i popušila mi ga.

SELMA KANAZIR rođena je
1977. godine u Zadru. Poeziju je
objavila u zbirkama literarnih
radova zadarskog Studentskog
književnog kluba *Oblaci* (1997.)
i *Potresi* (2000.). Od 2001. godine
živi u Zagrebu i radi kao šaptač u
DK Gavella, a od 2012. u Centru
za kreativno pisanje iz Zagreba.

NOGA FILOLOGA

NEMA ZEMLJE ZA STARCE

τοιαύτην δὲ τὴν πόλιν καταλαβὼν ὁ Ἀθηνόδωρος τέως μὲν ἐπεχειρεῖ λόγῳ μετὰγειν κάκεινον καὶ τοὺς συστασιώτας: ὡς δ' οὐκ ἀπείχοντο ὕβρεως οὐδεμιᾶς, ἐχρήσατο τῇ δοθείσῃ ὑπὸ τοῦ Καίσαρος ἐξουσίᾳ καὶ ἐξέβαλεν αὐτοὺς καταγνοὺς φυγὴν. οἱ δὲ πρῶτον μὲν κατετοιχογράφησαν αὐτοῦ τοιαῦτα “ἔργα νέων, βουλαὶ δὲ μέσων, πορδαὶ δὲ γερόντων.” ἐπεὶ δ' ἐκεῖνος ἐν παιδιᾷς μέρει δεξάμενος ἐκέλευσε παρεπιγράψαι ‘βρονταὶ δὲ γερόντων’

NEVEN JOVANOVIĆ

- Možemo?
- Što si rekao da je to...?
- Snimač. Zabilježi ono što kažeš, ali ne slova, nego zvuk. I to ostane zabilježeno. Tvoj glas, onako kako izgovoriš.
- Fantastično. Ali ipak Platon ni tim ne bi bio zadovoljan. Mislim, ni te ti riječi ne mogu odgovoriti kad ih nešto pitaš, isto kao ni one zapisane, je li?
- Čuj, ajmo, snimanje ide.

TARS - Dobro, onda, o čemu hoćeš da govorim?

- O Tarsu.
- Zašto o Tarsu? A, zbog onoga što sam napisao, da. Zanima te onaj iz Tarsa koji je bio Cezarov učitelj?
- Ne, nego ono na zidu.
- Na zidu. Dobro. A kako to radi, ta stvar koja bilježi glas?
- Nemam ti sad vremena objašnjavati. Previše podataka koje tvoje vrijeme nije znalo. Ajmo o Tarsu, može?
- Ali to sam već napisao u *Geografiji*, zašto da sad to još i pričam?
- Govorili smo već o tome. Danas nitko ne čita. Pogotovo ne čitaju grčki, a na hrvatski *Geografija* nikad nije prevedena. Mada ne bi ni na hrvatskom čitali, kao što ne čitaju ni na engleskom ni na njemačkom.
- Ne pratim te.
- Nije važno. Tars, kako si ono rekao, mjesto u Trakiji...
- Ne u Trakiji, nego u Kilikiji. I bio je tamo taj Atenodor, drugi od dva Atenodora, Cezarov učitelj...
- Rekli smo da nećemo o Cezarovom učitelju.
- Pa neću ja o njemu, on je važan dio priče. Zapravo, razumiješ...? Taj je Atenodor htio zaustaviti Boeta i njegovu ekipu. Boet je bio pjesnik i građanin, a osvojio je naklonost Marka Antonija pjesmom o pobjedi kod Filipa, ali je osvojio i sve sugrađane time što je bio u stanju bez problema i bez pripreme, i bez prestanka, govoriti o bilo kojoj temi. Čuj, a što sad radiš?
- A, oprost, provjeravao sam telefon, imao sam par poziva.
- Zašto onda nisi odgovorio na pozive koje si dobio?
- Nije bilo važno.
- M-hm.

MILIJUNI - Okej, Strabone, možemo dalje.
- Ali ti već znaš o čemu je priča.
- Znam, ali to je za snimanje. Za publiku.
- A njih to, rekao si, ne zanima.
- Kad sam to rekao?
- Rekao si da ne čitaju moju *Geografiju*.
- Ne, ne, to je drugo. *Geografiju* ne čitaju, ali jako će ih zanimati da čuju nekoga iz

prvog stolj... nekoga tko je živio prije dvije tisuće godina. Jako jako. To će biti senzacija, spektakl.

- Dobro, a zašto onda ti ne slušaš?
- Isuse, koja si ti diva. Otkud ti ideja da ne slušam, čovječe? Uostalom, ja i nisam tu bitan, ja sam samo posrednik, razumiješ. Ja sam samo kanal preko kojeg ćeš se ti obratiti milijunima ljudi.

- Milijunima...
- Strabone. Strabone. Ajmo sad još jednom. Koncentracija, i Tars. Onaj odnos onoga, kako se zvao, Atenodora i Boetija.

- Boeta. Atenodor je pokušao pomoći svom gradu koji su Boet i njegova klika uništavali na sve moguće načine. Krali su i nezakonito postupali, kao obično. Atenodor ih je prvo pokušao nagovoriti da prestanu. Čorav poso. Zato se lijepo pozvao na ovlasti koje mu je dao Cezar i osudio ih na progonoštvo, i protjerao cijelu bandu. A na zidovima Tarsa osvanuo je natpis - sad, da biste taj natpis razumjeli, morate znati da mi Heleni imamo poslovice “Mladima djela, srednjima odluke, starima molitve.”

- To, izvrsno.
- Što je tu izvrsno?
- Daj samo dalje.
- Ne, što ti misliš da je izvrsno? To što ja pričam, poslovice, nešto treće? Reci, baš me zanima.
- Čuj, vrijeme ide, snima se.
- Slušam.
- Ne može tako, to nije u planu.
- Kako misliš “nije u planu”?
- Ovo je intervju, znaš. Ovo je razgovor - ja razgovaram s tobom.
- Dobro, i? Zar nije razgovor: ja pitam, ti odgovaraš, pa ti pitaš, pa ja odgovaram, pa tako dok nam ne bude dosta. Ili dok se birtija ne zatvori.

FOKUS - Ne, to nije takav razgovor. Ovo je razgovor za objavljivanje. Ovo je tvoja prilika da kažeš svijetu, da im poručiš ono što im želiš poručiti. Da podijeliš s njima ono što ti je važno.

- Ti misliš da je meni važan natpis iz Tarsa?

- Joj, ti ga baš... Pazi, Strabone, gubimo fokus, nemoj da gubimo fokus. Naravno da ti je važan natpis iz Tarsa - on je tvoja priča, tvojih šezdeset sekundi.

- Kako je to moja priča kad si ti htio da o tome govorim?

- E, oprost, nazvat ću te poslije, može... Strabone, pardon, Strabone, evo, gdje smo bili. Fokus fokus. To je tvoja priča, razumiješ, priča čovjeka iz antike, nešto jako bitno za naše društvo, da ljudi čuju čovjeka iz antike, proboj moderne tehnologije, epohalno... To je događaj, Strabone, to je projekt, moraš

vjerovati u projekt, moraš biti timski igrač. Idemo, idemo dalje po dogovoru, može?

- Ništa te ne razumijem.
- Čuj, pusti refleksiju za poslije, poslije ćemo razgovarat i sve, ajmo sad to odradit. Ajmo o Tarsu, danas nam je plan snimit Tars. Može o Tarsu? Može od natpisa? “Na zidovima Tarsa osvanuo je natpis...”

HVALA ŠTO STE PRATILI - I kad je Atenodor protjerao Boeta i njegove ljude, da bi pomogao gradu, preko noći je na zidovima Tarsa osvanuo natpis - da ponovim poslovicu?

- Ne treba, to imamo, to smo snimili.
- Natpis, dakle, ovakav: “Djela mladima, odluke starima, prđenje starcima.” A Atenodor se nije dao, prihvatio je igru, i dao da se pokraj lijepo dopiše: “grmljenje starcima”.

- “Grmljenje starcima.” Evo, dragi gledatelj, čuli ste iz ustiju čovjeka antike, grčkog znanstvenika starog dvije tisuće godina, povjesničara i geografa: rat generacija postojao je i u antici. Stari protiv mladih! Generacija protiv generacije! Za portal...

- Čekaj. To nije točno. To je bila priča, anegdota. Ono što si htio da ispričam. Osim toga, jasno je da su to sve bile političke mučke - kakvi mladi protiv starih, koja bedastoća, to je bio Boet protiv Atenodora. Potegli su ono za što su znali da će se ljudi zakačiti, ono najjednostavnije!

- Da, da. Strabone, slušaj, tu je moja asistentica, ostavi njoj podatke za honorar. Javit ćemo ti kad će biti emitirano, i gdje. Jesi nam dao svoj mail?

- A što je to mail? ■

**KONGRES
SHORTCUT
EUROPE 2012**

Ovogodišnji kongres Europske mreže centara za kulturu (ENCC), Shortcut Europe 2012, održat će se u Zagrebu od 15. do 17. studenoga, u Pučkom otvorenom učilištu. Glavna tema kojom će se baviti sudionici kongresa jest Kultura mjesta: Mjesto kulture – Centri za kulturu i urbana regeneracija. Uvodna izlaganja održat će Sanjin Dragojević, Vjeran Katunarić, Milena Dragičević Šešić, Gabriele Gerbasits, nositelji panela i okruglih stolova su Daniela Angelina Jelinčić, Ivo Peeters, Ognjen Čaldarović, Saša Božić, a kao panelisti i diskutanti sudjelovat će Rada Borić, Srećko Horvat, Søren Søbørg Ohlsen, Pavlina Petrova, Mateusz Lewandowski, Dea Vidović, Nina Obuljen Koržinek i drugi. U planu Kongresa je i donošenje "Deklaracije o osnivanju nacionalne mreže centara za kulturu Republike Hrvatske".

Ovogodišnji kongres jedan je u nizu kongresa koje ENCC organizira još od 90-ih. Prvi Shortcut Europe održan 1996. u Kopenhagenu, gradu koji je tada bio europska prijestolnica kulture. Od tada je da ENCC stvorio mrežu s više od 2500 centara za kulturu diljem Europe te postao jedna od glavnih organizacija u Europi koja se specijalizirala za teme kulture, umjetnosti, kulturnih politika i civilnog društva. Na ovogodišnjem kongresu Shortcut Europe 2012 Zagreb sudjelovat će svih trinaest centara za kulturu Grada Zagreba.

**ZAUZMI, OBRANI,
PROIZVODI**

Tradicionalni Antifa Marš solidarnosti ove godine održat će se u subotu, 17. studenog, a tema su mu radnička prava i nezaposleni. Pod sloganom "Zauzmi, obrani, proizvodi", marš će krenuti od Trga žrtava fašizma, kroz Radničku cestu prema Peščenici. Zaustavit će se pokraj nekad uspješnih tvornica, koje su danas otpisane zajedno sa svojim radnicima. Na tribini u Kulturnom Centru Peščenica govorit će se o lokalnim radničkim borbama i potrebi povezivanja lica i naličja: rada i nezaposlenosti. Početak ovog simboličnog marša po industrijskim bespućima privatizacije je na Trgu žrtava fašizma u 12 sati, a diskusija o širenju prostora radničke borbe počinje u Kulturnom Centru Peščenica u 13 sati. Marš organiziraju Mladi antifasisti grada Zagreba uz podršku Kazališta na Peščenici – KNAP-a.

ČITANJE: BUNIN

"Čitanje:" je novi program zamišljen kao svojevrstni atelje mladih prevoditelja. Oni tekstove odabiru kako kanonske tako i dosad ne prevedene na hrvatski, koje će čitati sami ili u društvu renomiranog prevoditelja, autora... Osim što na taj način skreću na sebe pozornost izdavača, prezentiraju i novi tekst čitatelju, odnosno u ovom slučaju

– slušatelju. Želja je otvoriti prostor mladim prevoditeljima i klasičnim autorima koji su dosad iz bilo kojeg razloga bili slabo prevedeni na hrvatski jezik. Prvo čitanje održat će se 9. studenog u potkrovlju Galerije SC, s početkom u 20 sati. Čitalačke večeri, u toplom i intimnom potkrovlju stvorenom za čitanje i uljuljivanje u magličasti svijet književnosti, bit će otvorene jednim nepravedno zapostavljenim ruskim klasikom. Iako je Ivan Aleksejevič Bunin (1870. – 1953.) na hrvatskom jeziku prvi put objavljen 1921. godine, većina njegovog stvaralaštva ostala je nepoznata ovdašnjem čitatelju. Taj veliki majstor novele, baštinik čehovljevske sažetosti umjetničkog pisma i smisaonog bogatstva svake pjesničke slike, ostaje nenadmašivim primjerom lirske proze. Uz svu raznovrsnost tema njegovih priča, Bunin uvijek ostaje orijentiran na zvuk priče, na formu kojom će ona biti ispričana u jednom dahu. Taj zvuk pokušat će se razotkriti kroz presjek njegovog stvaralaštva; čitat će se *Antonovke*, ranu Buninovu priču koja sva odiše svježinom jeseni, priče iz kasnije zbirke *Tamne aleje*, iz "enciklopedije ljubavi" koje će se ovdje prvi put pojaviti na hrvatskom jeziku kao i neke dijelove iz *Gospodina iz San Francisca* i proslavljenog romana *Život Arsenjeva* za koji je autor dobio Nobelovu nagradu za književnost. Prijevode će ovaj put realizirati i čitati Tijana Gojić i Ivo Alebić, a čitanja vode i moderiraju Ivana Biočina i Ivo Alebić. Za sve informacije ili prijedloge novih prijevoda potrebno je kontaktirati voditelje na adrese: ivanabiocina@gmail.com ili ivoalebic@gmail.com.

**PLATFORMA ZA
RODNE KULTURNE
PRAKSE**

Vox Feminae festival je koji kroz međunarodni natjecateljski filmski program, radionice, izložbe i predavanja promiče žensko stvaralaštvo i bavi se pitanjem roda. Teme obrađene u dokumentarcima koji će se prikazivati u sklopu filmskog programa govorit će o pripadnicama revolucionarnog lezbijskog pokreta, ali će se jedan pozabaviti i prvom generacijom transseksualnih baka koje su se još sredinom prošlog stoljeća podvrgnule operaciji promjene spola. Uz filmski program, ovo šesto izdanje festivala fokusiralo se i na predstavljanje ženskih i rodno

angažiranih festivala, kolektiva i organizacija iz regije. Organizacije PitchWise (BiH), BeFem (Srbija), NLO (Srbija), CRVENA (BiH), Rdeče Zore (Slovenija), FemiNiš (Srbija), Libela (Hrvatska), L-Fest (Hrvatska) i Queer.hr (Hrvatska) sastat će se tim povodom u Zagrebu u cilju osnivanja Platforme za rodne kulturne prakse. Uz njihove javne prezentacije i okrugli stol o modelima umrežavanja feminističkih inicijativa trećeg vala, na programu je i radionica koja se bavi pripadnicama marginaliziranih skupina te predavanje o ekofeminizmu. Program traje od 21. do 24. studenog, a održava se u kinu Europa.

**SYLVIA KRISTEL
UTORKOM,
ROBERT BRESSON
ČETVRTKOM**

Kino klub Zagreb u mjesecu studenom donosi dva zanimljiva filmska ciklusa: utorkom je na programu *Emmanuelle* u kojem se prate nadahnute erotske avanture nedavno preminule Sylvie Kristel dok se četvrtkom mogu pogledati filmovi Roberta Bressona, tj. posljednja četiri filma ovog velikog autora. Počevši s filmom *Emmanuelle* (1974), ciklus će se nastaviti 13. studenog projekcijom filma *Emmanuelle: L'antivierge* (1975), potom 20. studenog s *Goodbye Emmanuelle* (1977), a završni film u ovom nizu je *Emmanuelle IV* (1984) koji je na programu posljednji utorkom u mjesecu, 27. studenog. Ciklus filmova Roberta Bressona održava se četvrtkom, a 8. studenog otvara ga film *Quatre nuits d'un rêveur* (Four Nights of a Dreamer) (1971). Na programu su potom svaki sljedeći četvrtak u studenom redom *Lancelot du lac* (Lancelot of the Lake) (1974), *Le Diable probablement* (The Devil Probably) (1977) te *L'Argent* (Money) (1983).

**NU:WRITE: OD
SMAKA SVIJETA
DO MONOGAMIJE**

Teorije o skorom smaku svijeta, prirodne katastrofe i ljudsko uništenje okoliša, posvemašnja neimaština, mladi bez ciljeva i šansi, medijske

poruke upitne vjerodostojnosti, fanatizam, netrpeljivost, međuljudski odnosi, monogamija... Sve su to teme koje se provlače kroz treće izdanje Nu:Write Theatre Festivala, koji se održava od 12. do 17. studenog u Zagrebu. Poveznica ovogodišnjih festivalskih predstava novo je dramsko pismo koje tematizira suvremenu zbilju i način na koji je kazalište zrcali. Program će nastojati sagledati ulogu kazališta danas i kroz javne razgovore s gostujućim umjetnicima, tribinu i praktične radionice, a festivalske predstave nastojat će vratiti poljuljanu vjeru u svrhu i moć kazališta. Prva od njih je crnohumorna drama *Silent*, dvostruki pobjednik Edinburgh Fringe Festivala 2011. - nagrade Fringe First i Herald Angel - međunarodno proslavljene irske trupe Fishamble. U sklopu svjetske turneje, Fishamble dolazi otvoriti treći Nu:Write pričom o poludjelom beskućniku McGoldrigu koja evocira nijemi, crno bijeli svijet Rudolpha Valentina. Zatim, tu je i višestruko nagrađivana talijanska trupa, i jedno od najradikalnijih inovativnih i značajnih europskih kazališta posvećenih novoj drami, Babilonia Teatri. Riječ je o autorskom, političkom teatru koji tematizira stvarnost neprestance prokazujući pojave koje ih okružuju, ispisujući pritom nove vizualne i jezične kodove, a punk-pop-rock produkcija *Made in Italy* s kojom gostuju u Zagrebu kroz bujicu riječi i uz glazbeni soundtrack ironično i oštro secira predrasude, licemjerje i opća mjesta današnjeg (sjevernotalijanskog) društva. Treće izdanje festivala, koji je od prve godine posvećen poticanju domaćeg dramskog stvaralaštva, većih ulaganja u mlade dramske pisce i povezivanja domaćih kazališno-scenskih umjetnika s onima iz cijelog svijeta i međunarodne suradnje, ove godine u Zagreb donosi i svjetsku premijeru nove drame Lukea Barnes, *Scottstown*. Barnes je mladi britanski pisac i redatelj kojeg je kritika proglasila novim glasom britanske mladeži. Mladi beogradski redatelj Marko Manojlović režirat će novu dramu nastalu prema klasičnom komadu *Marriage Play* Edwarda Albeeja, koja će se odvijati iza zatvorenih vrata jednog zagrebačkog stana. U njemu će publika zateći Milutina Miloševića i Tamaru Krcunović, u ulogama mladog ljubavnog para, kako izvode univerzalno prepoznatljive rituale monogamnih veza. Nova britanska kazališna trupa Theatre of the Preposterous donosi epsku priču *Ragnarok: The Weird of the Gods*, solo mjuzikl o kraju svijeta prema nordijskoj mitologiji, koji se bavi temama obitelji, osvete i ekologije kroz šašavu i duhovitu kombinaciju fizičkog teatra i folk-pop glazbe. Predstave će se igrati u dvorani Teatra & TD i MM Centru SC-a. Osim izvedbenog, tu su i popratni programi: praktične radionice na teme fizičkog teatra i društveno angažiranog kazališta, javna tribina o procesima postavljanja novog dramskog pisma na pozornicu, kao i kasnonoćni tulumi nakon predstava. E

**NA NASLOVNOJ
STRANICI:
BOJAN KRIŠTOFIĆ,
REDOVI RASTU, A
PRODAJA PADA**

"Tržište knjiga, kao i sve ostalo u Hrvatskoj, ispunjeno je nizom paradoksa. Statistike kažu da prodaja gotovo svih vrsta knjiga (osim, valjda, školskih udžbenika) svake godine rapidno pada, a opet, zna se dogoditi da zagrebačku špicu zaguši red upornih literarnih entuzijasta koji se žele prvi dokopati najnovijeg bestseler. I što drugo zaključiti nego da redovi rastu, a prodaja pada. Više čitajte u tekstu Nevena Svilara *Obiteljski portret hrvatske knjige*."

BOJAN KRIŠTOFIĆ nedavno je završio diplomski studij vizualnih komunikacija na Studiju dizajna pri Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu. bojan.kristofic@gmail.com http://drugo-uho.tumblr.com. http://www.behance.net/drugouho

EUROZINE

Zarež je član mreže Eurozine, koja povezuje preko 80 europskih kulturnih časopisa. www.eurozine.com

zarež, dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva
Vodnikova 17, HR-10000 Zagreb,
tel: +385 1 4855 449, 4855 451
fax: +385 1 4813 572
e-mail: zarež@zg.htnet.hr
web: www.zarež.hr

uredništvo prima **pon-pet 10-14h**

nakladnik **Druga strana d.o.o.**

za nakladnika **Zoran Roško**

glavni urednik **Boris Postnikov**

zamjenici glavnog urednika **Nataša Govedić, Srećko Horvat, Trpimir Matasović i Marko Pogačar**

izvršni urednik **Nenad Perković**

poslovna tajnica **Dijana Čepić**

uredništvo **Dario Grgić, Hana Jušić, Silva Kalčić, Katarina Luketić, Suzana Marjančić, Jelena Ostojić, Srećko Pulig, Zoran Roško i Gioia-Ana Ulrich**

dizajn **Ira Payer, Tina Ivezić**

lektura **Darko Milošić**

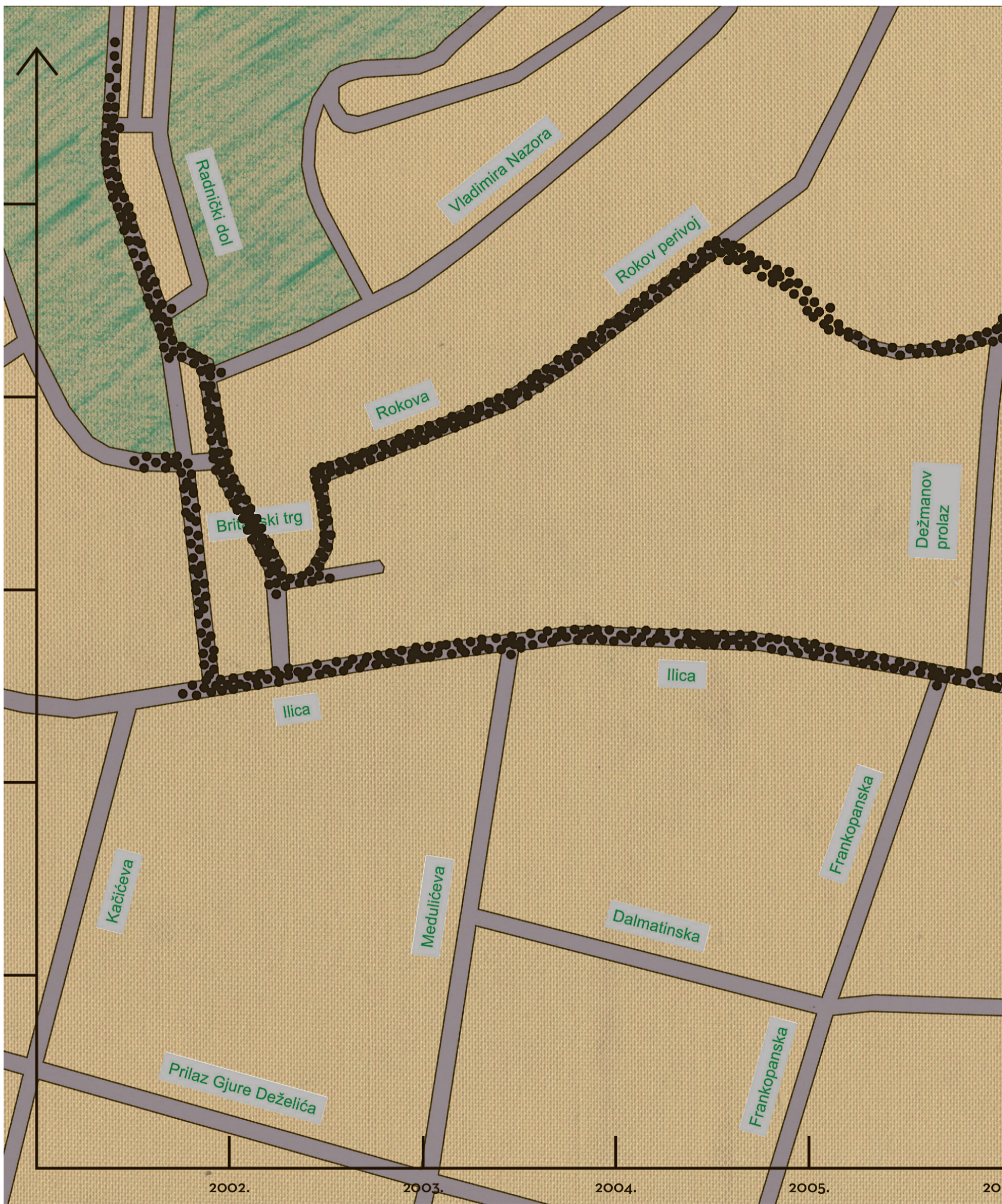
prijelom i priprema za tisak **Davor Milašinčić**

tisak **Tiskara Zagreb d.o.o.**

Tiskanje ovog broja omogućili su: **Ministarstvo kulture Republike Hrvatske**

Ured za kulturu Grada Zagreba

REDOVI RASTU, A PRODAJA PADA